

НИКОЛА ВАПЦАРОВ СЪЧИНЕНИЯ

ИЗДАТЕЛСТВО
БЪЛГАРСКИ
ПИСАТЕЛ

НИКОЛА ВАПЦАРОВ

Съчинения

ПОД РЕДАКЦИЯТА НА
ЛИЛИЯ КАЦКОВА и
БОЙКА ВАПЦАРОВА

ПРЕДГОВОР ОТ
ХРИСТО РАДЕВСКИ

НИКОЛА ВАПЦАРОВ

СЪЧИНЕНИЯ

ИЗДАТЕЛСТВО
БЪЛГАРСКИ ПИСАТЕЛ
СОФИЯ

Всеки поет — както и всеки смъртен човек — има своя неповторима съдба. Към Вапцарова съдбата бе жестока приживе и щедра след смъртта му. Той живя тежък живот и загина в разцвета на своята младост и своето творчество. Но нищо един български поет и преди него, и след него не се е радвал на такава международна популярност, каквато той има. Най-яркият български певец на антифашистката борба в периода на Втората световна война, когато се решихме въпросът варварството или хуманизмът да победи, той достойно падна в този гигантски и сложен двубой. И мощното световно движение за мир и дружба между народите след победата над кафявата чума с благодарност понесе върху своите вълни песните му поцелия свят. И струва ми се, че ако се направи прецизна международна анкета за популярността на България в света — второто име след Димитрова ще бъде името на Никола Вапцаров. Той живее като най-съкровена звезда в сърцата на българската и световна младеж, в песните на българските и много светозни поети. В своята родина той е превъплътен в улици, заводи, параходи, учреждения, организации и както неговият съветски събрат казва — „и в други дълги дела“.

Един ден критиката по-придирчиво ще се взре в неговите вдъхновени песни и ще открие в тях и слабости. Спорове може да се разгарят около неговото име. И нека се разгарят! Но поетичният му и граждански подвиг никога няма да помръкне. Аз познавах отблизо човека Никола Вапцаров и мисля, че чистотата на неговата личност с поразителна точност е отразена в стиховете му. Тази интимна разговорност, тази прямота на убеждението и безкомпро-

мисност в поведението, ясната и напрегната логика на мислите и образите — това е човекът Никола Вапцаров, за когото понятието съвмест означаваше висок дълг пред хората.

Различните поети по различен начин влизат в сърцата и съзнанието на читателите и в литературата. Появата на Вапцарова не бе придружена от никакви рекламни шумове и претенции за безсмъртие. Той се появи между своите другари писатели с оная свенливост на напънил цвят, която е характерна за красивите явления. Никому не натрапваше своята личност, а обаянието му влизаше завинаги в сърцето на събеседника. Точно така, както неговите стихове — непретенциозни, без външна красивост и показност, сякаш съвсем обикновени и делнични, апълни с оная омайна светлина и музика, с която ни омагьосва всекидневният живот. Покойният Александър Балабанов веднъж в една своя лекция каза за стиховете на Хайне, че са толкова сякаш обикновено нещо, което, струва ти се, можеш веднага да седнеш и да напишеш, а всъщност са недостижими. Тази мисъл може да се пренесе и върху Вапцаровите стихове. В тях има нещо, което изглежда съвсем обикновено и същевременно нещо неуловимо, което те кара да се стъписаши. Какво е това? То е магията на изкуството, на която никой не е дал точна и проста формулировка. Тя просто присъствува в едни текстове, краски, тонове и движения, а в други — уви — не присъствува. Тоест в едните има талант, в другите няма.

При Вапцарова има и друго неотразимо внушение. Той заплати с кръвта си това, което писа. И саможертвата му придава допълнително обаяние на стиховете му. Ти им вярваш без остатък — дори независимо от художествените им качества. И тези стихове ето повече от четвърт столетие са знаме и вдъхновение на младежта и образци на младите поколения поети. И колкото и строго да ги пресява занаятчето — техният сърдечен пламък ще си остане като гордо вдъхновение на българската муза.

В краткия му живот няма ония външни събития, които

често са характерни за битието на героите. Неговият героизъм се състои в онова стъпическо гражданско самоизграждане, в онова последователно и безкомпромисно апостолство на една идея, която бе стъпнала негов смисъл и за която отиде на смърт.

Роден на 24 ноември 1909 година в град Банско. Завършил шести клас в Разложката гимназия. След това по волята на баща си учи в Морското мъжко училище във Варна, което завършва през 1932 г. Мечтата му е да учи литература, но материалното положение на родителите му налага друго. Постъпва във фабриката на Българска горска индустрия в село Кочериново — като огняр и после механик. Там той е в средата на работници, в чийто политически живот взема активно участие. Уволнен през 1935 година, след тежка безработица постъпва като техник във фабриката на братя Бугарчеви в София. После работи като огняр в железниците и в Софийския общински екарисаж. През 1940 година по поръчение на партията заминава в Пиринския край да организира събрзването на подлиси във връзка с тъй наречената „Соболева акция“. Знаеше се, че от страна на съветското правителство в София е идвал дипломатът Соболев, който предложил на цар Бориса сключване на пакт за ненападение между България и Съветския съюз. Вапцарова арестуват и завеждат дело срещу него, но не успяват да го осъдят. После го интернират в Годеч, дето го завари антисъветската война. След завръщането му от Годеч той става помощник на Цвятко Радойнов в работата му по миноподривното дело срещу немските войски. На тази отговорна и опасна работа го арестуват през март на 1942 година и след няколкомесечна инквизиция в полицията на 23 юли заедно с Антона Иванов, Петра Богданов, Атанаса Романов, Антона Попов и Георги Минчев ги осъждат на смърт и още същата вечер ги застрелват. Посрещат смъртта с Ботйовата песен „Жив е той. . .“

Този е схематична краткия му — изпълнен със страдания, борба за настициния и политическо напрежение — живот.

Но този живот — както се вижда от поезията му — е просторен и разтърсен от най-драматични събития и неприимирими конфликти. Това е душевният живот на поета, неговата широка душевна територия, върху която се разиграват решителните сблъсъци на нашата епоха.

Вапцаров се оформи като поет през тридесетте години, когато Благоев и Кирков, Бакалов и Павлов, Полянов и Смирненски вече бяха определили направлението на българската революционна литература като литература, свързана с работническата класа и подгряна от идеите на социализма. Вече беше оформена значителна група от критици, писатели, поети, художници, музиканти и артисти, идейно и политически привързани към комунистическата партия и под нейно ръководство проправяха широкия и сложен път на социалистическата култура още в рамките на буржоазното общество. В тази среда попадна младият поет, когато дойде от Кочериново и се закрепил на работа в София. В тази среда имаше от време на време неприятни конфликти и остри отношения, но Вапцаров в тях не вземаше участие. И интригантското хлевоустие, което за съжаление проникна и в печата, за отношението на поета с някои хора от тази среда — няма нищо общо с истината. Вапцаров беше твърде скромен — за да излезеш и вземеш позиция като писател — и твърде коректен — за да дигне раздразнения тон, в който ние — за съжаление — твърде често изпадахме. Макар че той имаше отношение по заплетените въпроси на нашите разправии, Така или иначе тази среда изигра огромна роля за неговото оформяне като революционен поет.

И други два основни фактора имат първостепенно значение за неговото изграждане като гражданин, комунист и писател: работническата среда, в която той попада току след свършването на училището, и Съветският съюз с неговата икономика, политика и култура. А между другото още в училището той се сдушива с такива другари, с които намира едномислие по тежките въпроси на своето бъдеще. Той жадно следеше всичко, каквото ставаше в първата социалистическа

държава и с упоение четеше преведените у нис съветски книги. Спомням си с какво постоянство посещаваше съветските филми, които твърде рядко се промъкваха през иглените уши на цензурата. Чрез живите картини на киното той долавяше пулса на любимата страна, на която посвети един от най-затаените свои стихове.

Както вече се каза, Вапцаров е най-яркият поет на противофашистката борба от периода на Втората световна война. Това, разбира се, съвсем не значи, че ако беше се родил в друго време, щеше да бъде по-малко ярък, по-малко талантлив. Но обстоятелствата на неговата биография му определят особено място в българската литература. Няма след Смирненски друг поет, който да е бил така душевно свързан с работничеството и на чиято поезия то да дава такъв тон, както у Вапцарова. Много от особеностите на неговите стихове — тази прямота, тази простота и интимна разговорност, това сякаш отсъствие на всякакво опоезизиране и литературствуване — се дължат, според мене, на душевната дифузия, която поетът имаше с работниците в работата и дружбата си с тях. Вапцаровият работник е човек делови, той е свързан с предприятието, дето работи, с машините в това предприятие и те — машините — са негови другари, негови любими сътрудници:

И тѐй,
у нас живота се обѐрка. —
Моторът не работеше добре.
Започна подозрително да хѐрка
и . . . спре.
Не знам защо,
но може би
защото другият умре.
А може би не е така.
А може би във своя глад
моторът чакаше рѐка

да хвърли в огнения ад
навреме възлищния пласт.
Да, може би.
Не зная аз.
Но мен се струваше, че той
в заекващия си брътвеж
ме питаше с болезнен вой:
„Къде е другият младеж?“

Това антропоморфическо отношение към машината има, според мене, у Вапцарова две основни предпоставки. Първата предпоставка е новият, по-висок етап на борбата и работническото съзнание, неговото вече по-сложно отношение към инвентара на старата държава. Втората предпоставка е самото образование на поета. Вапцаров бе човек с техническо образование, той имаше отношение към машините вече като професионалист. И това безспорно има значение за отношението на неговия работник към тия металически същества.

Тука се налага съпоставката с работника на Смирненски. Той е същият революционер и не е същият. Работникът на Смирненски умира от мизерия в къщи или на барикадата с оръжие в ръцете. Той стачкува и демонстрира по улиците. В неговите мечти бъдещето е „очакван земен рай“ — без конкретна представа за практиката на социалистическото общество. Защото това общество още не съществуваше. То беше още мечта. И след победата на Октомврийската революция то бе създадено, но бе още в началния си организационен и романтичен период, когато през незатихналата гражданска война, през глада и трудностите не можеше да се види цялата му всеобемност. Смирненски почина, когато то се раждаше.

Работникът на Вапцарова е участник в една борба, която се разиграва почти четвърт век по-късно, когато физиономията на социализма се виждаше на практика. Съветският съюз усилено се индустриализираше, налагаше се колхозният строй, съветската авиация завладя Северния полюс, Съвет-

ският съюз вече беше мощна социалистическа държава с огромен международен авторитет. И борците за социализъм от капиталистическия свят вече имаха ярък нагледен пример за утрешния ден след победата в собствената си страна.

Този именно етап от развитието на световния социализъм и у нас в съзнанието на хората е отразен в творчеството на Валцарова. В стихотворението „Сън“ из цикъла за Испания много ясно е нарисувано това:

*Работех пак в завода. А пък то
уж същия завод, машини същи,
но частите им блеснали — злато!
И ставите им някак по-могъщи.*

*В завода ти, Лори, си надзирател
и казваш: „Днеска искам триста болта!“
„Добре, Лори, отлично, мой приятел!“
И двамата се смееме доволни.*

Не е трудно да се разбере откъде е хрумнал на поета такъв разговор в окопа между сражаващите се испански работници през време на гражданската война в Испания от 1936 година. В Съветския съюз вече имаше планово стопанство и работниците в Испания, които мечтаят и се борят за такова стопанство, вече говорят за бъдещите си производствени норми. Защото в техните мечти „частите на машините са блеснали. . . ставите им някак по-могъщи“. Тоест друг вече — този мечтател в окопите — ги стопанисва. В стихотворението „Романтика“ поетът възпява бъдещата роля на авиацията. Тези идея — „аз виждам в бъдещето тези орляци да пръскат дъжд от семена“ — иде пак от техническия напредък на младата съветска държава, дето авиацията още тогава се използваше и в селското стопанство.

Разбира се, не трябва зад всеки образ или асоциация на поета да се дирят непременно жизнени факти — макар те

да съществуват. Но от съпоставката на явленията и поезията му се вижда нейният обобщителен характер на нещо типично за онова време. Голямата ръководна идея е обновителната сила на маркс-ленинското учение, което на практика се осъществява от комунистическата партия. В ония условия — когато Вапцаров се развиваше като поет — съществуваше жестока цензура — той не можеше да говори открито за това, което го вълнуваше, но от целия патос на поезията му се усеща в какво той вярва, в каква земна сила вижда гаранцията за прочистване на живота от несправедливостта. В неговото програмно стихотворение „Вяра“ е отразена не само силната и богата личност на автора, но и увереността на човека, че има на земята една справедлива сила, която нищо не е в състояние да унищожи. И няма историята дори само на нашата партия не доказва хиляди пъти това? Нима „Песен за човека“ не е химн на тази партия, която в своето преобразозателно и възпитателно изпълнение прави, както Бопйоз би казал, гражданин от престъпника? От тази своя гражданска висота поетът се намесва в конфликтите на нашата епоха, намесва се на страната на революционните сили и се намесва с цялата си страст:

И аз
горя,
и ти гориш.
и двамата
се къпем в пот.

В неговото малко по количество, но обемно по съдържание и проблеми творчество е направен внушителен разрез на епохата и нашето българско общество. И от този разрез се вижда сложната трагедия на обезправения човек, революционната енергия, която се таи в тази трагедия, и романтичната перспектива на победата. И как иначе може да бъде при наличието на първата социалистическа държава в една шеста част от нашата планета? Оттука оня мажорен тон

след описанието на трагедията и непримиримия двубой между двете враждуващи сили: силата на справедливостта и силата на безп्राстието. И спотуква ония романтични видения, в които бъдещето се рисува на поета в колективно построения „завод за живота“, където той

*Животът ще дойде по-хубав от песен,
по-хубав от пролетен ден. . .*

Вапцаров е в пълния смисъл на думата поет на побеждаващата социалистическа революция. Това определя и стила на неговото творчество. Главната опорна точка на естетическото му новаторство е високата революционна традиция в нашата поезия. Неговите главни учители са българските и руските класици. Но особено забележимо е влиянието на Горки и Яворова върху неговото творчество. Горки — със своя фанатичен хуманизъм, а Яворов — с дирене опора в народната песен и формалното разчупване на българския стих. Той, разбира се, не споделяше песимистичните настроения на своя властен български учител и влиза в спор с него. Стихотворението „Не бойте се, деца“ е пряк отговор на Яворовото „В часа на синята мъгла“. Докато основният мотив на Яворовото стихотворение е „деца, боя се зарад вас“. . . Вапцаров завършва: „Не бойте се, деца, за утрешния ден. . .“ Това несъгласие обаче не намалява възхищението му от Яворовата поезика. И ако се проследят литературните следи от разгортаната интонация и формалното преодоляване на традиционния класически стих — ще се види, че водят главно към поезията на Яворова. И тука, разбира се, става дума не за подражателство, а за творческо усвояване на един принцип.

На Вапцарова допаднаше делничната обикновеност и разговорност на народната песен, в която се таят високи художествени пориви. В стихотворението си „Доклад“ той много определено е изразил кое така силно го тегли към народното творчество:

*Записвай го просто и честно,
тѣй както
просто го пее народа —
„Заплакала е гората. . .
все заради Индже войводи. . .“*

*Тази простота и честност той съчетаваше с яворовския
напрегнат и разкъсан стих.*

*Неговото новаторство издигна нашата революционна
поезия на по-висок етап след новаторския подвиг на Смир-
ненски и след Фурнаджиева. Както се каза вече — той даде
художествен образ на ония нови явления в психиката на
революционния пролетариат, които бяха настъпили току
преди победата над фашизма. И затова след победата той
се оказа най-близо до младежта. И затова тя с такъв бла-
годарствен ентузиазъм поде песните му в строежа на новата
социалистическа родина.*

Х р. Р а д е в с к и

МОТОРНИ ПЕСНИ

ПЕСНИ ЗА ЧОВЕКА

ВЯРА

Ето — аз дишам,
работя,
живея
и стихове пиша
(тъй както умея).
С живота под вежди
се гледаме строго
и боря се с него,
доколкото мога.

С живота сме в разпра,
но ти не разбирай,
че мразя живота.
Напротив, напротив! —
Дори да умирам,
живота със грубите
лапи челични
аз пак ще обичам!
Аз пак ще обичам!

Да кажем, сега ми окачат
въжето
и питат:
„Как, искаш ли час да живееш?“
Веднага ще кресна:

„Свалете!
Свалете!
По-скоро свалете
въжето, злодеи!“

За него — Живота —
направил бих всичко. —
Летял бих
със пробна машина в небето,
бих влезнал във взривна
ракета, самичък
бих търсил
в простора
далечна
планета.

Но все пак ще чувствам
приятния гъдел
да гледам как
горе
небето синее.
Все пак ще чувствам
приятния гъдел,
че още живея,
че още ще бъда.

Но ето, да кажем,
вий вземете — колко? —
пшеничено зърно
от моята вера,
бих ревнал тогава,
бих ревнал от болка
като ранена
в сърцето пантера.

Какво ще остане
от мене тогава? —
Миг след грабежа
ще бъде разнищен.
И още по-ясно,
и още по-право —
миг след грабежа
ще бъде аз нищо.

Може би искате
да я сразите
моята вяра
във дните честити,
моята вяра,
че утре ще бъде
живота по-хубав,
живота по-мъдър?

А как ще щурмувате, моля?
С куршуми?
Не! Неуместно!
Ресто! — Не струва! —

Тя е бронирана
здро̀во в гърдите
и бронейни патрони
за нея
няма открити!
Няма открити!

ПРОЛЕТ В ЗАВОДА

Тя искаше да влезе с първа смяна,
ала моторът изруга

сърдито:

„Не може тъй,

аз тук съм отговорен,

без марка где?

Виж, портиера питай!“

Но тя бе някак страшно упорита
и не попита портиера. —

Влезе.

Отвори някакъв прозорец горе
и скрито на мотора

се изплези.

И изведнъж запя една машина.

Но хората

работеха несръчно.

Разбрал коя е скритата причина,
моторът каза:

— Аз ще я отлъча!

— Ще я отлъчиш ли? — запита със насмешка
една добра чугунена бъркачка.

— Опитай се, бърлива въртележка,
та ний за нея ще направим стачка.

Моторът млъкна. Вятърът донесе
отнейде

топъл лъх на чернозем,
един напев — широк и весел —
и стъпки

на попукани
нозе.

Онез, които някога са
порили
земята, пърхаха като коне.
А другите, прозорците разтворили,
сняеха пред

синьото
небе.

От папмашината изпсува
някой грубо.

Едно момиче весело запя.
Един младеж го стрелна
с поглед влюбен
и то поруменя.

Тогава влезе портриерът тихо
и каза:

„Кой се контрабандно вмъкна?“
Ала разбра, виновно се усмихна,
почеса се,

подсвирна,
после млъкна.

ЗАВОД

Завод. Над него облаци от дим.
Народът прост,
животът тежък, скучен. —
Живот без маска и без грим —
озъбено, свирепо куче.

И трябва да се бориш неуморно,
и трябва да си страшно упорит,
за да изтръгнеш от зъбите
на туй настръхнало
вбесено псе
парченце хляб.

Във залите плющят каиши,
трансмисии скриптят
от всеки кът.

И става толкоз душно,
че да дишаш
не би могъл спокойно,
с пълна гръд.

А недалече пролетният ветър
люлее ниви, слънцето блести. . .
Дърветата опират
във небето,

а сенките —
в заводните стени.

Но как е чуждо
и ненужно тука,
съвсем забравено,
това поле!

Една ръка изхвърли на боклука
идилиите с синьото небе.
Защото миг на някаква заблуда,
защото миг с размекнато сърце,
би значело напразно да загубиш
работните си
жилави
ръце.

И в този шум
и трясък на машини
ще трябва непременно да крещиш,
да могат думите
разбрано да преминат
пространството, което ги дели.

И аз крещях години —
цяла вечност. . .
Долавях, че и другите крещят —
машините,
завода
и човека
от най-затуления
тъмен кът.

И този крясък стана сплав,
с която
бронирахме живота си така,

СПОМЕН

Аз имах другар,
добър другар,
но . . . кашляше лошо.
Той беше огняр —
пренасяше с коша кюмюр,
изхвърляше сгур
дванадесет часа на нощ.

Аз помня очите
на този огняр.
Как жадно поглъщаха тези очи
всички лъчи,
които случайно,
през сажди макар,
се вмъкваха рядко
във нашата клетка.

Как бързо се раждаше
трескава жажда
напролет,
когато шумолят
листата на двора,
в простора
когато
се стрелкаше ято от птици.

Аз чувствах
как тези зеници се молят,
как страдат,
как тягостно страдат!
Те искаха толкова малка пощада —
до пролет,
до другата пролет. . .

Тя — пролетта —
дойде прекрасна:
със слънце,
с топъл лъх
и рози.
Далечен
теменужен дъх
се носеше в небето ясно.
Но вътре беше мрак
и как тежеше
легналата проза. . .

И тъй,
у нас живота се обърка.
Моторът не работеше добре.
Започна подозрително да хърка
и. . . спре.
Не знам защо,
но може би
защото другият умре.

А може би не е така.
А може би, във своя глад,
моторът чакаше ръка
да хвърли в огнения ад
навреме въглищния пласт.
Да, може би.
Не зная аз.

Но мен се струваше, че той,
в заекващия си брътвеж,
ме питаше с болезнен вой:
„Къде е другият младеж?“

Той — другият — умре.
А ето —
отвън е пролет.
Надалече
се стрелкат птици по небето.
Но той не ще ги види вече.

А бе такъв другар. . .
Добър другар!. . .
Но кашляше лошо.
Един огняр.
Пренасяше с коша кюмюр,
изхвърляше сгур
дванадесет часа на нощ.

РОМАНТИКА

Аз искам да напиша

днес

поема,

в която да диша

на новото време

стихът.

Да тръпнат във нея

крилата

на гордия

демон,

обходил от полюс до полюс

светът.

Защо е този хленч?

Защо въздишат хората

по някаква романтика

изстинала?

Романтиката е сега в моторите,

които пеят

по небето синьо.

И неразбрали тази песен горда,

напрасно

мръщите

чела.

ДВУБОЙ

Ние сплетохме здраво ръце,
с тебе се счепкахме здраво.
Кръв капе от мойто сърце,
грохнал си ти. Тогава? —
Един ще бъде повален,
един ще бъде победен —
и победения си ти.

Не вярваш ли? Не те е страх?
Но аз пресметнах всеки ход,
последния кураж събрах
и ти ще бъдеш победен,
разкапан, озлобен живот.

Не почваме сега, нали?
Двубоят ни е твърде стар.
Двубоят ни се води с жар
от дълги дни.
От дълги дни сме вплели здраво
ръцете си един във друг.
И никога не ще забравя
жестокия ти, груб юмрук.

Във мината избухна газ.
И въглищния пласт
затрупа
петнадесет човека доле.

Затрупа
 въглищния
 пласт
петнадесет
 човешки
 трупа.
Един от тях
 бях
 аз.

Пред прага на един бордей
дими
 изпуснат

 пистолет.
Трупът полека леденей. . .
И нито вик,
 и нито шум —
един куршум
и после — смет.
И колко леко. . .
И без бой,
без порив за живот,
без глас.
Ти спомняш ли си
кой бе той?
Това
 бях
 аз!

На мокрия паваж
 лежи
човек, застрелян из засада.
Небето, заредено с взрив,
ще падне с трясък
 на площада.

Човекът, който там
лежи
във локва кръв,
е моят брат
и в стъклените му очи
омраза и любов
горят.

Извергът,
мерзкият
стрелец,
закри следите си
завчас.
Ти спомняш ли си тоз подлец?
Това бях
аз.

Но помниш ли, едно дете умря
в Париж на барикада.
Едно дете
във бой умря
със кървавата
ретроградност.
Във жилите полека-лека
кръвта изстива
като щик.
Ала една усмивка лека
по устните се плъзва в миг.
И после устните синейт,
ала в очите
жар гори,
ала очите сякаш пеят:
„Liberté chériel“...
Един гамен е
прострелен.
Лежи скован във смъртен мраз.

НИК.

ЙОНКОВЪ

МОТОРНИ ПЪСНИ

Корица на „Моторни песни“. 1940 г

Ти спомняш ли си
тоз гамен?
Това бях аз!

Но помниш ли,
един мотор
прониза
с смях
и оптимизъм
мъглите,
дето птица даже
не слиза
в влажния простор;
един мотор с крила, които
разсичат
ледната завеса,
изменят земната орбита
и с взрива на бензинни пари
разчистват пътя към прогреса.

Моторът, който пее горе,
е труд на моите ръце.
А тази песен на мотора
е кръв от моето сърце.

Човекът, чиито поглед верен
е вперен
в нервния компас,
човекът, който
влезе в бой
с мъглите,
с северния мраз,
ти спомняш ли си кой
бе той?

Това бях
аз.

А аз съм тук
и там. —
Навред. —
Един работник от Тексас,
хамалин от Алжир,
поет. . .

Навред съм аз!
Навред съм аз!

Как мислиш,
ще ли победиш,
навъсен, мръсен,
зъл живот?
И аз
горя,
и ти гориш,
и двамата
се къпем в пот.
Но ти изчерпваш своите сили,
слабееш ти,
отпадаш ти.
Затуй така жестоко жилиш,
в предсмъртен ужас
може би. . .

Тогаз,
на твойто място,
дружно,
ще изградим със много пот
един живот
желан
и нужен,
и то
какъв живот!

ПИСМО

Ти помниш ли
морето и машините,
и трюмовете, пълни,
с лепкав мрак?
И онзи див копнеж
по Филипините,
по едрите звезди
над Фамагуста?
Ти помниш ли поне един моряк,
нехвърлил жаден взор далече,
там, дето в гаснещата вечер
дъхът на тропика се чувства?
Ти помниш ли как в нас
полека-лека
изстиваха последните надежди
и вярата
в доброто
и в човека,
в романтиката,
и празните
копнежи?
Ти помниш ли как
някак много бързо
ни хванаха в капана на живота?
Опомнихме се.
Късно.
Бяхме вързани жестоко.

Като някакви животни в клетка
светкаха
очите жадно
и търсеха,
и молеха пощада.

А бяхме млади,
бяхме толкоз млади!
И после. после
някаква омраза
се вливаше дълбоко във сърцата.
Като гангрена,
не, като проказа
тя раснеше,
разкапваше душата,
тя сплиташе жестоките си мрежи
на пустота
и мрачна безнадеждност.
тя пълпеше в кръвта,
тя виеше с закана.
а беше рано, беше много рано.

А там —
високо във небето,
чудно
трептяха пак на чайките крилата.
Небето пак блестеше
като слюда:
простора пак бе
син и необятен,
на хоризонта пак поляка-лека
се губеха платната
всяка вечер
и мачтите изчезваха далеко,
но ние бяхме ослепели вече.
За мен това е минало — неважно.

Но ний деляхме сламения одър
и тебе чувствам нужда да разкажа
как вярвам аз и колко днес съм бодър.

Това е новото, което ме възпира
да не пробия

своя

слепоочник.

То злобата в сърцето

трансформира

в една борба,

която

днес

клокочи.

И то ще ни повърне Филипините
и едрите звезди

над Фамагуста,

и радостта

помръкнала в сърцето,

и мъртвата ни обич към машините,

и синята безбрежност на морето,

където вятъра на тропика се чувства.

Сега е нощ.

Машината ритмично

припява

и навява топла вера.

Да знаеш ти живота как обичам!

И колко мразя

празните

химери.

За мен е ясно, както че ще съмне —
с главите си ще счупим ледовете.

И слънцето на хоризонта

тъмен,

да, нашто

ярко

слънце

ще просветне.

И нека като пеперуда малка

крилата ми

опърли най-подире.

Не ще проклинам,

няма да се вайкам,

защото все пак, знам,

ще се умира.

Но да умреш, когато

се отърсва

земята

от отровната си

плесен,

когато милионите възкръсват,

това е песен,

да, това е песен!

ПЕСЕН ЗА ЧОВЕКА

Ние спориме

двама със дама

на тема:

„Човекът във новото време.“

А дамата сонната, знаете —
тропа, нервира се,

даже проплаква.

Залива ме с кални потоци

от ропот

и град от словесна

атака.

— Почакайте — казвам, — почакайте,

нека. . . —

Но тя ме прекъсва сърдито:

— Ах, моля, запрете!

Аз мразя човека.

Не струва той вашта защита.

Аз четох как някой

насякъл с секира,

насякъл сам брат си, човека.

Измил се,

на черква отишел

подире

и . . . после му станало леко. —

Смутено потръпнах. И стана ми тежко
Но аз

понакуцвам
в теория
и рекох полека,
без злоба.
човешки,
да пробвам със тази история. —

Тя, случката, станала в село Могила
Бащата бил скътал

пари.
Синът ги подушил,
вземал ги насила
и после баща си затрил.

Но в месец, или пък
във седмица само
властта го открила и . . . съд.
Ала във съдът
не потупват по рамото,
а го осъждат на смърт.

Отвели тогава злодея
злосторен,
затворили този субект,
Но във затвора попаднал на хора
и станал
ч о в е к .

Не зная с каква е
закваса заквасен,
не зная и как е
замесен.

но своята участ
от книга по-ясна
му станала с някаква песен.

И после разправял:
„Брей, как се обърках
и ето ти тебе
бесило.
Не стига ти хлеба,

залитнеш
от мъка
и стъпиш в погрешност на гнило.
И чакаш така като скот
в скотобойна,
въртиш се, в очите ти —
ножа.

Ех, лошо,
ех, лошо
светът е устроен!
А може, по-иначе може. . .“

Тогава запявал той
своята песен,
запявал я бавно и тихо.

Пред него живота
изплаввал чудесен —
и после
заспивал
усмихнат.

Но в коридора
тихо говорят.
Сетне секунда покой.
Някой полека вратата отворил —
Хора. Зад тях часовой.

Някой от групата,
плхно и глухо,
казал му:
„Хайде, стани.“

Гледали хората
тъпо и кухо
сивите, влажни стени.

Онзи в леглото
разбрал, че живота
е свършен за него,
и в миг
скочил, избърсал потта от челото
и гледал с див поглед
на бик.

Но лека-полека
човека се сетил —
страхът е без полза,
ще мре.

И някак в душата му
станало светло.
— Да тръгнем ли? — казал.
— Добре.

Той тръгнал. След него
те тръгнали също
и чувствали някакъв хлад.
Войникът си казал:
„Веднъж да се свърши.
Загазил си здравата, брат.“

Във коридора
тихо говорят.
Мрак се в ъглите таи.

Слезнали после на двора,
а горе
вече зората блести.
Човекът погледнал зората,
в която
се къпела с блясък звезда,
и мислел за своята
тежка,
човешка,
жестока,
безока
съдба.

„Тя — моята — свърши. . .
Ще висна обесен.
Но белким се свършва
със мен?
Животът ще дойде по-хубав
от песен.
по-хубав от пролетен ден. . .“

Споменал за песен
и нещо се сетил.
В очите му пламък цъфтял.
Усмихнал се топло, широко и
светло,
отдръпнал се, после запял.

Как мислите, може би
тука се крие
един истеричен комплекс?
Мислете тъй, както си щете,
но вие
грешите, приятелко, днес. —

Човекът спокойно, тъй — дума
след дума
и твърдо реди песента.

Онези го гледали
с поглед безумен,
онези го гледали с страх.

Дори и затвора
треперел позорно,
и мрака ударил на бег.
Усмивнати чули звездите отгоре
и викнали:
„Браво, човек!“

Нататък е ясно. Въжето
изкусно
през шията, после
смъртта.
Но там, в разкривените,
в сините устни
напирала пак песента

И тука започва развързката, значи.
Как мислиш читателю, ти? —
Тя, бедната дама, започна да плаче,
започна във транс да крещи:
„Ужасно! Ужасно! — Разказвайте,
сякаш
като че там сте били!“
Какъв ти тук ужас?! —
Той пеел човека. —
Това е прекрасно, нали?

ПЕСНИ ЗА РОДИНАТА

РОДИНА

Над тебе Пирин
издига гранити,
обвити във сиви мъгли
Орли над бедни села
размахват крила
и хала в полята пищи

А бяха години,
когато невинно
люляха ме празни мечти
Живота бе ведър
и лесен,
живота бе щедър
и песен бе ти.

Но ето —
преминах
през дим,
през масло
и машини,
преминах през
гнет и тегло —
вред, където се борят
за хлеб.

И нещо се случува
във мене.
Простенах от болка,
но бях без изход.
Погледнах надире
и плюх озлобено
и в теб,
и в самия живот.

Сега си ми близка,
по-близка от майка дори,
но днеска ме плиска
ненужно пролятата кръв,
насън ме души
площадния кървав двубой
на твои герои,
платени със чужди пари.
Тежи ми, Родино,
кошмарно жестоко тежи
димящата кръв
и аз ще те питам —
всичко това
за теб ли бе нужно,
кажи?

Вред мрак.
И в мрака — тегло и робия.
Глад.
Остана стотици години назад
А нейде живота пулсира,
израства
завод
след завод,
бръмчат пропелери.

А моят народ
работи,
умира,
както в дълбоката
бронзова ера.

Аз пак те обичам,
Родино на Гоце и Даме,
защото израснах,
защото закрепнах във Теб.
И нося в сърцето си младо
тревожното знаме
и вечния устрем
на всички без покрив и хлеб.

ЗЕМЯ

Тази земя,
по която тъпча сега,
тази земя,
която пролетен вятър пробужда
тази земя — не е моя земя,
тази земя,
простете, е чужда.

Сутрин тръгвам.
Фабричният път
го задръства
с рубашки
безброн.
Ние сме слети с сърцето,
с умът,
но . . . земята не чувствавам моя.

Над мойта земя
напролет
лъчите
шуртят,
гърмят водопади
от слънце
над мойта
земя.

Двубой

Ние вие поемме здраво јуцѣ,
си ребе се крејкоме здраво.
Криво капа оиѣ мојито сардце.
Зрокнаѣ си ти. Мојова? —
Едита ље бѣде победети,
едита ље бѣде победети —
и победети си ти.

Не втрпаѣ ми? Не те е сѣрах?!
Но азѣ пресметѣхѣ ветки хогѣ,
последѣниѣ кучерѣ сѣбраѣ
и љи ље бѣдети победети
Разкаѣѣ, озобети зравоѣ

Сета не погване, лати?

Двубоѣ ти е тѣвѣде сѣраѣ.

Двубоѣ ти се водисѣ зраѣ

оѣ дѣти дѣти.

Оиѣ дѣти дѣти се сѣвети здраво

Рѣкѣѣ си едита вѣде дѣтиѣ

и нѣкоѣ не ље забравѣ

цѣсѣтѣѣ ти гѣубѣ компѣѣ. —

Ти чувстваш дълбоко
 сърцето на земната гръд
 и виждаш как с скокове
 раснат безбройни цветя.
 Над мойта земя
 в небето
 опира
 Пирин.

И мурите в буря
 илинденски приказки пеят,
 над Охрид лазура е
 толкоз просторен и син,
 а още надоле
 е светлия бряг на Егея.

Спомням си само. И ето нахлува кръвта
 в сърцето, което
 топи се от някаква нежност. . . .
 Моя страна! Моя прекрасна страна! . . .
 Поена със кръв
 и разлюляна
 в метежи.
 По Беласица телени мрежи. . .

ПЕСЕН

Над горите,
над Пирина
вятър вие.
Ние тръгнахме
седмина
да се бием;
и зад нас
остана надалече
и Пирин,
и звездната му вечер.

С зверове
се крияхме в пумака
и така преминахме
оттатък.
И познахме
сякаш по тревите
на бащите
кървите измити.
И познахме
сякаш по листата
майките ни
де лежат в земята.

И познахме
по пръстта ръждива
първата ни обич
де почива.

Тръгнахме седмина
да се бием.
Само трима
върнахме се ние.

И МАМ СИ РОДИНА

Имам си родина и над нея
денем грее синьото небе.
Вечер светят звездни полюлен
и гаси ги сутрин светъл ден.

Но когато нощем се завръщам,
на стрехите тъмното поел,
чувствам как до родната ми къща
дебне враг, в ръката с парабел.

Учеше ме, майко, ти със притчи
да обичам всички като теб.
Бих обичал, майко, бих обичал,
но ми трябва свобода и хлеб.

ХАЙДУШКА

Вятър мята листи пожълтели,
до три лета не сме били в къщи.
Булките се мислят овдовели —
гледат Пирин, пръстите си кършат.

Не додея ли ни път във тъмно,
скръб за рожби ли не ни повея.
Да намериш камен да осъмнеш,
камен-зглаве, търне за постеля.

— В къщите протекоха стрехите —
бурен нивите души, войводо.
„Стреляй горе, стреляй към звездите!
Нека паднем честни и свободни.“

ЕЛТЕПСКА

На Елтепе дими мъгла.
Далече някъде във ниското
са моите села,
окъпани във слънце, като в приказка.

А доле плиснала водите,
притиснати в скали и клек,
като човек
приказва с мене Глазне.

Разказва ми, че там една жена,
съсухрена от скръб и от тревога,
ме чака да се върна у дома
и още, още ме обича много.

Разказва ми как с поглед замъглен
тя всеки пътник пита простодушно
дали ще се завърна някой ден.
И аз мълча, мълча, мълча и слушам.

Отсреща боровия хълм
събаря облачни грамади.
Просветва. После пада гръм.
И във очите блясва радост. . .

ПЕСНИ

ОГНЯРОИНТЕЛИГЕНТСКА

Сънно тракат
релсите във мрака.
От умора
ставите болят.
Някой би въздъхнал:
„Не очаквам. . .“
Не! Очаквам!
Чака ме светът.

Зная своето място
във живота
и напразно
няма да се дам.
Честно ще умра като
работник
в боя ни
за хляб и свобода.

ЛЮБОВНА

Като бетонен блок над нас
тежи барутната тревога.
Душите ни ръмжат: — Война!
В душите кръв и смут, и огън.

Аз виждам тоя смут дори
сега в фабричните комини,
на запад в залеза или
в небето тъй спокойно синьо.

И в тези дни, кажи ми ти,
когато ни притягат в обръч,
в сърцето, грях ли е, кажи,
че пазя още кът за обич?

Кажи ми грях ли е, че пак,
дори и в тоя шум фабричен,
процепен с зъл картечен грак,
си мисля: — Колко я обичам. . .

Да, вярно, мъничкият свет
на нашата любов е тесен,
затуй със поглед, впит напред,
ти пиша толкоз малка песен.

ПЕСНИ ЗА ЕДНА СТРАНА

ИСПАНИЯ

Какво бе ти за мене? —
Нищо. —

Една загубена страна
на рицари и на плата.
Какво бе ти за мен? —

Огнище
на някаква любов жестока,
която диво се опива
от кръв,
от блясък на ками;
от шлагери
и от китари;
от страст,
от ревност
и псалми.

Сега за мене ти си участ.
Сега за мене си съдба.
И аз участвам неотлъчно
в борбата ти за свобода.

Сега горя, сега се радвам
на всеки боен твой успех
и вярвам в силата ти млада,
във нея своята сила влех;

сега се бия до победа,
в картечните гнезда прикрит,
из улиците на Толедо
и пред стените на Мадрид.

Един работник с синя блуза
до мене прострелен лежи
и под каскета му, нахлузен,
неспирно топла кръв струй.

Това е мойта кръв, която
тревожно в жилите шуми;
и аз познавам тоз приятел
от ланкаширските котли,

където двамата с лопати
работехме на обща пещ,
и нямаше стена, която
да спре младежкия копнеж. . .

Спи, мой другарю, спи спокойно
под кървавите знамена. —
Ще мине твойта кръв във мойта
и после в цялата земя.

И тази кръв сега протича
в заводите от град във град,
вълнува, движи и увелича
селата в общия парад —

на упоритата надежда,
на смелостта и на труда,
на суровата неизбежност,
на кървавата свобода.

Тя днес издига барикади,
налива в жилите кураж,
крещи, безумна в своята радост:
„Мадрид е наш!

Мадрид е наш!“

Светът е наш! Не бой се, друже!
И всяка молекулна част
е наша.

Под небето южно
ти спи

и вярвай,

вярвай в нас!

СЪН

— Лорì, не спиш ли?
Чуваш ли, Лорì?
„По-тихо! Скрìй главата си! Отвън
на педя са от нас, не говорì!“
— Лорì, сънувах толкоз хубав сън! . . .

Почакай. . . как започваше? . . . Така. . .
Войната свършена. . . Разбираш ме, нали?
И всичко е във нашата ръка,
нали така, Лорì?

Работех пак в завода. А пък то
уж същия завод, машини същи,
но частите им блеснали — златò!
И ставите им някак по-могъщи!

В завода ти, Лорì, си надзирател
и казваш: „Днеска искам триста болта!“
„Добре, Лорì, отлично, мой приятел!“
И двамата се смееме доволни.

А вънка тъй широк е небосвода! . . .
Блести небето, въздухът блести!
И дишаш, дишаш толкова свободно!
И сам не вярваш, че това си ти. —

Лорѝ погледна другия в очите
(те бяха толкова детински днес),
усмихна се и каза, уж сърдито:
„Какъв си ти мечтател, Фернандѝс!“

На изток гаснеха звездите. Мрака
отстъпваше във паника,
без строй.

Сигнал за бой!
Започваше атака. . .

ПЕСЕН НА ДРУГАРЯ

Ти не ще се върнеш, Фернадès —
днес картечен огън ви помете.
Във полето вие като пес
неуморно непокорен ветър.

Тръбен знак. И след сигнала пак
става тихо, непонятно тихо. . .
Във окопа дреме синкав мрак,
а в гърдите брули бесен вихър.

После някой с пръсти рий земята,
после къс и истеричен смях. . .
Някой грабна ръчната граната,
заотвинтва и отново спря.

След сигнала ти политна пръв.
Недалече чу се лай картечен.
Олюля се. . . на челото кръв. . .
Фернадès, не ще се върнеш вече.

Ний превзехме стръмнината днес.
Врязахме се в тяхната верига.
Колко би се радвал, Фернадès,
само тъй. . . да можеш да се вдигнеш.

ПЕСЕН НА ЖЕНАТА

Днес тревожния покой
дебне в малката ни къща.
Стихна боя, мили мой,
ала ти се не завръщаш.

А те молих, плаках аз,
ти защо не ме послуша?
Тръгна. В стаята тогаз
стана тихо и задушно.

Само моето сърце
чувах как тревожно бие
и протегнала ръце,
исках пак да те открия. . .

Аз ревнувам, Фернандès,
мразя даже тази дума
„свобода“, която днес
те увлече тъй безумно.

Може би си прав, нали?
Може би си прав, любими,
ала мене ме боли
и тежи ми, и тежи ми

тая страшна пустота,
легнала във нашта стая.
Хлопна пътната врата. —
Няма да се върнеш. Зная.

ПИСМО

*Адрес:
Сеньора
Франческа Лаборе
ХУЕСКА*

Майко,
Фернандès убит!
Фернандès
зарит в земята!
Фернандès
го няма днес!
Фернандès
лежи в полята
пред стените
на Мадрид.

Той бе толкова добър,
те защо ми го убиха?
И след неговата смърт
боят им няма ще стихне?

Майко, само теб една
мойта скръб да кажа мога.
Знаеш как е през война,
колко са сълзите много. —

Взреш се в нечни очи
и утеха в тях подириш,
ала скръб и там горчи
и сълзи, сълзи напират. . .

Може би е брат умрел,
може би любим е паднал,
може би един шрапнел
е отнел прекрасна младост.

Може би сега и тя
като мен напразно чака.
ала влажната земя
го държи в прегръдка яка. . .

Майко, ти не го кори,
че отиде да се бие.
Фернандес бе прав, дори
мисля, че грешиме ние. —

Само той от нас прозре
истина една в живота —
по-добре е да умреш,
вместо да живееш скотски.

Хляб си имахме. Един
бе достатъчен за двама.
Но за бъдещия син
щеше ли да стигне, мамо?

После има друго. То
някак мъчно се разбира.
Тръгват. Бият се. Защо?
Само хлябът ли ги сбира?

Днес погребваха стоте,
дето ги зари блиндажа.
Аз с очите си видех,
но не мога да разкажа

колко странно бе това,
колко чудно бе за мене,
как във нова светлина
бяха хората огрени.

Аз видях, видях за миг
през дъските на ковчега,
през ковчежните дъски
те ръцете си протегат.

Те се сливат в своята смърт,
във един човек се сливат
и в очите им горят
пламъци на смърт щастлива. . .

Изведнъж разбрах, че той
все пак трябваше да иде.
Милят, загина в бой
и не ще го вече видя.

Майко, Фернандès убит!
Фернандès го няма, мамо!
Фернандès лежи зарит!
Поплачи за младостта му.

Но пред стария мълчи! —
Тази скръб ще го разнищи.
Скрито нейде поплачи
и не казвай нищо, нищо. . .

Ако някак разбере,
ако някак той усети,
ти кажи, че сме добре
и очакваме детето.

Ти кажи му: „Долорес
детски приказки се учи.
И те питат с Фернандès
внук ли искаш, или внучка.“

Друго да ти пиша, пак
скръб ще бъде, майко моя.
С поздрав: твоя дъщеря
Долорес Мария Гойя.

АНТОЛОГИЯ

ПРОЛЕТ

Пролет моя, моя бяла пролет,
още неживяна, непазнувана,
само в зрачни сънища сънувана,
как минуваш ниско над тополите,
но не спираш тука своя полет.

Пролет моя, моя бяла пролет —
знам, ще дойдеш с дъжд и урагани,
бурна страшно, огненометежна
да възвърнеш хиляди надежди
и измиеш кървавите рани.

Как ще пеят птиците в житата!
Весели ще плуват във простора. . .
Ще се радват на труда си хората
и ще се обичат като братя.

Пролет моя, моя бяла пролет. . .
Нека видя първия ти полет,
дал живот на мъртвите площади,
нека видя само твойто слънце,
и — умра на твойте барикади!

ЕДИН СЛЯП

Един слеп
свири на чело
в кварталното кино.
И теб
ти се струва,
че чуваш
на тройка в степта необятна звънци
и виждаш дори
как мъж и жена се целуват.
Облечени в боброви шуби,
снегът ги милува. . .
А те са сами —
далече от хората груби.

О, колко различен
е нашият слух
и колко далече
сме с тебе сега! . . .
Аз виждам: разкаляна вечер.
Тъга
притиска квартала. . .
И знам,
че там —
зад всяка стена
и ограда —

страда
един
отхвърлен син
на живота.

Притихва последната нота
на този миньорен пасаж.
Ти още живееш със своя
далечен, загубен мираж.
Не чувстваш, че вече покоя
е само привиден. Сега
за мене дори е обида
да креташ със куха тъга,
да хленчиш, задето умира
в Испания рицар. Защо,
когато светът е миниран
със ново идейно ядро;
когато над твоите степи,
покрити от белия сняг,
преминал е пролетен ветър,
преминал е бързия влак
на новите хора, донесли
слънца от Кавказ и Урал,
и няма ни спомен далечен
от дивата степна печал.

Послушай,
и в свежия ручей
на този съзвучен поток
умий си очите,
и гледай —
светът е широк!

Светът е във тебе и мен
и в тази тълпа,
която наричат безлична.
Но аз я обичам,
защото тя крачи нагоре,
към новия ден,
защото се бори!

•

Зора. Събужда се града.
Сиренен вой.
След туй покой
и пустота. . .
Това е може би минута,
о, не минута,
то е миг.
И после пак отново тътен.
Денят разгонва с слънчев щик
стадата черни на нощта.
Зора.
Събужда се града. . .

Събуждаш се тогаз и ти
от своя сън.
Отвън —
сирените надуват
прегракналите си гърла.
Денят във стаята нахлува
през помътените стъкла.
И ти неволно се усмихваш
на тази бодра светлина,
която тъй упорно плиска,
шуми в зелените листа.

И тръгваш. Накъде?
Не знаеш.

Вървиш към непознат завод,
защото там остави всичко,
остави целия живот.
Ти чувстваш — още маховика
облъхва те с приятен хлад,
сирените — те тебе викат,
те непрестанно теб зоват.
Но где? Нá — пътя е заприщен:
навред затворени врати. . .
В гърдите ти, като в огнище,
като в вулкан, протест дими.
Разбираш цялата нелепост
на този див, объркан свет
и тръгваш като вълк напреко
със твърди стъпки. А зад теб
ти чувстваш здраво как напират,
обгръща със ръце града
метежен порив. И разбираш:
— Зора. Събужда се света.

ЩЕ СТРОИМ ЗАВОД

Ще строим завод,
огромен завод,
със яки
 бетонни стени!
Мъже и жени,
народ,
ще строим завод
за живота!

Децата ни мрат
в отровната смрад,
без слънце,
в задушни коптори.
Светът е затвор.
Мъже и жени,
народ,
ни крачка назад!
Ще строим завод
за живота!

Децата ни мрат
в задушната смрад
със жадни за слънце очи.
А ние? — Бездушно
превиваме врат

и мълчимо,
позорно мълчим.

Прекарахме мрежи
и в тях укротена тече,
да, нашата кръв
преминава

в проводните мрежи

и движи живота,

а той ни помита,

влече

и ние го гледаме

с тъпа, наивна

небрежност.

Със нокти дълбахме скалите.

В гранита

тунели пробихме.

Опасахме с релси земята,

в недрата ѝ

всичко открихме.

Антени замрежват небето,

където

в мъглите

забити

са небостъргачи,

а още нагоре в простора

стоманени

гарвани

грачат.

Другари,

да бъдем наясно —

не удрям клеймо

на прогреса

и знам прекрасно,
че не прогреса е, който ни души.
И ние не ще го рушим. —

Ще строим завод,
огромен завод,
със яки
бетонни стени.
Мъже и жени,
народ,
ще строим завод за живота!

ГОРКИ

Аз бях във завод
с опушено, ниско небе,
където живота притиска
с чугунени лапи
и черния труд
бразди по челата.

И колко бе трудно
да можеш събуди
живота във този народ.
Да срутиш

огромния

пласт

от лъжи,

който тежи

над този живот.

Аз бях във завод
с опушено

ниско

небе,

където живота притиска,
а дните —

ръждясали гайки —

затягат душите.

Но помня, когато четяхме

„На дне“

или

„Майка“,

пробиваше слънцето

мрачния свод

на този завод,

блестяха очите.

И хората скрити

във своите бордеи,

човъркаха своята

мисъл ръждива

и бяха щастливи,

и бяха щастливи. . .

Но днеска

при мене пристигна огняра

и каза:

„Вапцаров,

вентила за прясната пара

затворен.“

Аз троснато гледах,

но той си отиде нагоре,

жестоко обиден.

След него нахълта ковача

и пита сърдито:

„Верно ли, братче,

верно ли — вика —

онзи, старика,

починал?“

Изстинах и казах с омраза,

с съвсем безпредметна омраза

му казах:

„Аз, куче, те учих
да бъдеш конкретен,
а ти шикалкавиш!
Кой е починал?

Разправяй!“

Разбрах и излязох на двора.
В машинната зала ми стана
задушно,
машинната зала
бе тясна
за моята горест,
машинната зала
бе пуста
за моите чувства.

И чух как ковача
разправяше някому глухо:
— Той, братче,
така ни познава,
и мене, и тебе,
и всички.
Тури те в някоя книга
и казва: „Не шавай!“
И после четеш
и примигаш,
и сам се познаваш.

Да кажем, така ти се случи,
че имаш дете.
Детето чете.
Така че. . . борави със книгата,
значи.

А нямаш пари.
Така ти се случи,
че нямаш пари.
Той казва:

„Детето трябва да учи
това, към което
му тегли сърцето.“

Да кажем, ти се завръщаш,
намръщен се връщаш
във къщи.

В душата — горчилка.
Сърцето ти болка притиска
Набиваш жена си,
а онзи те гледа изниско
под своите вежди,
гледа във тебе
и пита:

„Комай не достигат парите
за хлеба?“ —

Другия слушаше
тъй простодушно

захласнат
и толкова ясно му ставаше
всичко сега,
че сякаш живота

пред него вратите
разтвори,
че сякаш в гърдите
топеше се буца
от снег.

И той промърмори,
едва промърмори:
„Това се казва човек!“

ЕПОХА

Машини,
 стомана,
 машини
и масло, и пара,
 и смрад.

В небето — бетонни комини,
в бордеите — призрачен глад.

Във Мексико златното зърно
изгарят във парни котли.
А роби, с напукани бърни,
събират го нощи и дни.

Гърмят елеватори.
 Бодро
 мотора
 удари
 юмрук
на времето
 в старата

 морда.
Разкъса „магичния кръг“
човека и днеска лети
от волната птица
 по-бързо.
Но все пак живота гнети.

Живота без милост ни вързва
крилата със яки въжа,
задушва с отровната плесен
на своята стара ръжда.
И жадния устрем потиска
стоманена каска-небе.
А доле размирно се плиска
човешкото тъмно море.
Напразни лозунги за братство —
живота изправя стена.
Живота — изпечен развратник —
цинично отвърща: — Война! —
Война!

А безброя от гладни?
Война!

А безцелната смърт?
А нашата бликаща младост,
която раздрусва светът?

Епоха на дива жестокост,
препускаща лудо напред.
Кипяща, стоманна епоха
пред прага на новия свет.

ПУШКИН

Русия — мрак.
Русия — гнет.
Неразорана целина.
Вертеп. . .
Свирепа тишина.
На север — тундри, ветрове,
на юг — безкрайни диви степи.
А времето не бърза,
крета
като бездомно
старо псе.
Тогава простия народ
не знаеше за твойте песни.
Ти беше чужд и неизвестен.

Но ето днес —
 трудът здружен,
задружния човешки ход
и тази обща светлина
роди един щастлив живот.

Сега е друго. Ето нà:
един работник,
млад стругар,
през обедната си почивка
чете във книгата усмихнат
и чувства те като другар.

Разбира те, защото може
да гледа чудните звезди
как гаснат във небето ясно,
как сутрин слънцето блести
над оросената с искри
просторна степ.

Той има хлеб,
и гордостта,
че там — във фабричния грохот
мазолестата му ръка
твори една епоха.
И нетревожен, той разбира
отде извира

песента.

Разбира на Мазепа мрачен
гневът,

на Ленски пролетта
преминала, преди цветята
на песните да разцъфтят.
Разбира твойта смърт жестока
и тази гнила суета,
забила някъде дълбоко
отровните си пипала,
измукала със страшна злоба
живота на един поет,
но неуспяла в своя пробив —
живота тръгнал пак напред,
живота сринал тези тесни
стени и простия народ
се влюбил в чудните ти песни
и в своя нов живот. —

Едно момиче от колхоза
обича млад матрос.
И тъй — неволно, без да ще,

напява твои стихове.
И после спира. . .
Златна шир
наоколо. И класове.

Усмихва се и разцъфтява
на устните ѝ ален мак: —
„Ах, с колко радост се живее,
мой млад, любим моряк!“

Това е там.
Но ето днес —
защо? — не знам,
но аз се уча
да пиша всеки свой протест
тъй искрено
и толкоз звучно.

ХИМН

Неспирно напирай, разраствай,
издигай бетонни стени!
На робството черната напаст
потъва в далечни мъгли.

Издигай в небето антени,
с сирени покоя разбий!
И в утрото нека засмени
прогреса посрещне ний!

Че всяка израснала сграда,
подпряла небесния свод,
е крепост, която изгражда
народът за мирен живот.

Стремително, смело нагоре!
В небето, където тупти
размерно сърцето моторно,
издигай бетонни стени!

Издигай в небето антени,
с сирени покоя разбий!
И в утрото нека засмени
прогреса посрещне ний!

ХИМН

Огромен град със звезден покрив
и електрически слънца,
открил вратите си широко
за хилядите си деца.

Във теб гори, във теб се ражда
стремежа на един народ.
И в всеки камък, в всяка сграда
възхожда бодро нов живот.

Ти сбираш хиляди копнежи
в бетоненото си сърце;
съгрей ги, приласкай ги нежно,
обвий ги с своите ръце!

Пулсирай и напирай здраво
потискащите брегове!
Във всяка длан трепти корава,
желязна воля за прогрес.

Огромен град, бетонен град,
с едно бетонено сърце!
Като живота — вечно млад,
с протегнати напред ръце.

ПРОЛЕТ

Гълъбите гукат
в близката гора.
По тревата падат
сребърни пера.
Мене ми е леко
като никой път —
чувствам се ефирен,
чувствам се
без плът.

През елите бликат
слънчеви лъчи.
Ще затворя своите
блеснали очи,
но пак ще усетя
с чудна яснота
как ще ме целуне
топло пролетта.

Волно във простора птиците летят.
Пеят и извиват серпантинен път.
В песента познавам химна вдъхновен,
с който ще посрещнем утрешния ден.

ХРОНИКА

В заводите „Круп“ днес отливат гранати.
Натъпквайте здраво! — за нас са те, братя.
Те нашата кръв из полята ще пият.
Натъпквайте здраво! Милioni сме ние. . .

Във „Байер“ получили някакъв газ
от нова порода. И той е за нас.
Той нашта осаждена гръд ще разяжда.
Картината ясна. . . Нали се догаждаш?

Във „Викерс“ пробиват картечни дула.
Шестстотин куршума в минута — за нас.
Те наште корави глави ще пробиват.
Бъдете щастливи! Бъдете щастливи!

Бъдете щастливи — не виждайте как
настига ни буря, обвива ни мрак.
Вземете за почест пред нашта епоха!
Но, моля. . . по-тихо! Но, моля. . . без ропот!

НЕ БОЙТЕ СЕ, ДЕЦА

Работиме много,
работим от сутрин до здрач.
Но хляба е малко,
но хляба не стига, деца.
И ваште лица
са сгърчени вече от плач,
и ваште очи
са сухи и неми —
такива големи —
мъчително тъжни очи. . .
И в тях е стаен
ужас свиреп:
хлеб!
хлеб!
хлеб!

Послушайте, малки,
послушайте, мънички мои,
така е днес,
наверно било е и вчера.

И аз, понеже нямам храна,
понеже нямам с какво,
ето нá:
ще ви нахраня
със вера. —

Ще дойдат години
и ний ще ги стегнем тогава,
на дните водите
ще впрегнем в бетонен ръкав.
Не ще ги изпуснем, нали?
Ще ги впримчиме здраво.
Ще им кажем:
„Така ще вървите!“
И те ще тръгнат — така!

Ще имаме хлеб тогава.
Ще имаме хлеб!
И радост в очите ще имате,
мънички мои.
Имам ли аз,
то значи да има за теб,
имаш ли ти,
то значи да има безброя.

И толкова хубав ще бъде
тогава живота,
и днешната плесен
ще бъде безкрайно далеко.
Ще пеете всички.
Ще пеете, когато работим,
но радостни песни,
които ще славят човека.

И ако случайно
и аз остаря, тогава
ще гледам от своя прозорец
далечния път,
ще гледам как вие се връщате
бодри и здрави
и тихо ще шепна:
„О, колко е хубав светът!“

Така и ще бъде!
А днеска оскъден е хляба.
На вашите майки
гърдите са сухи сега.
Да хленчим — не ще ни помогнат.
И хленч ни не трябва.

Но мен ме притиска
жестока, дълбока тъга. —
За вашто „сега“
е горест стаена във мен.
Ала
не бойте се, деца,
за утрешния
ден!

ПЕСЕН

Във гората — враг стаен.
Във гората — мрак и изстрел.
Той лежи, лежи ранен
и през тъпа болка мисли:

„Право стреля. Ще умра —
във гърдите ме улучи.
Свърна в гъстата гора
и избяга като куче.

Старата не ще изтрай.
Либето. . . ще ме прежали.
Ще прежали, то се знай,
но другарите — едва ли.

Тя — смъртта ми, е добра.
И не жаля своята младост,
ала исках да умра
някога на барикада. . .

Мислех, с песен. . . но беда —
право стреля и улучи.
Ех, да имаше вода,
а то в сух валог се случи. . .

Поотлекна ми . . . така . . .
може би ще оживея? . . .
Някъде шуми река
и вода, вода се лее . . .

Някъде картечен лай . . .
Песни . . . нещо ме удари . . .
Дай вода! Вода ми дай!
Падам . . . дръжте се, другари! . . .“

Във гората — враг стаен,
във гората — мрак и изстрел.
Той сега е вцепенен
и не чувства, и не мисли.

ДОКЛАД

Часът е седем. —
Да губим време
не струва.
Но гледам —
отсъствуват двама.
И знаете, мене ми идва
да псувам,
защото нехайството
значи измама,
предателство значи
към нашето дело.
Макар и шаблонно,
аз смело ще кажа,
че трябва да влеем
умът и кръвта си,
живота си даже
във нашта идея.

Аз почвам доклада.
Ако случайно
в него мъничко
мисъл не стига,
търсете виновника —
моята младост,
сърцето ми
с кръв непокорна
на тигър.

Какво ще докладвам?
Какво ще усуквам?
Да почна с войната
в Китай ли? — Излишно!
Та аз съм просмукан
от мъка
и чукам
на вашата съвест
за нещо по-висше,
което е вплетено
в нашия спомен,
което напева
в ушите невинно,
което гневно
в гърдите напират,
умира
и пак се заражда
в сърцето
и носи прекрасното име
Р о д и н а!

Ако с главите си
счупим вратите,
подпрени със мрака
на днешното време,
ако умреме
на поста си, верни
на гладния повик
на нашата ера,
това е прекрасно,
но чакайте, нека
поставим наясно въпроса. —
Далеко
не мерим ли,
твърде далеко, другари?

Аз мисля, че първата
капка, която
от своята кръв
за света ще пролея,
ще бъде за моите
победени братя,
ще бъде за Нея!
И ти се опитай да спориш
със мене.
Та аз за секунда, за миг
ще те смажа.
Аз чувствам горещите думи на
Ленин:
„Прав е другарят Вапцаров“ — ще каже.

И тъй — към доклада.
Докладвам направо —
аз страдам!
Но някой ще каже тогава:
„Забравяш —
въпроса е толкова личен. . .
Ти можеш да страдаш,
тъй както обичаш,
но твоята мъка
ще трогне малцина.“
Грешите —
аз страдам за своята Родина.
Аз страдам за вас,
и за себе си страдам. . .
Защото животът
ни бие сурово
в лицата,
а ние примигаме братя,
защото перото си
топиме ние
далече, далече —

през девет морета
и наште куплети
едва ли достигат
до робската мъка,
която в сърцето
народно е свила
възел
от змии.

Работи работник
в хлебарница „Охрид“.
Очите червени,
мишците потни.
Във стаята душно,
в сърцето студено,
в сърцето омраза
и ропот.

Работи работник
в хлебарница „Охрид“.
А вътре задушно
и сиво.
Но всеки си има
малко в живота
и радост,
и нещо красиво. —
Някаква фирма,
увиснала горе,
фирма, зацапана с синьо.
Но за работника
тя е простора
над Охрид,
тя е Родина.

Числа. А числата —
това е съдбата
на някакъв
беден чиновник.
В ръцете размерно
сметалото трака
като курдисан
часовник.
Това са шестнайсет
години, протекли
без радост,
ала и без мъка.
Без мъка и радост
в живота човешки —
е нещо по-лошо от пъкъл!
Но ето веднъж
някой песен полека
подкарал
така, от досада:
някаква песен
си пеел човека
как мътен
и кървав бил Вардар.
Сметалото спряло.
Сметалото млъкнало,
станало синьо
във стаята,
сякаш от здрача.
И ето, пръв път
след шестнайсет години
човекът с числата
заплакал.

В полето, където
морето допира —
тръстика, блата
и комари.
Там привечер
чайките с крясъци викат
и дебне малария.
В блатата отровните пари
задушват,
убиват,
изсмукват живота.
И хората зли,
и с напукани устни
псуват на майка
теглото.

Те сеят, но кръстове никнат.
Децата
се раждат
със жълти зеници.
Ех, майко ле моя,
в строя тръбата
ще свика
все отбор войници!
А старите още
сънуват житата
край Струма, край Вардар
и Места.

Но някой в леглото
ръмжи и с ръката си
чергата грубо намества.
И пролет, когато
прииждат ятата,
от скръб
или атавизъм,

плодът във утробите
тъй се премята,
че пукат на майките
ризите.

А ние се тътриме
тука излишни
за нашите братя.
Жестоко! . . .
И с кръв по челата
живота ни пише:
„Изгубили своята посока.“

Да, пишем.
И пишем верно и честно,
защото ни смазва живота.
Но колко от нас са
написали песни
за този незнаен
работник,
който се просва
в леглото без мисъл,
но в съня си кошмарен
мисли за Охрид,
за лодката мисли,
която в детинство
е карал?
Колко от нас
са написали песни?
Питам ви —
кой е написал?

Затуй и народа
със нас е на „Вие“ —
не чувства ни свои,
ни близки.

Дълбоко в сърцето си
мъката крие
и гледа ни
някак изниско.

Послушайте, верно е,
нас ни отплесна
епохата, хляба, живота.
Помислихме ние
родината тесна
за нашите песни,
защото очите ни гледаха
нейде звездите
и чакахме само сигнала,
когато зората
със гръм ще отприщи
на дните водите
преляли.
Очите ни гледаха
само звездите,
пред нас
те не виждаха нищо.

А в Прилеп са скрити
в мъха на стените
легенди, които ни чакат.
Открий със ръката
кората на мрака,
пиши!
И не бой се нататък!

Вятъра пее в Пирина,
в скалите,

пее в усон, в увини —
колко са паднали
в боя за своя
покрив
и свойта Родина!
Вятъра пее в зелените листи:
слушай
и само записвай.

Записвай го просто и честно,
тъй както
просто го пее народа —
„Заплакала е гората
все зарад Индже войвода. . . “

ДУМИ

Има думи, които пробиват
на сърцето коравия щит
и наливат отрова вонлива
от жлезите на свойте зъби.

Има дума предател, при нея
аз потръпвам, аз пламвам във миг
и лицето ми — кръв, руменее,
сякаш някой ми удря плесник.

Не, за тях аз не искам да пиша,
аз съм толкова девствен и млад,
че гърдите ми искат да дишат
на живот, а не тяхната смрад. . .

Ти лежиш окован във затвора,
във главата бучи — водопад.
И дочуваш уж някой говори:
С в о б о д а !

Ти виждаш полето пред тебе,
ти виждаш го сякаш на длан,
и с някакво странно вълшебство
звучи — Свобода! Свобода!

Свободно, просторно размахваш
косата и чуваш — звънти.

И чорли перчема ти вятъра:
хубава дума, нали?

МАЙКА

Колко всички майки си приличат в света!
И сърцата им как са еднакви!
Иди потърси на Украйна в степта
и след туй провери в Киренайка. . .

Имала майка,
имала син. —
Хубав бил, млад бил
и волен.
Раснал.
Над него синеел Пирин
с мури и камъни голи.

Нейде бащата погинал.
Тогаз
мальк бил още
синът ѝ
и във вековната тъмна гора
дебнел пашата хайдутин.

Под планините горели села.
Светел високия хребет.
И от селяшките гладни гърла
беят изтръгвал и хлеба.

Гледала майката своето дете,
гледала с мъка сурова —
как очите му бягали все
на бащата в пищова.

Имала майка,
имала син.
Хубав бил,
млад бил
и строен.
Но възмъжал
и хванал Пирин,
тъмното хванал усое.

Години минали
и смутни били.
Добри не дошли за раята.
Отдръпнала
своите зелени поли
от равнините
гората.

Понякога нощем
мъжете дома
се връщали гузни и плахи.
Изгаряли ризите скрито в жарта
и крпели своите сляси.

Пак майка.
И нощем,
когато звезди
над тъмния хребет горели,
тя
вземала в skutите малкия син
и тихо му пела:

„Не слушай,
не гледай,
а нанкай сега.
Дано не кървясат очите ти,
когато
след време изправиш снага
и сам си поемеш юздите.

Отвънка е смутно.
Отвънка снежи.
Но топло е в моите скути. . .
Спи ми, детенце,
спокойно ми спи,
нанкай. . .
Не ставай хайдутин. . . “

Добър
и послушен излязъл синът.
Не хванал с хайдутин горите.
Оженил се,
сетне зарязал домът
и . . . станал комита.

Години на кръв.
Години на кръв и войни.
Пирин.
И орлите
в горите на мърша налитат.
Под всяко дърво,
с изцъклени,
тъмни очи,
убитите гледат как вечер изгряват звездите.

Отишъл си бея.
Отишъл си — значи, добре.
Но хората после запсували нещо султана.

Народ е това —
А някой нахакан келеш
си мисли,
че може сърцето му в шепа да хване.

Смълчал се народа
Смълчал се и само сумтел.
И вече не виждал на робството де ще е края.

Излезли комити,
в горите не бродели те,
а се разкарвали с „Щаери“.

А там, във гората,
израсли железни тръби.
Комини израсли в гората.
И със рапидно-стоманни зъби
заръфал снагата ѝ
гатер.

Пак майка.
И майката имала син.
Залоствала вечер вратите
и пяла му:
„Нанкай, сега сме сами,
нанкай, не ставай комита.“

Комита не станал.
Не бил бикоглав. —
Послушен бил момъка, значи.
Но някой разнесе в селото мълва,
че паднал убит като стачник.

ИСТОРИЯ

Какво ще ни дадеш, историйо,
от пожълтелите си страници? —
Ний бяхме неизвестни хора
от фабрики и канцеларии,

ний бяхме селяни, които
миришеха на лук и вкиснало,
и под мустаците увиснали
живота псувахме сърдито.

Ще бъдеш ли поне признателна,
че те нахранихме с събития
и те напоихме богато
с кръвта на хиляди убити.

Ще хванеш контурите само,
а вътре, знам, ще бъде празно
и няма никой да разказва
за простата човешка драма.

Поетите ще са улисани
във темпове и във агитки
и нашта мъка ненаписана
сама в пространството ще скита.

Живот ли бе — да го опишеш?
Живот ли бе — да го разровиш?
Разровиш ли го — ще мирише
и ще горчи като отрова.

По синорите сме се раждали,
на завет някъде до търните,
а майките лежали влажни
и гризли сухите си бърни.

Като мухи сме мрели есен,
жените вили по задушница,
изкарвали плача на песен,
но само бурена ги слушал.

Онез, които сме оставали,
се потехме и под езика,
работехме къде що хванем,
работехме като добитък.

Мъдруваха бащите в къщи:
„Така било е и ще бъде. . .“
А ние плюехме намръщено
на оглупялата им мъдрост.

Зарязвахме софрите троснато
и търтвахме навън, където
една надежда ни докосваше
със нещо хубаво и светло.

О, как сме чакали напрегнато
в задръстените кафенета!
И късно през нощта си легдохме
с последните комюникета.

О, как се люшкахме в надеждите! . . .
А тегнеше небето ниско,
свистеше въздуха нажежен. . .
Не мога повече! Не искам! . . .

Но в многотомните писания,
под буквите и редовете
ще вика нашето страдание
и ще се зъби неприветно —

защото би ни безпощадно
живота с тежките си лапи
направо по устата гладни,
затуй езика ни е грапав.

И стиховете, дето пишем,
когато краднем от съня си,
парфюмен аромат не дишат,
а са навъсени и къси.

За мъката — не щем награди,
не ще дотегнем и с клишета
на томовете ти грамади,
натрупани през вековете.

Но разкажи със думи прости
на тях — на бъдещите хора,
които ще поемат поста ни,
че ние храбро сме се борили.

КРАЛИ МАРКО

Стани рано, Марко Кралевики.
да се биеш с тежка боздугана.
Отзарана три ята челични
триж се роят вече над Балкана.

Я оседлай коня Шарколия,
пришпори я бялата си коня —
да погледам как ли ще се биеш
боздуганно с танкова колона!

Шест сме века чакали напразно.
Чакали сме — сто синджира роби!
Късай ти, а аз ще ти разказвам:
„Рожба писка в майчини утроби.

Кой не мина, той не ни ухапа. . .
А една ли мина вража орда?!“
Стигат ли ти песните в земята
или претендираш и за орден?

Би се ти. Та само ти ли? Мигар
е един помела тежка брадва?
Но след дни — вдигни пръстта със мигли,
погледни ни и ни се порадвай. . .

ИЛИНДЕНСКА

Вината не бе наша.
Вината беше чужда
и другиму тежи
стотонна отговорност.
Когато дойде ден,
когато стане нужда,
ний всичко ще разкажем
на майката история. —

Започнаха със мръсните ръце
да пипат във душите на народа.
Гневът бе толкоз много накупел.
че не съзряха вълчата порода,
муцуните под овчите им кожи,
престъпната и плитка лицемерност.
Но идат дни, когато ний ще можем
да хвърлим кал във мутрите им черни.

И бунта почна.
Нямаше защо
да вдигнеме ръце,
да изостанем,
ала
с кръвта
на простия народ
в Илинден вляхме
наше съдържание.

Какво ще кажете на тази новина —
ще търсите ли тука руски рубли? —
във Крушево бе феодална власт
и що за скок —
градят сега републиката!
Те бяха също като нас младежи.
Досущ каквито тук сме сбрани ние.
И биха се,
и мряха във метежи,
тъй както утре
ще умреме ние.

Не хленча аз, че буря ги обрули.
Израстват други в димните пожари.
Погледай тук — това е Питу Гули,
а ти, на pewno си. . . Никола Карев.

И ако трябва лозунги — добре! —
Ще вдигнеме плакати до луната! —
Свободна искаме,
не щем,
не щем протекторати!

КИНО

Отвънка беше шум
и светеха реклами,
в афиша
пишеше:
„Една човешка драма.“
Отвънка беше шум.
И конника на Крум
се потеше
от стискане
в дланта ми.

И стана тъмно.
В белия квадрат
лъва на „Метро“
сънно се прозина.
И изведнъж — шосе,
след туй гора
и в дъното небе
просторно-синьо.

И на шосето
точно на завой,
се срещат две луксозни лимузини.
Това е нашия герой
и нашта героиня.

След удара
излиза джентълмен
и взема във ръцете си челични
като перце примрялото момиче.

Отваря си очите —
те горят,
премрежват се
и гледат небосвода.
Да видиш ти какво момиче, брат —
като жребница от разплодник!

В дърветата,
разбира се — славей.
Вали над тях спокойно синината
Примамлива и мека зеленей
оттатък шанците
тревата. . .

Един размазан Джон
целува сладно Грета.
По устните му —
сладострастна лига. . .
С т и г а!
Къде е тука нашата съдба?
Къде е драмата?
Къде съм аз? Кажете?!
В гърдите ни опрян е за стрелба
на времето барутно пистолета.

Та може ли да любим
и скърбим
с наивната ви лековерност?
Гърдите ни са пълни с дим,
а дробовете ни — с каверни.

Така ли срещаме на път
любимите си,
с лимузини? —
Изгрява любовта ни
в труд —
сред дим,
сред сажди
и машини.

И после — сивия живот,
борба за хляб,
мечти неясни;
и вечер — тясното легло,
в което неусетно гаснем.

Това е то.
Това е драмата.
останалото —
е и з м а м а .

•

Дохождат дни, такива мрачни дни,
че иде ти да виеш от ненавист.
Боли в гърдите, в мутрата горчи
и в гърлото ръжда се наслаява.

Дохождат дни. . . и питаш се защо
е тази болка, тази дива ярост,
така е скрито нейното ядро

— — — — —

СЕЛСКА ХРОНИКА

По радиото някой
шумно спори.
С кого?
Не знам.
А може би с народа.
Говори си и нека си говори,
нали затуй му плащат хората.

„Държава има,
има власт, която
неспирно бди
за наште интереси.
Хвърлете лозунга!
Плаката на земята!
Народът е доволен,
сит
и весел.“

Във кафенето
някой се изсекна
и дълго три
със здравите опинци,
огледа се и каза уж полека:
— Комай ни лъжат
тия синковци.
А и в писанието
писано е божем:

„Глас народен — глас божи.“
— Комай си прав —
обади се от ъгла
един младеж
със глас от глад изстинал, —
нали така ви лъгаха
и през
петнайсата година?

И ако нас ни карат
да умираме,
и ако нас ни тикат
към куршумите,
то сигурно и лудия
разбира,
че ние трябва
да си кажем думата.

Та казвам аз,
понеже няма
олио
и хлябът е
от мъката
по-чер,
един е лозунга:
Терора долу!
Съюз със СССР!

РИБАРСКИ ЖИВОТ

Ти виждаш:
издути платна.
луна на небето излезла;
и мислиш:
живот е това,
живот преизпълнен
с п о е з и я.

Отгоре —
изгряват звезди,
Небето —
седефено свети.
От сушата
кроткият бриз
с ръката си
къдри
морето.

Ех,
волен рибарски живот,
описан
във толкова песни!
На мачтата — бяло платно. . .
Така да описваш
е лесно. —

Турни му „безкрайно море“,
залеј го излеко
с синило
и всичко излиза добре —
картинно
и мило.

А туй,
че със вълчи зъби
студеният вятър ни хапе
и като тежки
сачми
те бият смразените капки?

Прогизнал
се връщаш дома
от влага.
А лодката зее.
И в кърмовия долап
две риби
във мрака сребреят.

Христос да би слязъл
сега
с две риби
какво ще направи?
От мъка —
очите горят,
гърдите —
омраза задавя.

На покрива
в рядката тръст
дъждът се полека ощежда.

Заспиваш,
И после в съня
изгрява далечна надежда. . .

Ех,
черен човешки живот!
Рибарски живот! —
п е и з в е с т н о с т.
Не мож го разправи,
а то —
иди, че реди го на песен. . .

ПРОЛЕТ

Отвънка ухае на люляк,
отвънка е синьо небе.
Приятелю, птиците чу ли?
Отвънка е пролет! Здравей!

Дори през бензинните пари,
през пласт от стоманни ята
тя иде. Вратите разтваряй
и бодър срещни пролетта.

Тя иде с реките, които
събират сребристия сняг,
тя идва със бой канонаден,
разбива простора мъглив.

Тя пита: „Стонш ли на поста?
Не клюмна ли вече глава?“
И после те грабва и носи
на своите светли крила.

В очите ти пламват пожари,
кръвта ти немирно шуми.
Пред тебе светът се разтваря,
разтварят се слънчеви дни.

Ти имаш любима? — Обичай!
Ти вярваш в живота? — Добре!
Подай си ръката челична —
отвънка е пролет! Здравей!

БОТЕВ

Идва при мене
задъхан и потен
работник
и казва:
— Пишете за Ботев! —

„За Ботев ли? —
Седам.
Елате във среда
към седем.“

Но ето че среда отдавна премина.
Навъсен, аз пъшкам
и късам листата.
Над покрива горе
моторите спорят
със влажната пролет
в света
и мъглата.

И нищо не идва.
Безпътната мисъл
в главата се мъти,
в гърдите тревога.

Преставам да пиша,
захвърлям листата,
дълбоко въздишам
и казвам:

— Н е м о г а ! —

Събличам се.
Лягам в леглото.
Заспивам.
Но ето пристига
навъсен работник
и пита:

— Написа ли песен за Ботев? —

„За Ботев ли?
Чакай. . .

Огряват звездите,
след туй на Балкана
излиза луната,
вълкът се промъква
и дебне в скалите
и светят очите му в мрака.“

Работникът бърчи челото
и пита:

— Това ли е Ботев?

Пиши за жетварите там,
за теглото,
за черните кърви,
що пне земята,
за робската песен
и мъката в нея,
която люлее
нивята.

Какво ще го търсиш
в усоните, дето
и хищника днеска не броди.
Не виждаш ли? — Ботев
в очите ни свети.
та Ботев е тук, при народа.

Ти падаш и Ботев ни казва:
„Вдигни го!
И дай във ръката му знаме!“
Подавам ръката си,
ти се надигаш
и крачиме рамо до рамо

Това е то Ботев.
А ти го усукваш.
Та тук за усукване нема!
Повзри се в живота,
и ето ти Ботев,
и ето ти цяла поема

НЕ, СЕГА НЕ Е ЗА ПОЕЗИЯ

Не, сега не е за поезия,
ни за римите с звънкия смях,
под дебелията броня желязна
ще достигнат ли будно сърце?

Ти започваш да пишеш и ето —
вместо рима избухва снаряд,
озаряват небето ракети
и пожари обхващат града.

Позатихва. Но в твоя бележник
вместо нежни, парфюмни слова
на листата в полетата снежни
се строят ловджийски ята.

Те се впускат далече задружни,
помирисали някъде стръв. —
И тогаз забелязваш със ужас:
не с мастило, ти писал си с кръв.

Не, сега не отива поезия
и да искаш, не мож я изпя.

.

ХРОНИКА

Отвсякъде врази.
Беласица е в броня.
Край Охрид син
картечниците грачат.
Какво сега? — Сълзи ли да пороним,
или на глас да седнем и да плачем?

Зенитите се кашлят към звездите
и храчките им светят с бяла дияра.
Душите сме си стиснали в зъбите,
ала не мислим да умираме.

За първи път не влиза днес у нас
историята с кървавата мутра,
Столетия сме чакали, за час
ще потърпим сега дима барутен.

Но после, след жестокия погром,
когато прашни, морни и окъсани
се юрнете назад към своя дом —
ще ви посрещнем злобни и навъсени.

От глад ще вием в пустите поля,
на glutници ще ви следим в горите.
В гърдите ще избухне дива страст
и мътен блясък ще гори в очите ни.

•

Ще бъда стар, ще бъда много стар.
ако остана след погромите, разбира се
като окъсан рибен буквар
модел хиляда осемстотин и четирийсе.

Тъй както малките деца разлистват
и почват със картинките от края,
така и мене днеска ми се иска
за бъдещето да си помечтая.

Защо пък не? — В мечтите няма цензура,
мечтите греят с синкава прозрачност
Но по-добре е да подгониш вятъра,
отколкото да седнеш и да плачеш.

Тогава аз ще имам син,
синът ще бъде двадесетгодишен.

АНТЕНИ

В студеното антените звънтят.
Над тях небето ниско е надвиснало.
И аз не спя, и те не ще заспят,
замаяни от новини и мисли.

Като оса в ушите ще бръмчи
гласът на тъп и злостен агитатор.
Ще светне ярост в моите очи
и после ще обърна кондензатора,

ще плувна в саксофонена мъгла,
на негърката, в ритъма отсечен,
ще се люлеят трънните бедра.
Нима това си ти, човечество?

Като че ли в тропическия пек,
под този тежък купол на небето,
се ражда черния човек
за екзотичен декор в кабаретата.

То сякаш че живота ни тече
спокойно като Дунав в равнината.
Развей си черния перчем
и се надбягвай с пролетния вятър.

Но слушай как в студеното звънтят
през тази нощ антените отчетливо.
И аз не спя, и те не ще заспят,
и ти не ще заспиш, човечество.

ПРОЩАЛНО

На жена ми

По някога ще идвам във съня ти
като нечакан и далечен гост.
Не ме оставяй ти отвън на пътя —
вратите не залоствай.

Ще влезна тихо. Кротко ще приседна,
ще вперя поглед в мрака да те видя.
Когато се наситя да те гледам —
ще те целуна и ще си отида.

•

Борбата е безмилостно жестока.
Борбата, както казват, е епична,
Аз паднах. Друг ще ме смени и . . . толкоз.
Какво тук значи някаква си личност!

Разстрел, и след разстрела — червен.
Това е толкоз просто и логично.
Но в бурята ще бъдем пак със тебе,
народе мой, защото те обичахме!

14 ч. — 23. VII. 1942 г.

СТИХОТВОРЕНИЯ ЗА ДЕЦА

ВЛАК

Влак пред гарата протегнат.
Празник. Слънцето блести.
И народа се тълпи.
Той от жегата ще бега
там — навън, навън, навън
под дърветата, където
има в туй горещо лето
сянка и спокоен сън.

А отпред на влака чака
горделивата машина.
И кълба от дим изскачат
и се пръскат над комина.

Ние с тебе, мой читател,
ще отидем до Владая.
Там е толкова приятно!
Там на воля ще играем!
И когато падне мрак
над зелената гора,
ние с вечерния влак
ще се върнем у дома

Влак напред лети, лети! . . .
Но машината сама
не върви —
трябва пара.

Тъй, нали?
Тъй, нали?
Кой я кара?
Машиниста и огняра.

Машинистът бди на пост —
той командва всеки лост.
А огняра, в пот облен,
хвърля въглища в пещта,
че машината реве:
Знай добре, знай добре,
пара трябва ми на мен,
много пара и вода.

Към Владая влак лети.
Пътя стръмен е нагоре.
И машината сумти
и се моли, и говори:
— Ох, не мога, ох, не мога,
оставете ме за бога
дъх за малко да си взема!
А огняра отговаря:
— Няма време! Няма време!

Машинистът ѝ говори:
— Още малко е нагоре
и побързай, не сумти,
нима не разбираш ти?
В разписанието пише
точно в девет и петнайсе
трябва да сме на Владая.
Още малко, бодро дишай!
Напрегни се, постарай се!

— Ох, старая се, но как?
Много бърза този влак,

разберете, мои мили,
нямам сили, нямам сили!
— Уморена си — аз зная —
й отвърща машиниста. —
Ще починеш на Владая,
малко там ще те почистим
и ще ти дадем вода.
Да, да,
там ще ти дадем вода.

Ето и Владая. Ето
под разлистени дървета
сенки в близката гора.
Тук ще спрем, мой читател,
тук е толкова приятно!
И когато падне мрак
над зелената гора,
ние с вечерния влак
ще се върнем у дома.

II

Стига песни и игри!
Над гори и канари
вечерния здрач пълзи,
над горите, с здрач покрити,
виснат сиви,
дъжделиви,
буреносни
зли
мъгли.

Ей, читателю, ела
да се върнем у дома!

Не видя ли, капка дъжд
падна вече.
Изведнъж
недалече
секна огнена стрела.
У дома! У дома!

Нататък, нататък са хукнали всички,
нататък, нататък към гарата тичат,
там влака ще чака народа уплашен,
че бурята иде свирепа и страшна,
да бързаме здраво, читателю драг,
че гони ни буря, че гони ни мрак.

Най-после и гарата стигнахме! Ето,
чиновника, спретнат, стои пред гишето,
народа се блъска, тълпи се отворед,
а той разпорежда: — Полека! Със ред!
Печат ще ударя на всеки билет!

Госпожа една си протяга ръцете:
— Ах, моля, изгубих си днеска билета,
за София искам сега да си взема.
Ще дойде ли влака таз вечер навреме?
— Разбира се, да, разбира се, да,
но моля, запазвайте ред, господа!

Чиновника вече затваря гишето,
печат е ударен на всички билети.
А телефонът отсреща звъни:
— О, ти ли си? Здравсти, колега! Вали. . .
Пристигна ли влака? . . . Пусни го навреме,
машината трябва вода да си вземе.
Дочуване. Чу ли? Пусни го навреме!

Чуй как тръпнат и потракват
релсите. Това е влака!
Нека вятъра фучи,
нека вѐн дъжда се лее!
Виж, три огнени очи
бързо мрака разпилеват,
иде той насам и бодро
колелата се въртят,
като че разказват гордо
за изминатия път.
Чуй, той кани отдалече:
„Тук при мен, при мен, човече,
тука вятъра не духа,
тук е топло, тук е сухо.
Ще починете, а аз
ще ви заведа у вас.“

А пък входния семафор
своята ръка размахва
и със важен, важен жест
казва: „Път свободен! Влез!“

Спира влака пред перона,
спират двадесет вагона
и за миг сред глъч и врява,
виж, перона опустява.

III

Във купето има трима:
баба, старец и младеж.
И невлезли, тя подзема
със приветен, тих брътвеж:

— Вън вали ли? Да вали!
Време му е, нека плиска!
От градо ли сте, или
татък някъде от близко?

— От града сме. — А, така ли?
Що не кажете тогава?!
Да сте чули и срещали
нейде Дино от Дъбрава?

Син ми е, та със старика
му отиваме на гости.
Да го видим, що се вика,
пък да сложим стари кости.

В ъгъла старика дреме
със луличка във устата
и във такт, в размерно време,
олюлява си главата.

А младежа гледа с мътни,
гледа с трескави очи
в коридора всеки пътник
и мълчи, мълчи, мълчи.

— Ще ти мине като куче —
бабата го утешава. —
Във града светът е учен,
сетне, всичко с кураж става.

— Ех, с кураж... но и с пари!
— И парите трябва, баби,
огънят да ги гори!
Откъм тях комай сме слаби.

Но нали си млад, ще мине,
болестта от младост бяга!
Не е тя за млади, сине,
тя на старите приляга!

— Има във града, разправят,
болница. Да мога там
да се настаня, тогава,
вярвам, ще ми мине. Знам

от селò, момче, което
мислехме, че ще умре,
влезе в нея и момчето
оздраве! Оздраве!

И отново пак мълчи,
пак унася се младежа.
Бабата го гледа с нежни,
топли, майчини очи.

Колко хубави мечти
носиш в своите купета,
vlak, преминал през гори
и през ширните полета!

Но за всичките съдби
там — в вагоните закрити,
кой на поста вярно бди
със очи във мрака впити!

Кой във дневната омара
и във вечерния мрак
с равномерно темпо верно
кара пътнишкия vlak? —
Машиниста и огняря.

Тя, машината, е също
като всеки жив човек,
по нагорнището пъшка,
а надолу удря в бег.

И затуй, когато мина
влака гарата, надоле
облекчената машина
машиниста взе да моли:

— Ох, пусни ме! Охлаби
ти спирачките и аз
ще се спусна нанадоле
с триста километра в час.

Охлаби и ще се спусна,
в мене сигурен бъди,
ще премина аз изкусно
леко всеки нов завой.
С триста километра в час
ще летя във мрака аз,
не се бой, не се бой!
Само малко охлаби.
Ах, да знаеш как обичам
по надолното да тичам! . . .
Милостив към мен бъди!

Машинистът ѝ отвърща:
— А защо, проклета дъще,
ти по стръмното нагоре
друго молиш и говориш?

— Ех, нима така се кара
влак по този хубав път?!
Тук не трябва даже пара,
колелата се въртят

тихо, гладко, с устрем лек
и помислил би човек —
не вървят,
а летят.

Машинистът отговаря:
— Още десет километра
мога да отпусна аз,
но надоле с ред ще караш.
Виж, отвън е дъжд и вятър,
да не стягам час по час
със спирачката. Разбра ли?

А машината се хвали:
— Трака-трак, трака-трак.
не ме плаши дъжд и мрак,
имам аз отпред прожектор,
той ми свети надалеко.
Трака-трак, трака-трак,
не ме плаши дъжд и мрак.

Тук е топло, приятно, нали?
Във вагона дъжда не вали,
но вънка със дъжд и със вятър се бори
човек неуморен.

Обхожда веднъж той и пак се повръща,
обхожда железния път
и мисли: „Сега са заспали във къщи
дечицата — кротичко спят.“

Той мисли за тези дечица, които
отиват със влака в града,
и гледа небето — пробито корито,
което изсипва дъжда.

„Ще мина отново. Да бъдем на чисто.
Ще падне случайно скала. . .
И как ли ще може сега машиниста
да види сред тази мъгла?“

Човека потъва сред мрака,
а влака лети като бясна стрела,
потиска небето със мрак дефилето,
със мрак и със гъста мъгла.

„Аз съм могъща и мощна машина,
аз съм с стоманни ръце,
моята плът е корава и здрава,
огън е мойто сърце.
Аз не познавам какво е умора,
мога да мина стрела,
Със дъжд и със вятър, със хали се боря
и с непрогледна мъгла.“

А огнярят ѝ говори:
— Как по стръмното нагоре,
ако не подхвърля аз
въглища във твойта пещ,
ще се движиш ли тогаз?
Щеш не щеш,
ще запреш!

— Ах, ти, жалка самохвалка —
машиниста се обажда, —
как във своята глава
толкоз глупости се раждат?!

И защо са тез хвалби?
Ей сега, ако река
да натегна с таз ръка
здроаво своята спирачка,

мислиш ли, че можеш ти
да направиш поне крачка?

Тя, машината, отвърща:
— Аз съм силна и могъща,
но с спирачка всеки знае
другите да обуздае.

Вие сте слаби, слаби, слаби,
с жалки немощни ръце
и страхливи като баби,
без сърце, без сърце.

Вас ви чакат цял живот
в къщи вашите деца.
Щом усилия своя ход,
вие бърчите лица.
Срамота! Срамота!

Изведнъж сред мъгла и сред дъжд,
там неясно
ту просветне, ту угасне
светлина! Светлина!
Стой! Отпред червен фенер!
Стой! На срещния завой —
кантонер!

Приближава все по-ясно,
расне страшната опасност
сред мъгла. Ето нá:
там скала, скала, скала!

Машинистът е на пост
и спирачката е в ход.
Той командва всеки лост,
бди над нашия живот.

Бавно, бавно спира влака,
а отпред стои и чака
във ръката със фенер
бледен, мокър кантонер.

Той не чака тук награда,
виж сърдечните очи:
колко скромност, колко радост
и наивност в тях личи.

Тъй е скромен, мой читател,
всеки истински герой.
И когато чуеш вой
и хвалби от свой приятел,
знай, че той, знай, че той
не е никакъв герой?

От вагоните изскачат
дружно всичките спирачи
и със общи сили те
се напъват в миг, така че
виж, скалата отлете
по надолнището, значи.

А началник-влака гледа:
няма никаква повреда.
Релсата напълно здрава,
що да чакаме тогава?
Чува се сигнал и пак
тръгва пътничкия влак.

— — — — —
Браво, браво, Вестингхаус,
Хардий, Божич, Кунц и Кнор,
вечна слава, вечна слава —
колелата пеят в хор,

че измислихте спирачки
здрави, сигурни, добри —
с една ръчка завърти
и тогава спираш, значи,
точно дето искаш ти.

Браво, браво вам, другари,
машинисти и огняри,
що опасвате света
чак от северния студ
до екваторния пек
и разнасяте честта
и труда, и гордостта
на културния човек.

Браво, бодри кантонери!
Със сигналните фенери
в дъжд и вятър, в пек и студ
вие с непосилен труд
бдите, пазите редът.

Браво, браво вам, безбройни,
вам, безименни герои!
Вам, които тук ви нема
в тази мъничка поема,
без които кой знай как
би пътувал всеки влак.

БАЙ ИВАН

Тази вечер бай Иван
върна се съвсем пиян.
И езикът му дебел
във устата се заплел.

Дрехите му с кал покрити,
от страх тракат му зъбите.
Толкоз е уплашен, че
„връв“ не може да рече.

Посъвзе се той и вече
взе да фъфли, да пелтечи:
— Господи, помилуй нас,
бясна крава срещнах аз!

Не бе крава като крава,
а бе, пустата, двуглава!
Спра се аз, и тя се спира,
казах си: ще се умира!

Хукнах. Тя по мен — в петите
искрят нейните копита —
и с опулени очи
ме поглежда и мучи. . .

Паднах аз, и тя с рогата
ме намуши във ребрата.
Но нали пристигнах вече! . . . —
Стрина Кина го пресече:

— Твоята разбра се май,
току лягай и си трай.
Кравата не ти е крива,
ти си крив, че се напиваш!

•

Денонощно сняг вали,
сняг студен, озлобен,
като мънички игли
той се впива и забива
в всеки, който ще рече
пътя му да пресече.

Кучето лежи отвън. . .
Няма къща — накъде?
Де да сложи то за сън
своята глава, не знае.
А снегът боде, боде
упорито и сърдито
и за никого нехае.

Кучето скимти и плаче:
— Ах, палач, ах, палач,
не разбираш ти от плач,
ни от гняв, ни от молби —
да заспя ме остави!

Ах, да дойде лято, аз
къщичка ще си направя,
топла къща. . . и в захлас
ще почивам в нея аз,
но почакай дотогава!

Дойде лято. Псето мисли:
„Що ми трябва къща мен?
Не от мързел, не от лен,
но защо излишен труд?
Таз година няма студ,
няма да вали, нали?“

Празни мисли! Сняг вали
всяка зима. Мисли псето
къща да си построи,
само вѐн да размрази,
да се махне този сняг.

Но когато дойде лето,
но когато дойде пек,
псето — знаете — проклето
страшно много го мързи.

ВРАБЧОВА СГОВОРНА ДРУЖИНА

Врана, лакома и стара,
пазела със бой и вик
падналия на пазара
от конете ечемик.

Малкият врабец Сивушко
я замелил простодушно:
— Чик-чирик, чик-чирик,
дай ми малко ечемик!

— Га-а, га-а, за кога
теб ти трябва ечемик?
— Чик-чирик, засега!
— А не искаш ли ритник?

Домъчняло на Сивушко —
бил неопитен и млад.
Под една стреха се сгушил
и треперил той от глад.

След Сивушко друг дошел —
пак премръзнал, изгладнел —
и заплакал той: „Чи-ри-ли,
във стомаха ми игли,
във стомаха ми от глад
сто игли сега бодат!“

А след него — трети, пети,
петдесети и стотици
гладни мършави врабчета
и врабици.

Сбрал се врабчовия свет
под стряхата на съвет.
И решили с всички сили,
попрестане ли снега,
да сразят врага.

И от облаците бели
те изпрели сто къдели,
та започне ли войната —
да са с топличко обути,
та започне ли войната —
да си имат парашути.

И денят на свободата
най-подир дошел. Ятата
се издигнали високо
във небето синеоко.

Най-напред летели в строя
рошопери бомбардери,
а след тях на две-три мили —
сто ловджийски ескадрили.

Боят свърши със победа.
Би се храбрата дружина.
Който иска, нека гледа
как от враната остана
само пух и перушина.

МАШИНИСТ

— Татко, ти работиш много,
уморен си, татко,
почини си, каза Гого,
аз ще карам влака.

Най-напред ще си намажа
с сажди двете бузи,
а след туй ще сложа важен
синята ти блуза.

Видят ли ме там на влака,
още отдалече
ще си кажат: „Тоз юнак е
машинист изпечен!“

Мислиш, че не зная, татко,
вляга как се кара?
Нека дойде чичов Владко
да смени огняря,

нека грабне във ръцете
здравата лопата
и погледай как ще цепи
влака през полята!

Гара стигнем ли — спирачка
удари веднага,
да не може нито крачка
влака да избяга. . . —

Гледа уж бащата строго,
но му става ясно —
машинист ще стане Гого,
нека да порасне!

•

Тази сутрин рано-рано
пред прозореца застана
малка птичка, лястовичка,
и унесено захвана:
„Чик-чирик, чик-чирик,
отворете ми за миг,
отворете и простете,
че ви будя в този час,
но какво да правя аз?
Днес ще отлеля оттук
с моите деца на юг“ —
В миг прозореца отворен
и децата ѝ говорят:
— А защо на юг, няма
лошо ти е у дома!
Може би ни си сърдита? —
с страх децата я питат. . .

.
.
Е, довиждане тогава
и бъди щастлива, здрава.

ΠΡΟΖΑ

ТЕАТЪР И ПУБЛИКА

В отношенията на публиката към нашия театър има редица противоречия. Театралните дейци я обвиняват в незаинтересованост и жажда към мимолетни зрелища, а тя си отмъщава, от своя страна, като оставя столовете на театралните зали празни.

Всъщност причините на тази „пасивна съпротива“ към официалния театър не са случайни, нито плитки. Времето на „Геновева“ е отдавна минало. Общественият конфликти и икономическите размествания на пластове, които за сегнаха една грамадна маса, създадоха ново отношение към драматическото творчество и театъра.

Драмата на един Бранд, който се мъчи да излезе от собствената си кожа, не е вече никаква драма и не интересува никого, защото днес болшинството търси развръзката на една по-голяма трагедия, която се казва хляб.

По-голямата част от хората имат едно ежедневие, една съдба и те искат да видят на сцената своя живот, изобразен такъв, какъвто е — тежък, душен, мъчителен. Драматическият автор и сцената трябва да дадат развръзката. Те трябва да доловят надеждите на мнозинството, да разграничат, което има лично и обществено значение, и да дадат на хората не индивидуалистични миражи, а една реална вяра. А то е все едно да обърнеш потенциалната енергия в кинетическа.

Ако се отворят по-широко вратите на театъра за социални пиеси, автоматически се поставя на разрешение и въпросът за българската социална драма.

Благочестивата критика досега само повдига рамене и обявява липсата в младенческите пелени на нашето изкуство. И донякъде е права. Но само донякъде. Защото всяка пиеса разгъва действието си, оформя типове и диалога само на сцената. Да се учи драмата така — книжно — значи да се създава книжна драма, с герои, които декламират идеите си на сцената без каквато и да е здрава връзка с действителността, без действие и без топлота.

Разбира се, всичко това би било само едно донкихотско пожелание без пълна свобода на творчеството.

И друго: театърът трябва да бъде достъпен за писателя, да бъде една постоянна нужда, а не лукс. Така ще се създадат социални и битови пиеси. Битови пиеси с герои не етнографски манекени, а с живи хора, които ще отразяват новата физиономия на селото след войната.

Не само за писателя трябва да бъде достъпен театърът, а и за широката публика. Онези, от които зависи тази достъпност, трябва да се съобразяват с икономическата възможност на болшинството.

Значи, двата основни въпроса са:

1) поставяне драми, които имат реална връзка с живота; 2) достъпност.

Иначе пасивната съпротива ще продължи.

ЗА ТВОРЧЕСТВОТО НА НАЙ-МЛАДИТЕ

Правилното отношение към действителността, към силите, които движат нашето време, безспорно трябва да лежи в основата на днешното изкуство. Това е аксиомата. Същата аксиома важи и за творчеството на най-младите. Дори най-много за тях важи. Онези, които имат вече изминат път зад гърба си — за тях е трудно. Трудно е да се върнат назад. Не само заради престиж, макар че и за това. Времето, през което те оформяваха своите творчески физиономии, не носеше белезите на една безусловна изясненост. Нахлуха отвън чужди ветрове с школите, с екстравагантността и с мирогледите, които в повечето случаи нямаха нищо общо с нашия бит. И сега е трудно за тях да смъкнат товара си. Не е лесно отведнъж да смениш целия арсенал от изразни средства, от форми и похвати и да организираш нов начин на производство, с нови средства, с нова същност. За това е нужен не само дълъг, мъчителен път, но и нравствен кураж.

За младите работата стои по-иначе. Те не носят този товар сраснал като гърбица на плещите си. У тях всичко това в повечето случаи е механически прикрепено. Те не са имали време да се вживеят страстно, дълбоко, да почувствуват като жизнена необходимост този прирастък. Те не могат да се оплачат и от липса на образци. А това е най-същественото във всяка човешка деятелност — да използваш опита на тези, които са минали преди тебе.

Често пъти младите вземат една театрална поза на отрицание спрямо този опит. Те презрително махат ръка, като че ли всичко назад е някакъв куп от вехтория. „Ние ще съз-

даваме ново изкуство!“ — казват те. Но нека погледнем по-човешки на това ново изкуство. В повечето случаи ние караме простия селянин да говори така, както ние говорим, напук на бита му, напук на неговата среда. В повечето случаи нашите герои по един и същ начин проумяват човешки истини, по един и същ начин избират своя път. В повечето случаи нашите герои са или съвсем бели, или съвсем черни. Мургавите герои у нас съвсем рядко се срещат. В стиховете сме сухи и декларативни. В стиховете сме небрежни към римата, ритъма, съзвучията, образите и въобще към всичко, което изисква повече труд и умение. И хората малко ни вярват. Малко, защото ние забравяме, че в своята същност изкуството е дълбоко емоционално. Произведенията ни може да гъмжат от прекрасни идеи, от трогателна човечност, но те ще бъдат само полезна публицистика, ако не овладеем майсторлъка да вълнуваме сърцата на хората.

Разбира се, и обратното е в сила: можеш да владееш до виртуозност занаята в изкуството, но празно ли е то, жалко за похабения материал.

„ПУЛС“ ОТ ХРИСТО РАДЕВСКИ

Дали от някаква свита боязливост пред новото, което кипи във всеки стих, или от нещо друго, но „Пулс“ от Хр. Радевски бе отминат по много подозрителен начин.

И така се случва, че из кварталите, из градове и села хората си декламираат по разни вечеринки стихове, възприемат ги като нещо свое, много близко, изкарват ги по няколко пъти на бис, а критиката не обелва зъб за тези стихове.

Хр. Радевски е един от първите, които разбраха, че да се твори художествен реализъм със стари средства в днешно време — това съвсем не е художествен реализъм. Той разбра, че трябва да се ликвидира с досегашните образи, омръзнали до втръсване от повтаряне, че трябва да се пише така, че хората да вярват в писаното, а не да се усмихват на някаква наивна патетичност.

С упорита работа Радевски създаде късия и импулсивен стих, който на места ръмжи от негодуване, или пък прелива от звучност.

Забележителна е като пример за първия случай алитеративната постановка на един от куплетите му от стихотворението „На един самоубиец“:

*Аз потресен стоя пред трупа ти
и не скръб — страшен гняв ме души.
За живота кураж не събра ти
и на срамния жест се реши. . .*

Или звучността в „Автобиография“, която няма нищо общо с парфюмираната сантименталност:

*Аз съм роден
в един есенен ден.
Ден, в който лъхала
мрачна унилоост. . .*

Едно от най-ценните качества в поезията на Радевски е неговата поразителна задълбоченост в някои стихотворения. Това са: „Жената“, „На един самоубиец“ и „Интелигент“. В „На един самоубиец“ той започва с една сурова внезапност, стряска и неусетно ни води към един логичен извод. Словесният материал е съвсем нов. Само по него дори ние разбираме, че самоубийството е извършено във века на моторите, във века на една напрегната, страшна борба. „Жената“ е стихотворение, написано със замах, развърнато с една щастлива непринуденост. Жената като представител на социална група е типизирана вярно. С кристална яснота той обхваща историческите образи на жената, противопоставя ги искрено и ефикасно като рядък майстор:

*Ти наистина
издъхваш вече!
От разврат
издъхваш,
Помпадур!
Но живее
твоят образ вечен
в Жана д'Арк
и в Роза Люксембург!*

Не винаги обаче стиховете по мисъл имат тази сложна гама, преобладаваща в „На един самоубиец“ и „Интелигент“. Има работи, в които се чувства една простота и сърдечност. Например „Среднощ“, „Абисинска майчина песен“ и др.

И тази обща участ
бе годеза ни,
фабричната сирена
ни венча. . .
Затуй ти грееш
в мисълта,
в копнежа ми
дори и в този
късен
нощен
час.

(Из „Среднощ“)

Чувствува се как някъде в дълбочината на всеки стих звучи народната песен. Със същите прости поетични средства, със същата примитивност е постигната една обаятелност, която завладява. Контрастите са много силно оръжие в поезията на Радевски. С тях той си служи, за да постигне една поетическа логичност, да уточни мисълта си, като само противопоставя нещата и оставя читателя сам да заключава. В такъв случай недоверието е избягнато и единството между поета и читателя постигнато. И затова две от най-хубавите му стихотворения са написани именно чрез съпоставяне на контрастите („Аз обичам“ и „Автобиография“). Но Радевски, пионерът на новия стих, на новия образ, е преди всичко човек, който се вълнува, който кипи, бори се. Него го засягат всички неправди и той реагира открито. Той е „като командир на война“. Той вярва, бори се, страда, гори заедно с „милионите страдащи маси“.

Многообразността в поезията на Радевски, живият рязък стих, задълбоченост и актуалност в тематиката, контрасти и нови образи бележат етап в прогресивната лирика у нас.

Трябва обаче да се обърне внимание и на някои слаби страни и увлечения. Има две стихотворения, на които мястото им не е в „Пулс“. Това са „Майка“ и „Книгата“. „Майка“

е едно тромаво стихотворение, в което образите не са достатъчно изяснени, сглобени (. . .) То не увлича, не затрогва (. . .) В „Книгата“ се чувства една конструктивна мисленост, необработен, суров анализ. Темата не е изживяна и е предадена сухо, на места дори наивно. В стремежа си да обнови образа Радевски на много места е отишъл далече. Изрази като „жилите жилави“ или „словесни съдове“ не са сполучливи.

Авторът на „Пулс“ чудесно използва внезапната последователност с римите, която е много ефектна („този дребен, непотребен живот“ или „но горещите, вещите копия“ от „Интелигент“). Но в „На един самоубиец“ стихът „за внушителен, решителен протест“ е невъзможен не само като ритъм, но и като съзвучие. Все в този стремеж за обновление Радевски на много места е изгубил лириката, изгубил е чувството. Действително въпросът е сложен. Въпросът е за социалния патос в новата лирика, който въобще липсва след Смирненски.

Покрай другите немалки заслуги, които Радевски има към поезията на художествения реализъм, трябва да работи за възвръщането на социалния патос.

„НА ПОВРАТКИ В СЕЛО“

Лирична поема от Н. Марангозов

За онези, които са следили по-отблизо проявите на Марангозов в „Златорог“, лиричната му поема „На повратки в село“ не буди почти никакви изненади. Не сега Марангозов трябваше да нашуми.

Не с влизането му в Писателския съюз и получаването на една литературна награда. Впрочем у нас това не е нещо ново. У нас има толкова литературни групи, чиято задача е да хвалят своите и да отричат чуждите.

За своята литературна затътеност и Марангозов има вина. Досега той гледаше на поезията си като на „една занимавка“, гледаше с една своего рода небрежност — може и с нея, може и без нея. След успеха на „Повратки в село“ дано и амбицията, и чувството на ангажимент се засилят.

Онова, което най-много радва в поемата на Марангозов, е простотата. Простотата в изразните средства. И затова ма повечето места стихът му звучи сърдечно:

*И птичката хвърка далеко,
но пак си запамята гнездото,
а има ли за човека
по-мило от родното място?*

Или:

*Да би знаел от колко години
тя е чакала днешния ден,*

*да ти каже: „Добре дошел, сине,
дожеля ли ти, сине, за мен?“*

Тази простота не идва от външната форма на езика, която много прилича на диалекта, а от това, че по чувство Марангозов е успял да проникне в душата на героите си. Той познава мъката им по нещо несполучено — мъката по загиналото еснафство, — познава техния морал, засегнат не „от танца хорсей“, а от нещо по-страшно, нещо, което те и разбират, и не разбират, нещо, което лежи като че ли извън техните възможности. Тази безизходност засяга по-голямата част от неговите герои, и то онези, които са живели по времето, когато се е ценял тънкият занаят на марангозите. Но не всички герои у Марангозов са без перспективи. Има и други жители в село Радневци — те имат само един представител в поемата, но бодрост диша в нея:

*Ей, с няколко ваши момчета
сума работа турнахме в ход.*

Все полезни инициативи:

*Първом, сечищен горски
картел,
после — селска сушилня за сливи
с постройка за бански котел.*

Друго едно майсторство на Марангозов е, че в много случаи с малко средства дава да почувствувате въздуха, в който живее детският му спомен. Да опише онова, „дето вси дреболии и вещи като живи те гледат сега“; способността му да чуе пода, който пропуква, да види стария сандък, менците с надписите или софрата, на която гозбата е днес много по-бедна, но въздухът около нея е същият, старият въздух:

Валцаров в Морското училище

*И ако днес не останахме гладни,
тебе, господи, благодарим.
Наспори от едното — хиляда,
от хиляда — милион наспори.*

Главният недостатък на поемата е нейната разтегнатост. „В къщи“ и „Интермецо“, „Край огнището“ и „Софра“ си приличат както по основно настроение, така и по мисли. Погрешно е, че в центъра на цялата поема стои мъката на бащата и майката от несполуката на техния син. Не един път този мотив се намотава и размотава пред читателя. „Отбивка в Плачковци“ и „Папагал 1939 г.“ на някои места са несполучени като репортажна обработка. И едва ли една майка, проста селска жена, би могла да каже:

*Но както и даскала рече,
възпявал си всичко хубаво,
ала си останал далече от нас
и живота ни груби.*

„На повратки в село“ притежават и едно друго качество. Това е отношението на автора към живота. В „Апокриф“ и „Будилник“ се разлива едно топло чувство, което не се манифестира, но грее под редовете.

В „Епилога“ няма нито следа от онази клиширана вяра в бъдещето, която сме свикнали да четем и която заема твърде достойно място в най-новата ни поезия. В Марангозовия „Епилог“ тя звучи като нещо неотменно, като нещо, което е повече от жизнена необходимост. Затова и ние вярваме и се радваме:

*Когато бодро на тия балкани
ще прокънне гръмовния ек
и една непрестанна „Осанна“
на честития бъдещ човек.*

ЕДНА МАЛКА КООПЕРАЦИЯ, ЗА КОЯТО НИЩО НЕ СТЕ ЧУЛИ ДОСЕГА

Карай направо, хее оттатък, отсреща карай!

— А че направи му път де! Не виждаш ли? Човекът се мъчи. През гюбрето ли да кара? Посрини малко отсам.

Онзи, който караше количката с голяма цинкова тава отгоре, се поусмихна и изтърси на посоченото място три неразпрани волски шкембета.

— Няма повече. Сега ще докарам и последната количка. Битти. — Той избърса челото си с опакото на ръката и пое пак.

Тези бяха първите думи, които чух, когато влязох в шкембеджийско-опачеджийското отделениена столничната кланица. Някой ще каже:

— Ама тема за репортаж! Ама проза!

Чакайте! Не бързайте толкова! Все ще научим нещо от тези хора!

Помещението е почти под земята. То е дълго около петнадесет метра и с циментовите си греди, които опасват стените и тавана, напомня дълъг сводест мост. По пода — кръв и нечистотия. На средата — голям куп току-що извадено от шкембетата гюбре. Тук работят десетина души, препасани със зеленикави водонепромокаеми престилки и обути в гумени ботуши. Иначе не би могло и да се работи — навсякъде се разлива вода, навсякъде е влажно и нечисто. И работят хората. Никой не обръща внимание, че е влязъл чужд човек. До мене има намотан маркуч и един скулест младеж идва и почва да го размотава и навярно от досада засвирва.

Аз, разбира се, не се стеснявам. Познавам аз горе-долу психиката на трудещия се човек. Едва ли има да го ядосва нещо повече от това, когато го гледаш, когато си бръкнал с ръцете си в джобовете, а той се поти. И после връзката, меката шапка и чистотата, която лъха от тебе, поставя между ви някаква преграда.

— Слушай, младеж казвам аз, — колко души работите тука?

— Различно. Девет, десет. . . както се случи.

— А какво всъщност работите?

— Ами нали виждате — порим, чистим, мнем. . . Това Друго няма.

Момъкът издърпа маркуча и каза почти строго:

— Пазете се, ще ви изцапам.

— Е де, дано съм се цапал повече от вас.

Думите ми постигнаха ефекта, който очаквах. Момъкът ме погледна недоверчиво, погледна лъснатите обувки и не устоя:

— Че къде сте се цапали повече от нас?

Казах му аз, казах му само името на една фабрика, в която съм работил, и той се издаде:

— И нашето е мръсно, но вашето ни къде го няма.

Гласът му беше гравав, но дълбоко някъде аз чувствавах дружески нотки. По едно време дори той съвсем се размекна:

— Прощавайте! . . . Нали така, като ви гледа човек — съвсем от друга черга сте, а то, кажи-речи, пак от същата.

— Не ви ли е студено тука?

— Че е студено — студено е. Сега нищо, но през зимата да видите. Не може, работата е такава — вода, цимент. Пък и врати няма — раззинато е като хамбар. Қолички идват ту от едната, ту от другата страна. Студено е, но като работи човек, не чувствава толкова.

— Нещо друго да кажете?

— Няма какво. Право ви казах още в началото. Тука ние разпорваме шкембетата, изкарваме боклуците и ги из-

миваме със студена вода. Горے има друго отделение — разгледайте него. А сега, прощавайте, другарите ми, знаете, ще се мръщят. И право — клинчи ли един, другарите на гърба си трябва да го носят.

Онзи с количката пак дойде.

— Аз свърших вече. Отивам горе да помагам на другите.

— Че то и аз ще отида — се обади друг, — и за мене вече работа няма.

Моят познайник пошушна нещо и на двамата. Те ми дадоха знак с глава и тръгнахме за второто отделение. То се намира точно над първото и големината му е почти наполовина от него. По стените паропроводни тръби, които стигат до два големи цилиндрични казана. От тях излизат тежки изпарения. Душно е. В левия казан са поставени, увиснали на пръчки, телешки и волски крака, а в десния плуват промитите шкембета. Тук става, така да се каже, генералното почистване на краката и шкембетата.

Аз вече имам неофициалната карта на репортажист, която струва повече от журналистическата карта, защото хората ме чувствуват за „съвсем от тяхната черга“ въпреки връзката и меката шапка. Питам един черен мъж:

— Колко ви плащат?

— Че как да кажа? Колкото си изу яраме.

— Не сте ли на надница?

— На парче сме.

— Е, ти колко вадиш на ден?

— Осемдесет, сто, сто и двайсет лева.

— Ами онзи там — дето стърже?

— Че и той толкова.

— Ами този на казана?

— И той толкова.

— Та еднакво ли изкарвате на ден бе, джанъм? Това е човешка ръка. Трябва сръчност. Не всеки еднакво може. Нали казваш, че на парче работите?

На човека му стана криво, че не мога да разбера очевидно проста работа, и извика:

— Пешо, ела тука, ела да се разберете.

При мене дойде сухичък момък, избърса се о дочения панталон и ми подаде ръка за запознаване.

— Какво не можете да се разберете?

— Не че не можем, но ми е чудно — как така всички еднакво парчета изкарвате за един работен ден.

— Еее, как еднакво! Не може еднакво — кой ви каза това?

— Човекът ми каза, че еднакво пари получавате. А нали работите на парче?

— Сега разбрах каква е работата. Вярно е това, че работим на парче и че еднакво пари получаваме. Само че ние тука сме задруга, ние сме нещо такова... нещо като кооперация. Изработваме примерно триста шкембета на ден. Те правят примерно 4000 лева. Тези пари си ги делим по равно. Това е всичкото. И иначе може да се работи, само че не струва. Ще ми се паднат някой път такива, които се чистят мъчно, и няма да мога за хляба да хвана. Така е по-добре. И после другарството така не страда. Не се гледаме накриво, помагаме си, по-близки ставаме. Ето нă — мобилизираха някои от нас. Ние и тях поддържахме. Получават си хората, колкото всеки от нас. Аз бях два месеца войник. Идвам си и другарите ми броят, значи, 5000 лева. „Нă, казват, това ти се полага.“ Взимам аз парите и си купих радио. Сега вечер все на него кисна. Въртя от единия край на скалата до другия. Слушам, някой приказва отдалече, от Алжир, не разбирам нищо от приказката му, но като че ли виждам и него, и къщите, и палмите, и всичко. Хубава работа! — В очите на момъка се разгоряха въглени. Той махна с ръка и после замълча.

— Та харесвате ни уредбата, значи!

— Много! По-хубава солидарност ние може да се иска днес.

— През лятото да ни видиш — вземаме си общо сухо-
ежбина и хайде отвън на тревата. По-сладко ни е, когато
сме заедно.

Аз си тръгнах. Зад мене някой се обади:

— Минете и през агнешката черварница, и те са от на-
шата кооперация.

През агнешката черварница не минах — нямах време.

На двора едър селянин бе потирил няколко избягали
агнета, решили да протестират поне преди смъртта си. Кому
ли се умира?

КЛЮЧЪТ НА СУЕЦ

Ние излязохме преди шест дни от Черно море, където виеше студен мартенски вятър. Хората от първа класа, които се разхождаха по палубата, смениха шест пъти облеклата си през тези шест дни.

Долу, в машинното отделение, хвърляхме дочените си куртки, оставахме само по моряшки фланелки и зеехме като жаби срещу ветролезите.

Но и оттам не идеше почти никакъв хлад. И изведнъж по тръбата капитанът вика:

- Долу, машинно!
- Йес, машинно — отговарям лениво.
- Пригответи се, след половин час приставаме.
- Йес, след половин час приставаме.

Умората изчезва. Не усещам нито потта, нито машинното масло, които лепнат по тялото ми. След половин час приставаме! Изпушвам подред няколко цигари, наливам в лубрикаторите цилиндрово масло, опитвам лагерите — само и само по-скоро да се мине този проклет половин час.

Намали 20 — вика капитанът в разговорната тръба.

- Йес, намали 20.
- Намали още 20!
- Йес, намали още 20.
- Стоп!
- Йес, стоп.
- Пълен заден!
- Йес, пълен заден.

Ръчагът на кулисата, която променя хода на машината, се търкаля ту наляво, ту надясно.

— Стоп.

— Йес, стоп.

— Първа машина вахта свободна — вика от горната решетка старши механикът.

Изкачвам се бързо по железните стълби на машинното отделение. От потните ми и омаслени дочени дрехи се вдига пара.

На палубата слънцето жари. Мъхът по краката на дамата, чийто мъж остана в Цариград, златее. Корабът е долепен до кея. Значи, това е Александрия? Това е градът, през който текат богатствата на просторната Нилска долина? Това е ключът на Суецкия канал? Градът, в който е кипял някога културен живот? Градът със 700 000-томната библиотека? Градът, който създаде някога свой стил, свое изкуство, своя наука? Градът на Александър Македонски? Градът, за който мечта Бонапарт, но не можа да го задържи. Покореният град през 1881 година от английската империя. Морският град без флот с египетско знаме. Египет — почти без войска.

По пристанището — огромни складове, магазини и фирми на параходни компании. Нашият кораб се губи в гора от мачти. Кръглите прозорчета страхливо гледат туловищата на морските гиганти.

Искам да почувствувам сърцето на този град с едно пипване и меря очертанията на големите постройки. Искам да хвана нещо типично — извън палмите, извън смесищата от арабски и модерни стилове, извън стила на търговския утилитаризъм, който се шири по пристанището. Не, всичко това аз съм го виждал и другаде, макар може би не така завършено.

Край мене минава с малка пътническа чанта дамичката, чийто мъж остана в Цариград.

— О ревоар, мосю. — И намига. — Приятна забава в Александрия.

Защо намигна? Може би си мислеше, че по този начин улавя най-добре атмосферата на града?

И изведнъж — чувам картечница. След това една моторница издигна носа си над зелената вода и се стрелна към отвора на залива. На около петстотин метра се вижда друга моторница. Тя криволичи насам-натам, а около нея водата възвира от куршумите. Оттам вдигат бяло знаме, но се вижда как хората изхвърлят нещо от борда ѝ. Някакви бели пакети, които отначало плуват по водата и след това потъват. Гонената моторница се отправя към кея под заплахата на картечното дуло. Един едър, небръснат от седмица мъжага гледа насъбралата се тълпа, криви устата си и прави някакви неприлични жестове с ръцете си.

Отпосле работата се разбра — били контрабандисти. Причакали някой параход отвъд хоризонта, напълнили моторницата и търсели удобно място да стоварят стоката си. Мислели, че през деня ще бъде по-неподозрително. И сигурно са успявали не един път. Но сега. . . Ех, търговията носи рискове. И после стоката е вече в морето. А да пушнеш водолаз е безнадеждна работа.

Не всеки може да внася какво си иска в Египет. И забраната не е само заради това, че ще загуби фискът на нилската държава. Египет има 15 000 000 жители. Становете на Манчестер денонощно тъчат бели платове. Тези хора трябва да се облекат. Макар и южните нилски красавици да носят само парче плат около бедрата си. Все пак това не е лозов лист, а парче плат, който струва крина жито или бала памук. Най-после въпросът се свежда и до една морска полиция, която не пие само по кабаретата, а бди за интересите на голямата империя.

Отивам към носовото отделение да направя проба на винчовете. Трябваше да започне разтоварването на кораба. Но веднага се повърнах. Пред десния мост на парахода настана невъобразим шум. Бяха се събрали около петдесет хамали, които трябваше да разтоварят. Дори по едно време започна боричкане. Отнякъде дотича полицаи — едър, мур-

гав и с фес на главата си. Той влезе сред навалицата, каза не повече от десет думи и замахна.

Изведнъж сред хората се образува празнина. Юмрукът попадна в лицето на един кокалест хамалин и той се строполи на земята. От тълпата някои угоднически се закикотиха. Те не знаеха, че утре юмрукът ще се сложи върху тях.

Защо го удари!? Може би в Александрия хамалите са много повече, отколкото са нужни, за да разтоварят пристигналите кораби?!

Човекът полежа на кея няколко минути, стана, поотърси дрехите си и със залитаща походка се изгуби към складовете.

Значи, това си ти, Александрия?! С повече хора, отколкото трябва?

Че аз сигурно не за пръв път те виждам.

ЗА СИЛНО ВПЕЧАТЛИТЕЛНИТЕ — ВХОД ЗАБРАНЕН!

В тропика нощта припада изведнъж. Почти без здрач припада тук нощта. След дневните горещини, след работата Александрия едва сега започва да живее. Едва сега започва да шуми извън пристанището, извън грохота на доковете, извън глухия животински вой на хамалите. Не говоря за шума на лимузинните клаксони или за смеха на оизи сър, който за минута спря колата си пред трамвая и погъделичка под брадичката една прекрасна метреса. А за онези, чието тежко дишане аз чувам през стените. За хората, които спят като заклани в твърдите легла и ръмжат в съня си. И за другите. Те имат няколко пиастра в джоба си и не искат да изпуснат малкото зрънце на радост, което им дава животът, пък макар и било то гнило зрънце.

Искате ли да ви заведе при тях? Искате ли да ви заведе в Тартюша?

Впрочем аз и без ваше позволение там ще ви заведе.

Какво ще правим в музеите? Има ли смисъл да изпуснем живия живот заради тях? Някога и без това ще има музей за този живот. И на вратите му ще виси табела: **З а с и л н о в п е ч а т л и т е л н и т е — в х о д з а б р а н е н !**

Кварталът Тартюш започва вдясно от главната улица, която съединява центъра на града с пристанището. Добър стратегически пункт. Той поглъща тълпата от центъра и хората, които са пътували седмици и идат от далечни земи. От началото — непосредствено до главната улица — всъщност няма нищо необикновено. Тук-там на вторите етажи

до прозорците стоят жени с бели рокли. Деколтетата им са открити с чувство на мярка. Това са момичетата, които може би са мечтали да станат кинозвезди или най-малкото прочути балерини. Те са минали през баровете и кабаретата, но още при първата микроскопична бръчка около устните са били благоразумни да се отдръпнат. Там животът е труден. От десет вечерта до пет сутринта ще трябва да висиш по масите, да се прозяваш зад напарфюмираната кърпичка и да се усмихваш. После ще те прехвърлят към пристанищните барове и на края ще стигнеш до най-задънените улици на Тартюша. А тук животът все пак не е толкова лош. Клиентелата е определена: корабни капитани и механици, някой не особено процъфтял търговец, някой екскурзиант, закадял за евтина авантюра, някой нов чиновник в параходна компания, преместен от Сингапур или Марсилия. . . Въобще хора, които плащат честно и не правят скандали.

Някои от тези момичета не са скъсали с мечтата „някога да заживеят по-друг живот“. Ако вдигнете възглавниците им, не се учудвайте, ако намерите някое томче от А л ф р е д д е М ю с е или Ш а т о б р и а н. Веднъж дори заради Мюсе се случва една история. Аз, ако искате да знаете, много не ѝ вярвам, но все пак мога да ви я разкажа.

Момичето се казвало Лиза. Било хубаво момиче. Особено при сияя светлина, с каквато често тези момичета осветяват стаите си, за да изглеждат хубави. Една вечер при него влязъл човек с малко тромава походка и с ръце, които не знаят къде да се даят.

— Заповядайте — казало момичето на английски и му предложило цигара. Да предразположиш човека е цяло изкуство и Лиза го владеела.

Човекът поклатил отрицателно глава.

— Тогава може би ликьор?

Човекът пак отказал.

— Мисля, че господинът бърза повече, отколкото в такива случаи се бърза.

Човекът се усмихнал виновно и съвсем се объркал.

— Вие сте францужойка, нали?

— Да.

— Тогава, по-добре да говорим на френски.

— Както обичате. Вие американец ли сте?

— Да, американец.

На момичето станало интересно. То искало да види този новак на обикновена светлина.

— Искате ли да запаля другата лампа?

— Не, не искам. Така е чудесно.

— О, сигурно господинът е много уморен и иска да си легне. Заповядайте.

— Собствено аз сега и не мисля да лягам. Но кажете ми: вие как стигнахте дотук?

Момичето се разсърдило. То не обичало да бъркат в раната му.

— За това ли сте дошли? — казало злобничко.

Човекът се усмихнал горчиво и смотолевил:

— Но, моля ви се, аз ще си платя за визитата. . .

Тогава Лиза побесняла:

— Вървете си веднага! Не ми трябват вашите долари, чувате ли! Веднага се махайте! Но чакайте да видя поне мутрата ви. Свиня! — И светнала другата лампа.

Американецът съвсем се объркал.

Момичето легнало в леглото, опънало предизвикателно бедрата си и продължавало да ругае. После наместило възглавницата по-удобно и заплакало. Това е началото на тази сантиментална история. Показало се там едно томче на Мюсе. Американецът го видял и запелтечил:

— Ама вие какво? . . . Мюсе? Та вие. . . Извинете, аз. . .

Но момичето го прогонило.

На другия ден той пак дошъл. Но съвсем друг — един такъв — светнал. Оказало се, че бил професор по литература в някакъв университет в Америка. И не бил стар. Не

бил в никой случай повече от четиридесет години. А американците на тази възраст се държат

После е ясно — оженили се.

Това е то, историята, която исках да ви разкажа. Собствено, ако искате да знаете, и аз много не ѝ вярвам.

И после този шанс за другите лизи е по-малък сто пъти, отколкото да си вземат един билет и да спечелят от държавната лотария.

ИМПРЕСИИ ОТ ПАРАХОД „БУРГАС“

Ние идеме, пленени от твоята миражна далечност, омагьосани от вечния стремеж към неизвестното, и душиите ни ще останат завинаги заключени в легендата на твоите вълни, очаровани от неотменната жажда по незримото.

АЛЕКСАНДРИЯ

Южно слънце, южни очи. . . Знойни и загадъчни като великата гръд на пустинята. Трясък на елеватори, свист на параходни свирки, напрегнати мускули, трамваи, хора, хора. . . различни души, различни грижи, различна скръб, различни копнежи. Викове на амбулантни продавачи — бели, жълти, черни; разсеяни погледи, засмени погледи, погледи, пълни с грижа, погледи, пълни със скръб — пулсът на големия град. И в това огромно сърце гори и моето — неизмеримо в своята микроскопичност и велико като единица, като степен, като множител. . .

По палубата продавачите се провикват дрезгаво и в гласовете им няма лъжа, а някаква дива необходимост, някакъв ужас, който граничи не с копнежа за щастие, а с борбата за хляб.

Морето е безкрайно и светло, тъй както може да бъде безкрайно и светло само южното море, и над него нито един облак, нито една сянка, чисто и ведро като усмихната детска душа. Чисто и ведро. . . Спомням си моите детски години, първата молитва. . . и ми става тягостно и мъчно.

Една чайка отпуща морно крила, едва що не докосва върха на мачтата, и после полита някъде далече. Очите ми неволно я следят, докато нейната белота не се разтопи в далечината съвсем, в огнените вълни на слънцето. . .

А отвътре нещо се надига, бунтува се, клокочи, иска да изхвъркне от този железен обръч на една покорна действителност и вика:

— Чакай, чакай, отнеси ме и мене някъде в безбрежността, нашироко, там, където душите се разтварят, за да изгорят в горещата необятност на безкрая.

Но доле монотонната песен на циркулиращата вода в охладилника разправя за тъмните машинни помещения, за строгата повеля на машината, за хората, които са доле и после пак отначало. . .

По кея пъплят множество хора. И във всички очи — някаква жажда. Вечната жажда на човека.

В ОТКРИТО МОРЕ

Една дъга от дим опасва хоризонта. Не спектърът, не дъгата, която след дъжд сме гонили като деца. Една дъга от дим. И после някъде едва уловима точка. И точката расте, расте бързо, след това добива миражна неопределена форма и после съвсем ясно се очертава силуетът на кораб. Някъде? Курсът му е Порт Саид. Двете димови тръби се очертават съвсем ясно. Доста далече минава нашият траверс и продължава натам. И в мене израства онзи бунт на моите другари, роден още от ученическата скамейка.

Ние искахме нещо огромно, далечно; ние искахме кораби като планини, ние искахме далечни морета, ние искахме необзорен широк път, ние искахме простор, а ще останем в тесните машинни помещения.

Някъде отиваш? Ще минеш ли Суецкия канал? Занеси на Индия приветите на моите другари. . . да, и на Цейлон, и на Филипините. . . после на Австралия. . . кажи

Никола Вапцаров с баща си — Ѓонко Вапцаров

им, че не ги жадуваме от романтика, не от младежки ентузиазъм. Та романтика ли е да искаш да видиш това, което не си видял, но което съществува, романтика ли е да обичаш красивото?

Та ние искахме да се отдалечим с месеци и когато се завърнем, да почувствуваме още по-силно сърдечната нишка на родното. . .

Слушаш ли, кажн им, че някъде на север има хора като Пенъоловия Мариус, които сънуват бреговете на Индия — Бомбай, Калкута. . .

МИТИЛИН (ЛЕСБИЙ)

Митилин — островът на Сафђ. И затова е толкова величествен и самотен. Вълните съвсем леко гаят двата борда и в шума им мене се струва, че чувам ефирната песен на Сафђ. Песента, преминала през бурята на вековете, за да откликне все пак със своята неотразима нежност, такава, каквито са може би тука отраженията в някоя тиха лунна вечер.

На една скала грее слънцето. Тихо. . . това е душата на Сафђ.

О-В МАРМАРА

Ти ли си, Марма? Колко е меко твоето име, колко е ласкаещо и топло, като че ли ласка на южна любов. Ти ли си, Марма? А защо името ти свива болно всяко българско моряшко сърце? Затова ли, че по на север останаха те, за да не се върнат никога вече. За да не чуят никога яростната симфония на Черно море, да не чуят никога неговата песен, която събира акордите на далечните степи и легендата на родния Балкан? Ти ли си, Марма?

Ний пристигнахме и над нас почна дъжд. Марма, това са нашите сълзи. Отгоре пълпят облаци. Марма, това е чер-

ната скръб в сърцата ни. Отдоле морето почна глухо да шуми, Марма, това са ударите на тимпаните от „Кол Славен“. Марма, някога в някоя нощ, когато мине български кораб, не излизат ли те, със зелени светещи очи, устните им не целуват ли малкия флагшок, много ли са тъжни, много ли скърбят за своето родно море?

Марма, Марма . . .

ЧЕРНО МОРЕ

Защо не ме люлееш, защо не гърмиш, защо не счупиш мачтите? Аз искам за последен път да изпитам силата на твоята стихия, искам последен път да ме покръстиш с бурята, която жадувахме с моите другари. . .

Искам, защото може би няма да те видя никога, искам, защото може би няма да те видиме никога. . . А обичаме те, Черно море. Обичаме волната ти песен, която никога няма да заглъхне в душите ни; обичаме твоя син простор, обичаме тихото спокойствие, смълчано над своята тайна; обичаме бурята ти, обичаме белите ти чайки, заречни без път, обичаме твоята многоликост.

И ето погледът ми за последен път се къпе в тебе, там, където не се вижда никакъв бряг.

Прощавай, мое хубаво родно море!

СПОМЕНИ ОТ МИНОНОСЦИТЕ

Ний дойдохме тука, за да пречистиме душите си чрез радостта и страданието, и в сърцата ни ще звучи вечно твоят ритъм, о, машина.

Пети октомври 1930 година. Това е вече есен, но по липите нямаше нито един изсъхнал лист, а небето беше толкова светло, тъй безбрежно, че във висините му чайките изглеждаха малки сребърни пеперуди.

Влязох в машината на „Дръзки“. През илюминаторите проникваше твърде малко светлина и яркият отблясък на медните и латунени части като че ли включваше в себе си някаква мистичност, която трябваше рано или късно да отмахна, да разгада. Пред мене е тя, машината, спокойна и невъзмутима, а около нея някак по-скромно и страхливо, сякаш малки прислужнички, които се стараят да задоволят капризите на своята господарка, лежат, всяка върху своята рама, три помпи. Три помпи. Тогава още не знаех предназначението им. Тогава още не познавах нуждите на тази властница, която сега разбирам, чувствавам всяка нейна клетка, в която има и заповед, и заплаха. Помня само, че в главата ми се въртеше теорията за трансформацията на енергиите, но все пак аз не можех да проследя нишката на трансформирането — от слънцето до тези 260 оборота.

Ах, тези обороти! . . . Никога няма да забравя онези минути на мъчително очакване. В машината е съвсем тъмно. Ставам някак неуверен. Потиска ме някаква нервна боязливост, сякаш ей сега мотилите ще се размахат в различни

посоки и ще ме смажат. Нали тя — машината — не търпи излишните, нали тя наказва за най-малката грешка, а аз съм толкова неопитен, толкова млад.

В тръбопровода за спомагателни машини парата навлиза с шум и кондензираната вода кара тръбите да треперят. Бронираното динамо запява и постепенно машинното помещение се изпълва със светлина.

Бронираното динамо. . . Една проста кутия, но вътре в нея са будни неотменните закони на електротехниката. Това малко откритие ме окуражава. Аз зная, че тя включва в себе си токове от най-разнообразно естество, зная, че в изолационните прегради на колектора напират токовете на Фуко, че някъде във възбудителната бобина развихрят хармонии от дванадесета степен, а надлъжните вентилаторни отвори на кутията са наложени от закона Жул.

В помещението има толкова много сенки, че аз не мога да различавам добре частите, а само гледам какво ще направят другите. Съвсем спокойно и уверено старши машинистът подава своите команди и като че ли от някаква дълбочина отговарят гласовете: „Тъй вярно, всички продуватели са отворени.“ Регулаторите за впускане в отделните цилиндри се раздвижват безсистемно. После кулисата на „заден“. И пак регулаторите се отварят, ето ние вече не сме долепени до кея. Един отривист удар на звънец, и машината спира.

След това „преден“. Един, два, три. . . хиляди обръщени-
ния, превърнати в цел, в стремеж, в идея.

Вие познавате ли шума на машината? Не, това не е само шум, някак грубо е да се каже, че е шум. Тогава и аз така го наричах, но сега не си позволявам такива грубости. Защото това е душата на машината, това е нейният пулс, а ако тези сравнения ви се виждат много сантиментални, кажете тогава, че това е нейната диаграма.

По-късно мене ми беше дори мъчно, когато кажеха: „Ето, пак се разхлопа.“ Не така, това е жестоко, както е жестоко

да обвиниш един самоубиец в престъпление в неговите последни минути.

Сега вече аз не я мразя и за ония моменти, когато тя лукаво-предизвикателно ме поставяше лице срещу лице със загадката. Сега вече не я мразя, защото имаше моменти, които бяха препълнени с радост. . . Помня как след като свършвах някоя работа, аз заставах до поправената част и чаках с трепет.

И аз не го правех от маниерност, о, не, тука имаше дълбоки психически подбуди — в поправената част ме гледаше въплътената ми мисъл, вътре в клетките ѝ течеше моята кръв, в нея трептеше моят темперамент. И когато тя се задвижваше с прецизната акуратност на планетите, в мене бликваше възторгът на творчеството. Тогава аз я галех нежно, в очите ми горяха искри, тогава аз я галех като моя любимка, а тя ме пръскаше със закачливо самодоволство, със затоплено от знойната ѝ плът масло. . .

РЕЧ,

ПРОИЗНЕСЕНА ПРИ ЗАВЪРШВАНЕ НА МОРСКОТО УЧИЛИЩЕ

Господин капитан, господа офицери и преподаватели,

Изминаха шест години и ние си отиваме. От онзи детински ентусиазъм, който носеше всеки един от нас, не е останала нито следа. Всичко е рухнало. Ние си отиваме и една голяма част ще мине под безрадостния пряпорец на безработните, останалите ще си наложат компромиси, които ще имат съдбоносно значение за целия им живот, но не може да се избира — те ще бъдат компромиси за хляб. И ето днес се събираме за последен път да си подадем ръцете, събираме се, защото едва ли ще се видим някога, събираме се да кажем нещо, не да укоряваме, а да поправяме, не да създаваме злоби, а да изкореним техните поводи, не да пием, а да открием душите си.

За първи път аз ще мога да се явя от името на моите другари, от името на това свещено „ние“, което ще ни свърже навеки, от името на шестте години, от името на взаимното тегло, от името на взаимната радост.

Аз искам да ги оправдая тогава, когато бяха обвинени, защото наистина не бяхме само ние виновни. Искам да разбия предубеждения, искам да докажа, че с формули не се управлява една душа; искам да ви разясня защо ние сме толкова далече от вас и защо ще бъдат още по-далече тези, които ще дойдат подире ни. Аз искам да разясня именно на вас, наши бивши началници, за да не сте учудени, за да не

ни сочите вашия пример на миналото, защото оттам произлизат всичките противоречия, оттам е и онзи конфликт, който днес е по-осезателен от всеки друг път.

Ние не можехме да бъдем това, което вие сте били, не от някаква индивидуална особеност, а по чисто атавистични причини. Вие ни сочехте вашите лишения в миналото и с тях искахте да ни дадете импулс. Вие ни сочехте условията, при които сте работили, и се удивлявахте на някаква наша капризна претенциозност. Не се удивлявайте! У вас небето беше по-светло. Вие вярвахте в неща, които нам днес се виждат смешни. Ние едва ли вярваме в нещо. И не сме виновни за това. У всеки един ту по-плитко, ту по-дълбоко има страх. В своя сън ние дори чуваме кошмарния грохот на стъпки от безработни върволици.

Това не са поетически форми, това е една действителност, която не търпи никаква илюстрация, защото излиза фалшива, малка, хилава. Вие ни учехте на безпартийност; вие ни сочехте единствен стимул — България, — но ние знаем, че този стимул колкото и да е мил, не облекчава суровите закони в борбата за хляб. Ние знаем, че ще трябва да затънем в блатото на една гибелна партизанщина, за да могат да ни подхвърлят окалян зальк хляб.

Та можем ли да бъдем като вас, когато сме рожби на съвсем друга епоха, на съвсем друг нравствен мироглед? Та можете ли да сравните съвременната болезнена чувствителност с вашата?

Вие работехте пред нещо определено. Ние пред нищо. Вие се гордеехте с една дисциплина, която не отричам, че е лежала на съзнателна почва, но впоследствие вие знаехте, че тя ще ви трябва като дълг, ще ви трябва като педагогично средство. А ние? Какво щяхме да правим с нея? Че самото ни положение с нейна свързка не е ли пълна неопределеност? Ние всички дори се питаме: защо ни беше тя при това положение? Нима само за това, че ние отбивахме своята военна служба? Нима само за това? Наистина, твърде много

е. Ако ли пък като основа на по-нататъшния ни живот — твърде малко е!

Дисциплината ни не беше като вашата, защото за това имаше причини. Защото вашите пагони не се окачваха и сменяха така лесно като нашите, защото вие създавате нашето положение. Защото във флота бяха проверявани от дежурни офицери билети само на кандидатите, а не на подофицер[ите], защото кандидатът е бил командуван в строя от подофицер. Защото, когато срещнем някой от вас, ние повече се страхувахме, отколкото уважавахме. Ние ли сме виновни? Ние ли си създадохме сами това положение? Не! Все същата неопределеност. Вие ни укорявахте, че се движим в лошо общество, а помислил ли е някой за причините? Какви бяхме ние навсякъде? И в миноносците, и във ведетите, и тук, и там? Не бяхме ли наравно с всички моряци? Ще кажете, че пред дисциплината всички сме равни? И все пак ние сме друго от тях, всичко се отразява много по-контрастно, много по-осезателно. Именно този пункт трябва да се вземе под внимание, за да не се учудвате после.

Ние излязохме от училището едни, сега сме съвсем други. . . Понякога някои от вас ни наричаха ваши юнкери. Тогава ние се радвахме простодушно. Имаше хора, [на] които това им беше идолът. Днеска никой не се радва. Не искаме дори юнкерската дисциплина, но която е осъществима само в теоретичните курсове, защото знаем, че ако бяха и те на наше място, щяха да бъдат като нас. Защото ние видяхме много повече през последните три години от тях и затова всеки един от нас ще знае повече от тях.

Ако не е вярна тезата ми, че в създадените условия трябва да търсите вината, а не в нас, ще излезе, че ние идваме тук една особено неподатлива материя, как да кажа, една особена класа, която би била все съща навсякъде, но сами виждате, че това е съвсем необосновано. Тогава? Мисля, че съм прав.

Ние заемахме длъжности, изпълнявахме ги съзнателно и доблестно. Когато имаше нужда, работехме непосилно,

с любов и увлечение, с едно себеотрицание, което заслужава похвала. Но вътрешният ни живот все пак носеше белега на тягостни отношения, създавани по една крива формула — че ние сме войници, че ние сме деца. Принципно тя е вярна, но с принципалности нещата не се поправят. Не отричам, че имаше хора, които напълно ни съчувствуват, но те най-малко бяха от онези, които трябваше да бъдат.

Ние напуснахме теорията с разцъфнали души, а сега има тъмнина, има и протест.

Това е в едри щрихи, което трябва да се каже. Не толкова за нас, колкото за тези, които ще ни последват. Разбирате ли, не защото е свойствено да се обвинява, а по необходимост.

Има и за какво да ви благодарим. Ние не сме непризнателни. Ние сме признателни за самостоятелността, която ни се възлага в практиката, с която именно се отличаваме от другите технически училища. Но за съжаление и тук има да се добави нещо. При този тригодишен курс ние можехме да получим много повече, ако бяхме използвани по-целесъобразно. Често пъти времето ни е било ангажирано за съвсем други неща, които нямат нищо общо с техниката.

Ние трябва да благодарим на нашите преподаватели, които от своя страна вложиха всички усилия, за да създадат от нас техници от първи разред. Въпреки че в програмата влизат твърде стари неща, всеки един от тях вложи максимум усилия, всеки един от тях предаваше с увлечение, с истинска симпатия към тази нова младеж, която утре ще бъде техен проводник, техен изразител от големия град до най-затътената паланка.

Та кой може да забрави вдъхновението на господин Генова при предаване на функциите; кой може да забрави този пламък-любов, неведнъж блеснал в очите му? Можем ли да забравим неговите прости примери, с които той обединяваше цялата математика, заключаваеше времето, странството и неизвестните величини!

Можем ли да забравим методите на г. Давидова, с които той напращаше вниманието ни, защото имаше да чуем действително нещо ново, нещо от първа необходимост за нас като бъдещи техници, хумора му и още какво ли не. „Как только появился двигатель Дизел — техника обърнулась с краками нагоре“ — и ето вниманието е приковано, за да се усвои материята в прецизни подробности.

Кой не помни цикъла на Карно и завидната логичност на господин Койчо Георгиев, неговата математическа безпогрешност, думите му — отмерени сякаш с темпа на всеки процес, с ритъма на машините? Кой не помни г. Стефанов, картинната география на г-н Атанасова?

В чия душа няма по някой спомен от всяка лекция, от всеки преподавател! Ние ви благодарим, ние ви адмирираме, наши учители, и ще заключим в сърцето си една признателност завичаги.

Господин капитан, господа офицери и преподаватели, ние се разделяме. Нека се разделим простени. Ние не искахме днес да огорчаваме, искахме да поправяме. Защото действително е необходимо, защото иначе с грядущите ще имате конфликти, конфликти, не проявени в реален смисъл, но вътрешни, дълбоки, трагични.

КОГАТО ВЪЛНАТА БУЧИ

Драма в 3 действия

ДЕЙСТВИЕ ПЪРВО

Голяма стая в къщата на Попови. В средата маса с албуми и вази. Във всеки ъгъл — високи масички и върху тях статуи от различни големини. Стените са украсени с много картини, подредени с вкус. Мебели богати и нови. Вляво на сцената — врата. В дъното — широка двукрила врата. Тя е отворена и през нея се вижда веранда. Встрани — отляво — статуя, изобразяваща старец с приведена глава, превит, смазан, той носи на гърба си тежко бреме. Вдясно — картина, която представлява бурно море. Още по-встрани — големи прозорци, чиито пердета са вдигнати. През тях се вижда градина с цъфнали дървета. На около триста метра — висок бетонен фабричен комин. В стаята е светло пролетно утро. На сцената е Лилия, облечена в бяла рокля. Тя е измокрена от утринната роса до глезените и унесено подрежда цветя. Веднага след вдигането на завесата влиза Елена Попова в утринна рокля, малко неподходяща за годините ѝ.

Е л е н а . Лили, тука ли си?

Л и л и я . Да, майко.

Е л е н а . Андрей още ли не е станал?

Л и л и я . Още е рано.

Е л е н а . Някакъв файтонджия го търси.

Л и л и я . Файтонджия ли? Защо пък файтонджия?

Е л е н а . Не зная. Дошел бил още преди един час.

Л и л и я . Интересно. *(Подрежда бели цветя, които е оставила за себе си.)*

Е л е н а *(вижда измокрените крака на Лилия)*. Ах, боже мой, какво е това, Лили? Защо все искаш да ме сърдиш?

Л и л и я . О, майко, аз днес съм настроена като пролетна чучулига. Искам да хвъркна горе във висините и...

да пее. . . да пее. А ти какво мислиш, искам да те сърдя ли? Защо? Защо се сърдиш, майко? Нима това светло небе не те кара и тебе да пееш? И после. . . другото. . . Нима именно днес ти можеш да се сърдиш? Нали той е тука, тси — блудният син, твоят син, майко!

Е л е н а. Виждаш ли, ти спекулираш и, значи, не си глупава, за да не можеш да ме разбереш. Краката ти са само вода.

Л и л и я (*смее се*). С какво искам да спекулирам?

Е л е н а. С това, че Андрей е тука. С това, че днес в нашия дом е празник.

Л и л и я. Но, майчице, и аз искам да участвам в този празник, нали съм негова сестра? Виж колко много, колко хубави цветя. . . „бели като душата на дете“. Помниш ли, преди да замине, много по-преди, той така казваше.

Е л е н а. Да, да. . . той така казваше. Някога — по-преди. . . може би под влияние на романите, може би. . .

Л и л и я. Ти мислиш, че под влияние на романите? Така ли мислиш? Не, не може да бъде! Още тогава той беше самобитен, някак си не като другите. Аз бях малка, не разбирах нищо от неговите лудории, но после, сега, като че ли мотивирам всяка негова постъпка, как да кажа. . . като един вътрешен бунт. . . като непримиримост. . . (*Преставя да реди цветята.*) Ами те (*сочи към статуите*), и те ли са от романите? Нали когато идва у нас онзи, скулпторът, помниш ли колко учудено клатеше глава: „Ай-ай, какъв усет към красотата. . . но няма система“ . . .

Е л е н а. И сякаш оттогава баща ти почна да гледа на Андрей не с предишната заклетост. В сърцето му внезапно отекна и гордост. Той дори търсеше мотиви да смекчи онова, което извърши Андрей.

Л и л и я. И той нали вече му е простил, майко?

Е л е н а. Мисля — да. Мисля, че съвсем му е простил. Осем години изминаха оттогава. . . Осем години. . .

Л и л и я. Осем години. . . А помниш ли, вие никога не говорехте за него. Като че ли беше умрял. . . Толкова

ли е голям грехът му? Наистина, мъртъв ли беше за вас — за тебе, за татко? И после, след амнистията, вие не го потърсихте. Сякаш не му давахте в душите си амнистия.

Е л е н а. Онова, което направи Андрей, не е нещо, което може да се прости. И ти не знаеш момента. Напразно обвиняваш. Баща ти беше уволнен от параходната компания и ние цяла година се суетихме без работа. Лишавахме се от най-необходимото. Всичките ни накити — старинните накити, оставени от баща ми — отидоха, за да може да се показвам пред обществото без срам. Да мога да приемам в къщи хора, с които се разбирам; да мога да им подам стол, на който няма да си скъсат дрехите. Саможертвата ми не бе малка. Аз запазих външния вид на нещата с крайна предвидливост, но вътре, в мене, чувствавах как се ломят късове, чувствавах как ние неминуемо ще пропаднем.

Л и л и я. Да, да — неминуемо ще пропаднем... после?

Е л е н а. После... случайно дойде г-н председателят, г-н Бурмов, приятел на баща ти още от тяхното ученичество. Покани го да дойде тука и ние пак се стабилизирахме.

Л и л и я. И пак само външно, нали?

Е л е н а. Защо само външно? Сега ние показваме онова, което притежаваме. Но всичко премина. Той е пак при нас. Ние му простихме всичко. На младостта лесно се прощава. Може ли майчиното сърце да не прости?

Л и л и я. Не ти ли се вижда някак късно, майко? Не мислиш ли, че днес в града има мнозина, които отдавна са му простили?

Е л е н а. Кои са те? Не са ли онези, които искаха да дадат съвсем друг характер на престъплението? Онези, които не гледаха на тази постъпка като младенческа разпаленост, а като, как да кажа, като... политическа акция. Кажй ми, знае ли някой защо Андрей постъпи така? Майката на онова полудяло дете може ли да му прости?

Л и л и я. А ти как мислиш, защо той хвърли бомбата?
Кой го накара? Кой е виновният?

Е л е н а. Най-много баща ти.

Л и л и я. Татко!?

Е л е н а. Да, той, защото му даваше да четете всичко.
Да дружи с всеки, мислейки, че така ще се оформи самостоятелно, че ще избере сам своя път.

Л и л и я. Той го избра и вие го прокълнахте.

Е л е н а. Но какво можехме да направим ние? Нима законът не го преследваше, нима не го осъди обществото, не това общество, което не знае да се подпише, а стълбовете, интелигенцията? Ние му простихме. Какво искаш повече? Той е пак при нас и отново ще го огрее слънцето на родителската любов.

Л и л и я. И ти наричаш това любов!? Да, да, любов. . .
някаква своего рода любов. По-скоро честолубие.

Е л е н а. Защо честолубие?

Л и л и я. Защо ли? Защото вие бяхте оставили всичките му статуи да прашяват в килера и когато онзи, скулпторът, ви каза, че биха правили чест на всеки баща, на всяка майка, която е родила такъв син, вие ги изкарахте на показ. Майко, не разбираш ли ти, че съвсем несправедливо постъпихте с Андрей?

Е л е н а. Ние му простихме. Какво искаш повече? Той сега ще бъде доволен, че ще има всички удобства да твори. Аз като че ли го виждам: седнал на някой от фотьойлите да съзерцава през тънките завеси, сякаш ловящ в трептящия въздух своите образи.

Л и л и я. Виждаш ли, виждаш ли колко хубаво го каза!
Но аз се страхувам. . . Ти не се ли страхуваш, майко?

Е л е н а. От какво?

Л и л и я. Страхувам се, че може би Андрей ще мрази тези завеси и фотьойли, заради които го пожертвахте. И после. . . него се страхувам да кажа. Но то трябва да се поправи. . . Трябва! (Поривисто.) Окоето на Андрей не лъже. Той ще види, майко, и тогава? . . . Тогава! . . .

Е л е н а. Дете, ти бълнуваш, ти преувеличаваш страшно. А къде отиде твоето настроение на чучулига? Защо човъркаш? Какво именно не е в ред?

Л и л и я. Ах, майко, там е работата, че не всичко е в ред. В ред е само външното, а вътре е такъв хаос. (Пауза.) По-рано никой нищо не забелязваше или се преструвахме, че не забелязвахме. Искахме животът ни да тече привидно тих, щастлив и . . . всичко размазвахме. Мислехме, че така ще запълним грапавините. А сега ето — завърна се Андрей. . . аз се радвам и треперя. Той сякаш донесе едно огромно слънце. От неговата топлина се изпаряват илюзиите за нашия благополучен живот.

Е л е н а. Ти прекомерно фантазираш. Андрей се завърна, защото е станал по-умен. Той сега ще изгражда, а няма да руши. Какво сме виновни пред него? Мразила ли съм го някога аз? Мога ли аз с майчиното сърце да го мразя? Нам само се налагаше едно такова поведение. . . че много съжаляваме за станалото, защото трябваше да заздравим връзките с обществото, защото иначе отдавна не бихме били тука. Кажй ти, как да постъпим другояче? Кажй, добре ли постъпи Андрей?

Л и л и я. Ах, майко, майко. . . Та аз не казвам, че Андрей трябваше да хвърли бомбата именно в храма или въобще, че трябваше да хвърля бомба, но. . . но вие биваше ли заради „стълбовете“ и „интелигенцията“ да държите това поведение спрямо него? Друго би било, как да кажа, ако вие негодувахте, защото е заплюта вашата вяра, защото е поругана светинята ви, защото сте възмутени. . . Възмутени — да, но значеше ли, че вие трябва да го забравите?

В това време Борис Попов стои пред лявата врата видимо развълнуван. Повръща се назад, без да го забелязват.

Ето къде е вината ви, ето кое е непростимо.

Е л е н а. Ти не си със себе си. Андрей да обвинява? Хъб. . . Не затова се е завърнал той, а да се прислони под бащиния покрив. И ние му разтворихме широко сърцата си. Ние няма да обвиняваме и той няма да обвинява.

Л и л и я. Значи, чувствуваш, че не всичко е било, както трябва да бъде. *(Като на себе си.)* „Ние няма да обвиняваме и той няма да обвинява“ . . . *(Пауза, после високо.)* Добре, ако Андрей е съгласен на тази компенсация, добре. Но защо на мене ми се струва, че той непременно ще поиска да промени нещо тука?

Е л е н а. Какво ще променя Андрей? Какво няма да му харесва? Аз не виждам нищо.

Л и л и я. Да, може би, може би. . . После, той възможно е да се е променил. Нали е възможно, майко, да се е променил? Но мене ми се иска да бъде същият. Знаеш ли, свикнала бях да го виждам в неговото изгнание — с разчорлена коса, която се вее от вятъра, с чук и длето в ръка, да вас, да разбива всичко, което не му харесва. Сега дали ще бъде същият — не знам. Дали ще каже това, което другите виждат, но не смеят да кажат? Ако той може, ах, ако той може! . . . Колко светло, колко хубаво ще стане тука, майко!

Влиза Борис Попов малко бледен и развълнуван.

П о п о в. Стана ли?

Е л е н а. Кой?

Л и л и я. Андрей ли, татко?

П о п о в *(раздразнено)*. Кой друг, разбира се, че Андрей.

Е л е н а. Защо се сърдиш? Днес като че ли напук всички сте настроени кой знае как.

П о п о в. Настроени? . . . Хъм. . . това не е само настроение, слабо е да се каже така. . .

Е л е н а. А какво? И защо са, моля ти се, тези трагични физиономии? Нали днес е празник?

П о п о в. Лили, иди виж дали той е станал. Аз не мога да понасям това състояние. Трябва да се разреши, да се реши! . . . Всичко в този дом е дяволски разбъркано, а трябва да се поправи. Всичко трябва да има свое място. Всичко. . . И Андрей също.

Е л е н а. Как, и Андрей?

П о п о в. Даа, и Андрей! Защото досега ние още не знаем какво място ще му дадем тука.

Лилия излиза боязливо.

Е л е н а. Господи, господи. . . какво става днес, какво става? . . .

П о п о в. Ти преди малко каза, че днес е празник. Вярваш ли сама на това? Не се ли страхуваш? Познаваш ли сегашния Андрей? Покаял ли се е той? После. . . после, ако се е покаял, няма ли да обвинява? Е-е, при толкова въпроси празник ли е днес?

Е л е н а. А няма не е празник?

П о п о в. Празник ли е, когато се страхуваш от нещо? Ние сме на изпитание. . . Както някога — там, в морето, при силна буря. . . *(В забрава и силно.)* Ах. . . Девятый вал, девятый вал. . .

От градината се чува гръмливият смях на инженер Романов: „Ха-ха-ха-ха, девятый вал, девятый вал. . . ха-ха-ха. . . Морски възпоминания, драги. . . Ха-ха-ха. . .“

Попов отива на верандата, а Елена на левия прозорец.

Е л е н а. Г-н Ромзнов, защо не се качите? Елате, елате, вие идете навреме и с късмет. Първият гост сте. Елате, има за какво.

И н ж. Р о м а н о в *(отъгни)*. Научих, госпожо, нека е честито. Но — после. Борисе, слез, моля те, искам да поговорим набързо.

Е л е н а. Че толкова ли бързате?

И н ж. Р о м а н о в. Пак неприятности. . . Нали знаете, ние не бързаме, но те бързат.

П о п о в. Сега, за минута, Романов. *(Повръща се. Върви бавно. На средата на стаята се спира, мисли нещо и после излиза.)*

П а у з а.

Л и л и я *(от вратата)*. Андрей, по-скоро, по-скоро. *(Влиза.)* Мамо, той сега ще дойде. Връзва си връзката! Уф, каква връзка! . . . Представи си, аз го помолих да вземе една от татковите, а той не иска.

Е л е н а. Не иска ли?

Л и л и я. Да. Казва, че и без нея прекрасно би могло.

Е л е н а. Снощи не можах да забележа добре, той как изглежда, Лиля, много ли е измъчен?

Л и л и я. От пътуването ли?

Е л е н а. Не, от живота му там. Навярно не е било лесно да се живее в чужбина без никаква поддръжка.

Л и л и я. И като си помисля, майко, че ние тука живяхме нелошо през тези години, като си помисля за безгрижния живот в пансиона. . . в същото време Андрей може би се е борил с глада и. . .

Е л е н а. Да, лошо е, макар и по своя вина, трудно е да страдаш.

Л и л и я. Майко, но сега ти почваш.

Е л е н а. Няма. Няма повече. Всичко ще забравим. Ще отслужим една панихида на миналото, за да заживеем с празника на настоящето.

Л и л и я. Всички ли ще отслужим панихида, майко?

Е л е н а. Разбира се, че всички.

Л и л и я. И ще бъде много хубаво. *(Неусетно.)* Нали ще бъде хубаво? Скоро аз ще свиря сносно на пиано, а Андрей ще вае. Сега навярно той е много по-силен и вече не му липсва система. А за панихидата много хубаво каза. Всички да отслужим една панихида на миналото, за да заживеем с празника на настоящето. Една панихида на всичко лошо,

за да бликнат лъчи... лъчи... Да, да, тя би била една
действително радостна панихида.

Влиза Андрей — той е с твърде енергично лице. Цялата му физиономия,
макар и измъчена, лъха творческа бодрост.

А н д р е й. О-ооо, страшно мирише на тамян. (*Прави
количина гримаса, като че ли мирише въздуха на стаята.*)
Добро утро.

Елена и Лилия учудено миришат.

Е л е н а. На тамян?

Л и л и я. На тамян?!

А н д р е й. (*смее се.*) Да, където има панихида, има и
тамян, нали?

Л и л и я. Ти се шегуваш, а мама така хубаво каза...
И аз вярвам. Ти вярваш ли? Сега всичко ще се промени,
ще бликне слънце през прозорците.

Е л е н а (*със страхлива нежност*). Стига, Лили, ти
не го оставяш той да разправя. Е, кажи, как си, мое загубено
момче?

А н д р е й. Великолепно? Тука е много приятно. Как
блести небето!... И ако да не беше толкова хубаво в стаята,
може би сърцето ми съвсем щеше да се разтвори.

Е л е н а. Защо слагаш такова условие?

А н д р е й. Защо ли? Но... това после... по-късно...
Кой знае — сигурно още не съм привикнал. (*Разхожда се
из стаята.*)

Л и л и я (*неочаквано поривисто*). Андрей, разкажи
нещо.

А н д р е й. Какво?

Л и л и я. За тебе, за това, къде си бил, какво си пра-
вил.

А н д р е й. Хъмм — ще бъде дълго, много дълго.
(*Като съглежда статуите.*) Още ли ги пазите тези неща?

Е л е н а. Как да не ги пазим? Те са нашата гордост.

А н д р е й (*спрял пред „Човекът под бреме“*). Колко е прегърбен. . . колко е примирен! . . . Човече, ти ще носиш бремето си всякога, ако не станеш по-млад и ако в очите ти не блесне една искра. . .

Л и л и я. Ти работиш ли още, Андрей?

А н д р е й. Разбира се, че работя, иначе ще трябва да прося.

Л и л и я. Не, искам да кажа, ваеш ли още?

А н д р е й. Понякога, когато хлябът ставаше много оскъден. Тогава правех статуйки и ги давах на някой уличен продавач. Но в повечето случаи правех машинни модели.

Л и л и я. Машинни?

Е л е н а. Какво е пък това?

А н д р е й. Навярно вие не знаете, че аз следвах машинно инженерство.

Л и л и я. Андрей, откъде ти идват такива хрумвания? Значи, ти остави скулптурата заради някакви машини?! Е, и, разбира се, от това нищо не излезе, нали?

А н д р е й. Как нищо! . . .

Л и л и я. Разбира се. Когато бог е окрилил душата на човек, когато му е дал едно направление в простора, като му е казал: „Ти ще летиш нагоре“, а той слиза „доле“, за да заживее с машини, обикновено тогава нищо не излиза.

А н д р е й. И най-силният тласък „нагоре“ е под влиянието на земята притегляне. Особено днеска човек не може да лети, без да падне. Може би затова дълг се налага на няколко поколения по-малко да летят и повече да обитават своята грешна земя, за да могат после свободно децата им да се издигат високо нагоре. Но не се безпокойте, у мене остана жаждата и навикът да вая. Да, макар и малко по-нагоре, въпреки че съм машинен инженер.

Л и л и я (*с разочарование*). Ти — машинен инженер?

Е л е н а . Как, но ти завърши ли? Ти вече инженер ли си?

А н д р е й . Да. Какво чудно има в това?

Л и л и я . Но, братко, нали ти заради машините няма да оставиш скулптурата? Нали ти ще работиш? Та толкова години аз съм мечтала — да се завърнеш, да те видя отново да твориш... а сега...

Е л е н а . Лили, нали той ни обеща преди малко... Нали каза, че останала жаждата. Андрей, колко щастлива съм, че ти изплава! Знаеш ли, ние се страхувахме, че ще погинеш. Ние се страхувахме, че ти, свикнал на крайности, под влиянието на тъмни сили ще си счупиш главата. Слава богу ти се завърна... с познания, със знание, с опит. Нека говорят сега! Машинен инженер!... Къде е сега баща ви? Небето бе облачно — сега се разведря. Деца, останете за малко сами. Искам да изляза... Аз толкова се радвам. Навярно вече сте гладни... сега ще наредя всичко... сега... Ах, машинен инженер!... (Излиза.)

А н д р е й . Къде отиде мама?

Л и л и я . Сигурно да разпръсне новината, че ти си инженер. Не разбирам защо се радва. Аз никак не се радвам.

А н д р е й . Не разбираш ли? Интересно, струва ми се че аз напълно я разбирам. Тя много повече би се радвала, ако за мене като скулптор вестниците на Запад тръбяха похвали. Тогава инженерът би останал в сянка. Но там е работата, че дипломираният инженер е все пак повече за обществото на мама от скулптора.

Л и л и я . Да, мама е малко практична. Ти не ѝ се сърди, Андрей, тя... за твое добро...

А н д р е й . И своя гордост, нали?

Л и л и я . Защо дращеш?

А н д р е й (смее се). Дращя ли? Силно ли дращя?

Л и л и я . Не е необходимо толкова да бързаш! Аз искам днес да се радвам. Та ти не забелязваш ли цветята,

Андрей? В зори съм ги брала за тебе. Твоите „бели цветя, като душата на дете“.

А н д р е й (*приближава се към нея и я прегръща*). Благодаря ти, Лили. Аз и сега много обичам цветята, въпреки че малко време съм имал да се любувам и мисля за тях.

Л и л и я. Знаеш ли колко е хубаво полето рано сутрин! Ние често ще ходим, нали, Андрей? И после. . . ти ще събираш от него всички сокове — на младостта, на нежността, на аромата — и ще ваеш.

А н д р е й. А кой ще работи?

Л и л и я. Как?

А н д р е й. Нали все пак трябва някой да работи, за да можем ние с тебе спокойно да правим нашите пролетни разходки, да береме цветя (*с ирония*), „бели като душата на дете“, и да ваем.

Л и л и я. Защо иронизираш тази фраза за цветята, нима си забравил, че е твоя?

А н д р е й. Моя ли? Да, действително съм забравил.

Л и л и я. Защо, неприятно ли ти е, че е твоя? Аз я намирам за твърде хубава.

А н д р е й. Там е работата, че не е правдива, и аз не съм забелязал по-рано.

Л и л и я. Нима не може да се каже за белите цветя, че са като душата на дете?

А н д р е й. Изглежда, че не може. Представи си едно вестникопродавче, запалило угарка, и тича или не. . . по-добре едно ваксаджийче, зъзнещо през зимата на тротоара, очите му, които молят, малкото треперещо телце, посинелите му устни. . . Как, Лили, бяла ли е душата на това дете?

Л и л и я. Какъв си ти — такъв. . . все гледаш на черната страна.

А н д р е й. Напротив, знаеш ли, ако аз съм гледал скептично на живота, ако аз не съм вярвал в звездата на страдащите, отдавна да съм свършил със себе си.

Л и л и я. Да си свършил! Защо?

А н д р е й. Ех, мъчно е да се разправя за това. . .

Тежко беше там и сам човек не може да понесе. Но другите окуражават.

Л и л и я. Кои други?

А н д р е й. Онези, които работеха и гладуваха заедно с мене.

Л и л и я. А те всички ли вярваха?

А н д р е й. Да, всички. Ония, които не вярваха — загиваха.

Л и л и я. Ах, колко е хубаво да вярва човек! Знаеш ли, Андрей, аз понякога се страхувам. От какво? Не зная. Но тръпна в смътен ужас. А друг път — вярвам. И струва ми се, че навлиза светлина в душата ми, че „хубавото“ се приближава и ще ме целуне топло по лицето като пролетен вятър. И чакам... чакам често така със затворени очи...

А н д р е й. Там е работата, че нито един от нас не чакаше със затворени очи. Ние вярвахме в едно „добро“ или в нещо „по-добро“ и се стремяхме към него с цялата младост на душите ни. Стремяхме се с ум, със сили, с всичко. И колкото страданието се сгъстяваше, толкова ние ставахме понастойчиви, дори нагли. Защото човек, поставен в безизходност, отнасяща се не само за него, има право да избира най-прекия път.

Л и л и я. В такива минути, „когато страданието се сгъстяваше“, както казваш ти, не си ли се опитал да обичаш, да любиш?

А н д р е й. Защо?

Л и л и я. Така — да ти олекне.

А н д р е й. Когато нямаш хляб, какво ще ти помогне? Да обичаш е хубаво чувство, но там нямаше време дори и за това. *(Пауза.)* Защо, ти обичаш ли?

Л и л и я. Аз ли? ... *(Нерешителна.)* Да... от тебе защо да крия, Андрей. И без това щях да ти кажа. После, ти сам би забелязал. Той е много хубав! Знаеш ли, Андрей, ние скоро ще се сгодим.

А н д р е й. Той ли ти каза това?

Л и л и я. И той, и мама, и г-н председателят.

А н д р е й. Кой председател?

Л и л и я. Председателят на дружеството. Той е главен акционер във фабриката.

А н д р е й. Хъмм, значи, има акции и във вашия годеж?

Л и л и я. Той е негов баща, може ли да не знае?

А н д р е й (*учудено и с омраза*). Негов баща?! Какво правите вие тука? Хубаво сте я заплели!

Л и л и я. Андрей. . . какво искаш да кажеш?

Влиза Елена.

Е л е н а. Забравих да ти кажа, Андрей — един файтонджия е дошъл още преди час и настоява да те види. Ще слезнеш ли доле?

А н д р е й. Нека дойде тук.

Е л е н а (*неохотно*). Добре, както искаш. (*Излиза и вика отън: „Мария, нека се качи горе!“ Гласът на слузинята: „Госпожо, та той ще изцапа.“*)

А н д р е й (*смее се беззвучно и с болка*). „Ще изцапа“ . . . Та тука и без това е достатъчно изцапано. Не мога да разбера как се гледате в очите. Не се ли срамувате една от друга?

Л и л и я. Андрей, Андрей. . . кого осъждаш, какво съм виновна аз?

А н д р е й. Ти ли? Да, ти може би не си виновна, защото си млада и имаш своя дял, свое право над младостта. Впрочем защо се бъркам аз, когато осем години животът е текъл така? Кой ми дава право да преобразявам? Мога ли?

Влиза файтонджията.

Ф а й т о н д ж и я т а. Прощавайте. (*Сваля си шапката и я държи отпред с двете ръце.*)

А н д р е й. А-аа, вие ли сте?

Ф а й т о н д ж и я т а. Ъ-ъъ. . . вчера стана една неразбория с парите, дето ми дадохте. Немă време снощи да я оправим. Хора сме, викам — грешим. Казвах на слугинята да слезнете, по-хубаво беше.

А н д р е й. Да не би да съм ви дал по-малко пари?

Ф а й т о н д ж и я т а. То за малко — не е, току викам, некак да я оправим. . . Милостта ви да прощава. Знаете, стар човек съм, та ценето ми комай повече работи.

А н д р е й. Нищо, старче. Кажи каква грешка има с парите, да я уредим. Другото. . . остави. Истината си е истина — какво си виновен ти?

Ф а й т о н д ж и я т а. Там е всичкото — кой знае истина ли е, или не е? Гледаш го черно, току виж — излезе бело. Очите ми не гледат хубаво вече. Гледам ви, знаете — чужд човек, и почнах да бръщолея и за било, и за небило. От прост човек — толкоз. Де да зная аз, стар човек съм; в наше време чест беше едно, сега е друго. Че госпожата ходела с господин председателя на разходка — какво от това? Сега всички така правят. . .

Лилия гледа бледа и учудена. Андрей е смутен.

А н д р е й. Остави това. . . Нищо. . .

Ф а й т о н д ж и я т а. Та ще ви се моля, не хващайте кусур. И малко ракия бях пийнал, а тя, пустата, развързва езика. Пиян човек — съдран чувал. Аз само добро съм видел от фабриката и ако научи господарят, ще изгони по моя вина син ми. . . Та. . . много ще ви се моля. . .

А н д р е й (*тупа го по гърба и му подава цигара*). Не се бой. Нищо няма да кажа. На — запали. Нали пушиш? А за парите, какво?

Ф а й т о н д ж и я т а (*взема цигарата и я поставя на ухото*). Благодарим. Таквоз. . . за парите — нищо. Аз само тий. . . Уж де. . . (*Гледа умолително Андрей*.) Пак

ви се моля. . . Сбогом. (*Излиза мърморейки.*) От прост човек — толкоз. Само беля да си навлече на главата.

Пауза.

Л и л и я (*разтреперана*). Значи, ти знаеш? . . . Затова ли се възмути? . . . Андрей, затова ли негодуваше, когато ти казах, че обичам Жорж? . . .

А н д р е й . О, той Жорж ли се казва?

Л и л и я . Какво е виновен, та го мразиш?

А н д р е й . Не го мразя. Но чудно ми е как вие, конто, за да защитите вярата си, се отказахте от мене, сега можете да живеете под един покрив, като че ли нищо не става помежду ви.

Л и л и я . Андрей, аз треперя и се радвам. . . Знаеш ли? Сега ти ще промениш всичко. Ти за това си дошел, нали? . . . Да промениш всичко. Да направим в този дом да бъде топло. . . Аз съм слаба, Андрей, какво съм аз? Аз дори не виждам какво трябва да се промени освен онова, което се отнася до любовта ми, освен онази преграда между мене и мама, която чувствавам благодарение на женската си интуиция. А ти си силен, Андрей, ти ще преобразиш нетърпимото, ти ще разрушиш прегради. . .

А н д р е й . Да разруша преградите? Хъмм. . . би било много хубаво. Но преградите крепи най-богатият човек в града — председателят на дружеството, главният акционер във фабриката. Едва ли ще бъде лесно да се бори човек сам. Каква полза да бъде Стокман, когато мръсотията на Мюлтал ще останат. Но мене ме боли. . . боли. . . Гост съм и пак боли.

Л и л и я . Тогава? . . . Все нещо трябва да стане. Ти дойде, за да ни кажеш, че тука е гнило. Ние знаехме, но не обръщяхме внимание. Сега? . . . Нищо ли няма да ни даде шти, Андрей?

А н д р е й . На вас ли да дам? Едва ли. Какво мога да

ви дам? Най-хубаво щеше да бъде за вас, ако въобще не бях идвал.

Влиза Мира, облечена скромно. С штедливо, но уморено лице.

М и р а. Добро утро, Лилия. Днес ще свирим ли?

Л и л и я. Добро утро, Мира. Ах, днес едва ли ще можем. Снощи си дойде моят брат и аз не искам сега да се отделим от него. Андрей, това е моята учителка по пиано.

А н д р е й (*покланя се*). Предполагах, че едва ли ще намеря тука човек, който да свири на пиано.

М и р а. Защо?

А н д р е й. Кой знае — една моя приумица. В един малък град, където има няколко фабрики, струва ми се, сега музиката слабо би виряла.

М и р а. Прав сте. Тука живеят повече работници и имат малко време да се занимават с музика. Другите намират, ако мога да се изразя, по-радикални развлечения. . . Вие обичате ли музиката?

А н д р е й. Аз обичам всяко изкуство, стига то да ми дава импулс да живея.

М и р а. Така ли? Тогава защо се завърнахте? Нима можете вие да живеете при нас?

Л и л и я. Нали ние сме тука?

М и р а. Макар. Какъв импулс може да има тука? Аз съм слушала много за вас. Познавам ви и от вашите скулптури. Без да искам, чух последните ви думи, когато влизах. Какво ще правите? Вие ще си счупите крилата, преди да започнете да летите.

А н д р е й. Прекомерно ме надценявате. Преди всичко — не мисля да летя. Аз имам доста работа на земята.

Л и л и я. Ние ще ваяме, нали, Андрей? През прозорците ти ще съзерцаваш далечината и както казва мама (*отива на прозореца*), „ще ловиш своите образи в трептящия въздух“.

А н д р е й. Много си нетърпелива. И защо ще ловя образите из въздуха, на земята има достатъчно.

М и р а. Вижте какво, много ли сте измъчен, много ли сте гладували вие?

А н д р е й. Неприятно е да се говори за това. Защо питате?

М и р а. Защо ли? Защото, ако останете тука, може би съвсем ще пропаднете. Създала си бях едно предубеждение за вас и като че ли ще го разбийте. Аз си мислех, че ще запалите огъня, който сте носили в душата си, а изглежда, че животът ви е уморил. По-добре идете си. Боя се за вас, идете си! . . .

Л и л и я (*изплашено*). Татко! . . .

А н д р е й. Защо така извика?

Л и л и я. Не зная. . . Мене ме е страх как бързо почнаха да летят часовете. Андрей, моля те, бъди по-примирителен. . . Не бързай, моля те, Андрей, не бързай. . . (*Трескаво.*) Аз много те обичам, Андрей. . . и ти ме обичаш, нали? . . . Не бързай. . . ти имаш време. . . Нали няма да бързаш?

А н д р е й. Какво става с тебе? От какво се плашиш? Разбира се, че имам време.

Л и л и я. Той ще дойде сега и. . . ще почнете. . . И за него е много мъчно, Андрей. . . Повярвай, той е много добър. . . Но всички ние тука сме заплетени, всички ние сме. . . Почакай, не бързай. . .

М и р а. Тебе не ти е добре, Лилия, по-хубаво да излезем. (*Хваща я за ръката и я подпират.*)

Л и л и я. Не, нищо не ми е. . . Сега, Мира, нека отидем да посвирим. . . Ти ще изпълниш онази легенда, как се казваше? — Ах, да „Предпролет“. За жената в северните страни, която тъй жадно чакала пролетта и когато лъхнал първият пролетен вятър, една лавина я затрупала в хижата ѝ. . .

Излизат бавно с несигурни стъпки. Андрей стои една мнута сам, умислен.

После махва енергично с ръка. Влиза Борис Попов.

П о п о в (*развълнуван*). Сам ли си?

А н д р е й. Да, току-що излязоха Лили и учителката ѝ по пиано.

П о п о в. Така е по-добре. . . Исках да поговоря с тебе насаме.

А н д р е й (*овладян*). Не е излишно.

П о п о в. И мисля, че колкото по-скоро, толкова по-добре. Трябва да се разясни хоризонтът, докато не е настъпила буря.

А н д р е й. Ти все още си запазил морската си терминология. Само че не е ли необходимо да настъпи бурята и тогава да се разясни!

П о п о в. Андрей, не играй на думи. Аз винаги съм бил радикален. Компромисите никога не са ми били присъщи. Твоео място в този дом след завръщането ти е съвсем неяснено. Това чувствуват всички. И все още като че ли моите мишици са най-здрави и ще трябва аз пръв да се пусна в открито море.

А н д р е й. Работата не е толкова рискована, колкото я представяш. Въпросът се свежда — ще остана ли аз тука, или не. И едното, и другото не е страшно. Вие осем години сте живели неложно без мене, така че прекрасно бихте могли да живеете и по-нататък.

П о п о в. Да оставим дилемите. И без това ще трябва да бързаме. След малко тука ще дойдат председателят и инженер Романов. А да чакам повече нямам сили, не мога. (*Отчаяно.*) Защо направи това, Андрей?

А н д р е й. Защо хвърлих бомбичката ли? Защо беше толкова малка? Защото силите ми бяха — шепа барут и съзнанието — мъгливо.

П о п о в. Какво те накара да оскверниш вратата на толкова поколения; какво те накара да поругаеш онова — единствено и неотменно, — към което обръщаме очи в най-критичните минути?

А н д р е й. Не, аз не исках да поругавам вратата ви. Напротив — исках да я пречистя. Аз тогава наивно вяр-

вах, че някак си с един протест би могло да се преобрази всичко. А не било така. После всеки ден моите илюзии умираха една след друга. И днес вече не мисля да пречиствам онова, в което вие вярвахте. Безполезно е.

П о п о в. Пречистване. . . да пречистиш нашата вяра? Защо? От какво? Хубаво пречистване! . . . Блестели са свещите. . . Стотици души, обърнати към небето, са чакали да възкръсне Оня, който е носил любов на цялото човечество. . . И когато свещеникът е казал: „Христос възкресе!“, твоята играчка, както я наричаш, иде да пречисти хората. Едно полудяло дете и днес напомня за твоето причастие.

А н д р е й. Разбира се, че не е хубаво да полудее заради мене едно дете. Да прекъснеш нормалното съществуване на един току-що започнал живот. . . Не е хубаво. . . Но тогава всички бяхме полудели или не — хипнотизирани.

П о п о в. Всички! (*Раздразнено.*) Не е вярно, аз никога не съм бил хипнотизиран! Винаги съм гледал с отворени, моряшки очи. Морето никога не търпи хипнотизираните.

А н д р е й. Нека да не бъдат всички. Имаше някои, които виждаха, но мълчаха, защото им беше удобно да мълчат. Други не смееха. Аз бях най-младият, най-избухливият и не издържах. . .

П о п о в. Да. . . не издържа. . . И все пак началото не е ясно. Какво те накара?

А н д р е й. Чакай, чакай, сега ще ти кажа. . . Нека събера мислите си. Няма да се оправдавам. . . Отначало, когато бях в чужбина, дълго мислих за това. Отпърво всичко беше в мъгла, но после лека-полека взе да се прояснява. Разбрах, че не така би трябвало да постъпя. Най-голямата ми грешка е тази, че хората не знаеха защо постъпих така. А иначе, по принцип, бях прав.

П о п о в. Не разбирам. Прав?! . . . Как по принцип. . . Защо прав? . . . Какво бяха виновни онези, които бяха вътре, та искаше да ги накажеш? Какво бе виновно детето. . .

А н д р е й. Детето не е виновно за нищо. Но другите все пак бяха виновни, защото не виждаха. И ако съм избрал тази нощ, сигурно съм искал да разберат. Именно това ли съм искал, или не — и досега точно не мога да разбера, но иначе не може да бъде. Съвсем ясно помня обаче, че моята бомбичка бе предназначена главно за свещеника.

П о п о в. За свещеника?!

А н д р е й. Тук е цялата наивност.

П о п о в. Андрей, ти още носиш гангрената, с която избяга. Внимавай, днес ние се мъчим да поставим мост над пропастта. Стига толкова! Бъди конкретен! За какво причастие бълнуваш?

А н д р е й. Не бълнувам. Като че ли сега оживява картината пред мене. Помниш ли, десет дни преди Възкресение обесиха едного. Разправяха, че бил предател. Защо, какво го е накарало? Сложните предпоставки обществото обикновено не търси. Спомням си последния момент: свещеникът се приближава до него да му даде причастие. Тука е всичко! Именно в този момент ме озари една светлина. Трябваше ли свещеникът да носи причастие? Той извърши обряда със същото равнодушие, с което венчава. Той способствуваше да се убие един човек. Той беше едно цяло с оная официална процедура. До бесилката, безмълвен, с див поглед, стоеше оня, който след няколко минути нямаше да бъде жив. Човекът бе извършил престъпление. Но трябваше ли религията да се присъединява към новото, което щеше да се извърши след малко? И ако съдът искаше да премахне опасния човек, ако искаше да го накаже, сега религията му отваряше вратите на рая. Това съвсем не е вярно. Тука между съд и религия съществуват очебийни противоречия, но ясно е, че нито едните, нито другите имаха право. Съдът убиваше по строги закони, работени стотици години. Истрашното е там, че се убива човек с умисъл, че се извършва злодеяние, написано в хиляди токове, а религията не протестира. Напротив — присъединява се към процедурата, раздавайки индулгенции.

П о п о в. Нима не трябваше да му облекчи последните минути?

А н д р е й. Но защо да бъдат последни? И после с каква вяра в този момент човек приема участие? В неговото лице нямаше капка кръв. И аз съм убеден, че ако в същата минута го разстреляха или удареха толкова силно, че той да умре, сигурно не би почувствувал никаква болка, сигурно толкова силно е бил овладян от призрака на бесилката.

П о п о в. Но въставаш против убийството с убийство. Къде е логиката? Значи, все пак ти си бил много млад и избухлив. Значи, не си имал право.

А н д р е й. Да, да... много бях млад... Но методът ми бе лош не защото е жесток, а нямаше никакво въздействие. Кой разбра тогава моята погнуса? Никой. А нея трябваше да разберат. Нея... Сега не бих постъпил така. Сега бих накарал хората да разберат ползата от всичко, което ще върша. Бих ги накарал сами да постъпят като мене и тогава вече е друго.

П о п о в. А знаеш ли в какъв критически момент за нас направи твоето „участие“? Знаеш ли, че ако не беше председателят, ние отново щяхме да пропаднем?

А н д р е й. Възможно е. Но доколкото разбирах, постъпих честно. А този „председател“ — няма един ден, откак съм пристигнал, и постоянно слушам за него. (*Изпитателно.*) Що за благодетел е той?

П о п о в. Стига, Андрей, ти все още много бързаш. Какво мислиш да правиш тука?

Влиза Елена.

А н д р е й. Мисля да работя, ако намеря работа.

Е л е н а (*към Попов*). Защо така питаш? Нима той не е в своя дом? Андрей ще работи, Андрей ще вае.

П о п о в. И ти бързаш. Чакай... Аз много бих искал, Андрей (*с копнееща болка*), ти да останеш тука... да за

работиш над твоите статуи. . . Знаеш ли, често пъти сам себе си съм обвинявал. . . Може би моят живот на моряк ти е дал този огън в жилите. Но ти го дай на твоите статуи и аз ще ти бъда много признателен.

А н д р е й. Разбирам. Само че аз искам да работя. Не желая да съм в тежест на никого.

П о п о в. Андрей, вие сте само двама -- ти и Лилия. Ние работихме за вас цял живот и много горчивини понесохме. Ти си страдал достатъчно. Остани тука, работи над твоите скулптури и забрави миналото. Може би това, дето каза за религията, е право. Но аз съм стар, Андрей, и не мога вече да летя толкова високо.

Отвън се чува шум на спиращ автомобил.

Това са те. Сега нека всичко има нормален вид. Моля те, Андрей, бъди разумен. Председателят и инженер Романов не са лоши хора. . . *(Забъркано.)* Председателят е. . . как да кажа. . . Председателят. . . наш покровител. . . *(Гледа уплашено. Елена нервно си търси място на сцената.)*

А н д р е й *(с болка)*. А твоята безкомпромисност, татко?

П о п о в *(отива при Андрей и го прегръща, не давайки му да говори)*. Стига, стига, мое момче. . . Колко е хубаво сега. . . ти се завърна. . . ти си здрав. После ние ще говорим за безкомпромисността. . . Знаеш ли, Андрей, аз бих искал ти да изваеш Бранд, с развети коси, в момента, когато преминава разпенения фьорд. . .

Вратата вляво е отворена. Влизат: Председателят, инженер Романов и Жорж.

Р о м а н о в *(смее се басово)*. Виж, това е хубаво. . . Нали, драги Председателю? . . . След като си гледал кръв, да присъствуваш на една сантиментална сцена. . . Нали е хубаво? . . . *(Смее се.)*

Председателят. Вие все се шегувате. Впрочем в случая не е съвсем уместно.

Романов. Защо?

Жорж. Разбира се, че не е хубаво да се подигравате с чувствата на един баща.

Попов. Нали аз имам право, г-н Председателю?

Председателят. Разбира се, разбира се.

Жорж. Инженер Романов никога не е имал деца и не разбира.

Елена. Моля ви, господа, защо не седнете?

Попов. Да, аз съвсем забравих.

Романов. А кой ще ни представи?

Попов. Почакай, Романов, ти все искаш всичко да върви като машина. *(Като сочи Андрей.)* Моят син. *(Последователно сочи.)* Господин Председателят на управителния съвет на дружеството, инженер Романов — заведущ техническата служба — и Жорж, тука всички така го наричат — син на господин Председателя.

Андрей. Но аз познавам господин Председателя и син му още от по-рано.

Председателят. Съвършено вярно. Само че вие сте се променили до неузнаваемост. . . Възмъжали сте.

Романов. И тъй, вие се завърнахте-е-е. Все пак — родината. . . Това е хубаво. . . да, да, това е хубаво. Къде бяхте досега, ако моят въпрос не ви огорчава?

Андрей *(смее се бодро)*. Защо да ме огорчава? Не съм бил в затвор.

Романов *(смее се)*. Заслужен отговор. В Русия ли бяхте?

Андрей. Не. Бях в Германия.

Елена. Вие почвате като следовател. Не е ли по-добре да вземем по чашка ликьор?

Попов. Непременно, Елена.

Председателят. По случай завръщането на сина ви, нали?

Е л е н а. Да, за нас днес е празник. Извинете ме за момент. *(Излиза.)*

Р о м а н о в. Тя сигурно много се радва?

П о п о в. Ние всички се радваме.

Ж о р ж. Знаете ли, и аз се радвам, че вие се завърнахте. Лилия често ми е разказвала за вас.

А н д р е й. Тъй ли? Защо се радвате?

Ж о р ж. Не зная защо, но, струва ми се, че бихме могли да станем добри другари. Ние ще се разхождаме с нашата кола и ще говорим за много неща.

А н д р е й. Кой знае дали ще имам време.

Ж о р ж. Не се безпокойте. В един такъв град винаги има повече време, отколкото ви е нужно.

Р о м а н о в. Напълно съм съгласен с Жорж. Човек просто не знае къде да дene това дяволско време.

Влиза Елена.

Е л е н а. Ако вие се бяхте оженили, навярно нямаше да бъде така.

П р е д с е д а т е л я т. Да, господин инженер, ако вие се бяхте оженили, ако имахте деца, сигурно времето нямаше да ви достига.

П о п о в. Сега ти си кораб, който няма определен порт за спиране.

Р о м а н о в. И така е по-хубаво, нали? Вечно на открито море. . .

П о п о в *(смее се)*. Да, романтично. . .

Ж о р ж. То е, защото у вас няма вече енергия. И не само у господин Романов, а почти във всички стари. Аз никога не мога да остана без цел.

Р о м а н о в. Да установиш рекорд на автомобилна скорост в България?

Ж о р ж. Макар и само това да е, все пак е цел. После, да подготвя речта. . .

Романов. Ти още ли не си подготвил тази реч? Досега бих направил два генерални ремонта.

Андрей. Вие говорите за реч. По какъв случай?

Жорж. Нашият град устройва футболен турнир и на утрото по този случай аз ще трябва да произнеса реч. Ах! — ето, вече имам идея! Вие можете да ми помогнете.

Влиза слугинята и подава на всеки чашка. Остава подноса и шише с ликьор и излиза.

Андрей. Не зная с какво бих могъл да ви бъда полезен.

Попов. Виждате ли, прав е Жорж, младите започнаха веднага дейност. Ние ставаме бракувани кораби.

Жорж. Ще бъде много хубаво, ако вие декорирате салона за утрото. Татко обеща вече своята подкрепа. . .

Председателят. Може да се вземе една купа, която ще носи името на дружеството. Така би се подигнала неговата морална и обществена стойност.

Жорж. О, идеята е великолепна!

Романов. Но ние се забравихме, господа. Наздраве!

Попов. Наздраве за младите.

Председателят. Наздраве за завърналия се. Момко, тази фабрика е издигната на плещите на вашия баща и инженер Романов. Ние искаме от вас — нашите синове — да я запазите, да удвоите това, което ние направихме. Не е мъчно. Трябва да бъдете малко умни и никак не сантиментални. Останалото е лесно.

Романов. И за ваше здраве, господин Председател — двигателя на фабриката! За здравето на всички. (Смее се.) И за моите бъбреци. . .

Елена. Пардон, аз съвсем забравих, че не биваше да ви поднасям ликьор.

Романов. Нищо, госпожо, сега е екстрен случай.

Председателят. Трябва да спазвате предписанията.

Жорж. Наистина, господин Романов, защо не вземете мерки? Вие имате пари, защо не се лекувате при специалист?

Романов. А къде е времето, времето къде е?

Андрей. Мисля, че който има пари, има и време.

Романов. Теоретически е така. Но практически — работата стои малко по-иначе.

Андрей. Защо?

Романов. Защото днеска ще се случи нещо, утре друго и време все не остава. Например тази сутрин някакъв канш замотава някой си. . . Кой е отговорен? Аз. Кой ще се разправя с разните следствени власти? Аз. Вие не познавате отговорностите. И после — всяко предприятие си има своя, тъй да се каже, интимен живот. Ако не го пазя скрит, то значи да рискувам преди всичко своите акции.

Андрей. Такаа. . . Значи, и вие имате акции във фабриката и затова пазите скрит „интимния ѝ живот“?

Председателят. Въобще всяка индустрия, всяко предприятие има свои скрити страни. Необходимо е.

Попов. Те са млади и не разбират нищо от тази материя.

Елена. Борисе, нали и той е инженер. Може би Андрей има право.

Попов. Какъв инженер?!

Елена (*със задоволство*). Забравих да ви кажа, че Андрей е завършил инженерство.

Попов (*радостно изненадан*). Истина ли, Андрей?

Романов. Вие сте инженер? Какъв инженер?

Андрей. Миналата година завърших машинно инженерство.

Председателят. Ето един рационален младеж.

Попов. И ти сега си инженер? Андрей, а как можеш да завършиш, отгде взе пари?

Андрей. Ех, сега защо да се връщаме на толкова болни теми. Разбира се, не е лесно да се работи нощем, а

денем да се слушат лекции; не е лесно да правиш на половината студенти от факултета чертежите. Но всичко мина. . .

П о п о в (*сконфузено*). Да, да, да не се връщаме на такива болни теми. . . всичко мина. . .

П р е д с е д а т е л я т. Виждаш ли, Жорж, ето един положителен човек. На такива хора може да се довери всичко.

А н д р е й. Там имаше много такива и все пак нямат работа.

П р е д с е д а т е л я т. Бъдете сигурни, щом сте изплавали дотука, останалото е лесно.

Р о м а н о в. Чакайте, чакайте. . . М-м. . . защо да не е възможно? . . . Господин Председател, ето ви удобен случай за моите бърбери. Вие преди малко казахте, че на такива хора може всичко да се довери. Аз съм вече стар, имам акции във фабриката, имам държавна пенсия. . . защо ми е повече работа? Ето ви моя заместник. Уморен съм, стига толкова.

П р е д с е д а т е л я т. Не е невъзможно, но. . . как да кажа, той е още много млад.

Р о м а н о в. Добре, сега сме в началото на май. Нека работи заедно с мене два-три месеца и после. . .

Е л е н а. Ах, много-много съм ви признателна, господин Романов.

П о п о в. Вие просто се жертвувате.

Р о м а н о в. Никаква жертва. Необходима ми е подяга почивка, а още по-добре, ако съвсем зарежа работата. Здравето преди всичко.

Е л е н а (*кокетно към Председателя*). Надявам се, че ще бъдете така добър. . .

П р е д с е д а т е л я т. Защо не? Ще покаже пробната му служба, нали, Романов? Още по-добре — че ще можем да поставим на този отговорен пост човек, който произхожда от нашите среди. Но ние не сме питали още него.

Е л е н а. О, Андрей, ще бъде съгласен.

А н д р е й. Разбира се, съгласен съм да работя и като обикновен техник, в случай че няма работа.

П о п о в. Нуу, какво, Андрей?

Елена. Никога няма да допусна.

Председателят. Не се безпокойте, госпожо, съгласен съм, ние все пак трябва да си създаваме кадър.

Елена. Съгласен сте?! (*Гледа го ласкаво.*) Благодаря ви, господин Председателю.

Попов. Просто не зная как да ви балагодаря.

Андрей (*със съдържана учтивост*). И аз също. Ще се помъча да оправдая себе си като техник.

Влиза Сираков. Едната му ръка над лакътя е ампутирана.

Сираков. Извинете... (*Раболено.*) Но... господин директоре, имам да ви докладвам нещо важно. Струва ми се, че ще... но вие по-добре знаете какво трябва да се направи.

Попов. Какво има?

Сираков (*вади от чантата си вестници*). Заповядайте. Тук в местния вестник има една статия по повод тазсутрешната злополука.

Попов. Дайте.

Сираков стои зад него и му сочи с молив мястото на статията.

Андрей. Какво се е случило? Каква злополука?

Романов. Неприятности винаги се случват. Тука не е Германия. Там работниците са дисциплинирани — внимават. При качване на каиш тази сутрин един работник е бил убит.

Председателят. В България повече от 80% от злополуките се дължат на невниманието на работниците.

Андрей. Нямате ли специалист за тази работа?

Романов. Имаме, но той е в отпуск.

Попов. Дявол да го вземе, това куче, Сидеров, пак се зъби.

Романов. И има право.

П о п о в. С какви ли не храчки ни кичи. . . „фабрика за човешки кожи“, „експлоататори, които нямат милост“. . .

Е л е н а. Фуу. . . що за сарказми!

Р о м а н о в. Пак ви казвам — има право. Хиляди пъти съм ви говорил по тази работа. Да му метнем нещо, вие ще видите как ще млъкне. Ще млъкне, помнете ми думата.

П р е д с е д а т е л я т. Трябва да се помисли. Всеки случай така не бива да продължава. Инженер Романов има право. Жалко е само, че тези проклетни журналисти много често се сменяват в нашия град. Виждате ли, господин млади инженер, „интимният живот“ се налага, не може без него. Но. . . да ставаме.

П о п о в. В другата стая ще бъдем по-спокойни.

Р о м а н о в. Не трябва още отсега да отчайвам моя заместник.

Е л е н а. Господа, толкова ли е важна работата? Поне днес. . .

П р е д с е д а т е л я т. Разбираме ви, но трябва да се бърза. Всеки момент може да пристигнат следствените власти и ние трябва да бъдем готови да ги осветлим и да приготвим показанията на свидетелите работници.

Андрей стои умислен, останалите, без Елена и Жорж, излизат.

Р о м а н о в (*на излизане*). И тъй, колега, не се отчайвайте. Все пак всичко е лесно. Принципът е — живот на машините и производство. (*Излиза.*)

Ж о р ж. Интересен човек е инженер Романов. Вие как го намирате?

А н д р е й. Рано е да се произнасям.

Е л е н а. Той ти направи голяма услуга. Искате ли да извикам пианистките?

А н д р е й. Както обичаш, майко.

Ж о р ж. Непременно. Аз съм обещал за днес една разходка на Лили.

Е л е н а. Искате да кажете да я извикам.

Ж о р ж. Ако не им преча?

Е л е н а. Не се безпокойте, Жорж, тя би се радвала да ви види. *(Излиза.)*

Ж о р ж. За какво мислите? Или сте уморен?

А н д р е й. Уморен? От какво? Някак си още не съм свикнал с обстановката.

Ж о р ж. Тука е много глухо, нали? А там — шум, живот. . . Ах, колко ми се иска да се запиляе, да бъда погълнат от онзи шум, от онова веселие!

А н д р е й. Вие имате възможност, защо не заминете нанякъде?

Ж о р ж. Татко не позволява. Исках, но той се страхува. Знаете. . . аз съм му единствен син.

А н д р е й. Да, да, естествено. . .

Влиза Лилия, водеща Мира за ръка.

Л и л и я *(изплашена)*. Свърши ли се, Андрей?

А н д р е й. Засега — да.

Ж о р ж. Ти си изплашена, Лили, какво има?

Л и л и я. А-аа, Жорж! . . Извинявай, аз забравих. . .
Добро утро. Нищо, нищо няма.

М и р а. По-добре е да си отида; и без това днес нищо не свършихме.

Л и л и я. Не, остани! Моля те, Мира — остани. Нека има повече хора. . . По-хубаво. . .

Ж о р ж. Лили, ти сега можеш да поздравиш брат си за новата му длъжност.

А н д р е й. Много бързате. Още не е окончателно установено.

Ж о р ж. Познавам баща си — той държи всякога на ладената дума.

Л и л и я. Каква длъжност?

Ж о р ж. Брат ти ще замести инженер Романов.

Л и л и я. А господин Романов?

Ж о р ж. Той ще отиде да се лекува.

Л и л и я. Аз никак не се радвам.

А н д р е й. Защо?

Л и л и я. Много повече бих искала ти да ваеш.

М и р а. Значи, наистина вие ще заместите инженер Рومانов?

А н д р е й. Така казаха, госпожице. Изглежда, че и вие не се радвате?

М и р а. Право да си кажа — не.

А н д р е й. Интересно.

М и р а. Защо трябва да се механизирате и вие? Защо трябва и вие да ставате част от тази фабрика?

А н д р е й. Защото трябва да се яде.

М и р а. И вие ще ръждясате, както всички. Непременно ще ръждясате. . . Мислех, че ще донесете нещо ново тука. Мислех, че ще раздвижите душите на хората. А сега си поставяте сам веригата. . . Ние и без това сме много тихи. . . Колко е страшно, че тук няма нито една гръмотевица. . . Мислех, че ще бъдете огън, който ще махне ръждата.

А н д р е й. А боли ли?

М и р а. От какво?

А н д р е й. От веригата, от пустота.

М и р а (*въздъхва*). Да, много боли.

Ж о р ж. И от скуката, нали?

М и р а. Не само аз чаках да дойде някой и да раздвижи града, а много други. Сега ще настане отново мъртвило. Сега ще бъде по-мъртво отвсякога. . . Значи, и вие не носите огън?

А н д р е й. Разбирам ви. . . Мнозина ли, казвате, чакат? От дълго ли чакат? Искате ли? Вие нищо не искате, госпожице, вие самомечтаете. Не може, ако се иска, да се чака осем години, и то само един човек. Какво съм аз? Сам не съм нищо. Тука има други, много по-силни от мене. И ако само аз съм някаква надежда, дълго има да носите своята болка като онзи там. (*Сочи „Човекът под бремене“.*)

Л и л и я. Защо го кориш, Андрей?

А н д р е й. Защото и той много е ръждясал.

М и р а. Не сте справедлив. Вие много хубаво сте въплътили в него трагедията на тишината. На нашата тишина. . . Бедният, как крета. . . също като нас. . . като всички ни. А вие не сте ли изгубили надежда, че той някога просто тъй ще изтърси бремето си — болка и тишина?

Ж о р ж. Заклевам се, че вече не разбирам от тази философия.

Л и л и я. И аз. Но мене ми се струва, че чувствавам.

А н д р е й (към Жорж). Ви не разбирате, защото за вас бремето е само скука. (Към Мира.) Как мислите, не възприемате ли и вие малко едностранчиво „Човекът под бреме“?

М и р а. Едностранчиво?

А н д р е й. Да. Защото някога аз исках да символизирам с него не само страданието, а и много други неща. Някога мислех, че този човек въобще няма да се освободи от предразсъдъците, от мизерията, от вярата си, че върши подвиг, като носи това бреме.

М и р а. А сега?

А н д р е й. Сега вярвам. Мина времето, когато хората мислеха, че с глада ще отидат по-близо до бога. Гладът ги учи сега да искат свое право под небето. Те много чакаха, чакаха като вас и сега вече искат.

М и р а. Тогава гръмотевицата ще дойде?

А н д р е й. Ще дойде. Гръмотевицата, когато човекът ще хвърли своето бреме и то ще падне със страшен грохот. Този човек аз би искал да извая. (С увлечение.) Този човек. . . Силен, опиянен от свободата си. . . с мускули от стомана. . . с бляскав поглед. . .

М и р а (унесено). И възроден, нали?

А н д р е й. И възроден. . .

М и р а. И горд, нали?

А н д р е й. Да, и горд. . . С бликаща младост. . .

М и р а (увлечена, неусетно отива при него и го хваща

за ръката). С младост, с младост! . . . Ти ще го изваеш! . . .
Трябва да го изваеш, Андрей, трябва да го изваеш! . . .

Ж о р ж. О, вие много бързо станяхте интимни!

Л и л и я (бързо). Жорж, мгля те . . .

М и р ' а (стряска се). Да . . . Какво? . . . Извинете . . .
Какво направих аз? . . . Извинете . . . Аз трябва да си оти-
да . . . Така неусетно . . .

Л и л и я (отива при нея). Мира, слушай, аз те раз-
бирам . . . Остани, Мира! . . . Той не искаше . . .

М и р а. Не, трябва да си отида . . . Довиждане. (Из-
лиза.)

Л и л и я. Какво направи, Жорж. Колко си лош!

Андрей го гледа мрачно.

Ж о р ж. Какво? . . . Аз се пошегувах. А тя така се ув-
лече . . . (Към Андрей.) Вие като че ли ми се сърдите?

А н д р е й. Нещастната, тя трябва много да е страдала.

Л и л и я. И да знаеш как чувствава музиката!

А н д р е й. А само с уроци по пиано ли живее?

Л и л и я. Помага на татко в неговата работа. А някога
и те са били богати.

Ж о р ж. Аз не я обичам много. Тя като че ли ни гледа
някак отгоре и с малко злоба.

Л и л и я. Отгоре? Кой знае, може би има право.

Влиза Попов със Сираков.

П о п о в. Жорж, ние отиваме до фабриката. Баща ти
пита дали ще дойдеш с нас.

Ж о р ж. Разбира се, че ще дойда. В такова време е про-
сто удоволствие да се кара. Лили, кога ще дойдеш с мене,
нали ми обеща за днес? Ще те взема днес и ще караме славно!
(Към Андрей.) И вие, ако обичате. Много се радвам, че се
виждаме отново след толкова време. Довиждане. Ще има

доста да говорим. По въпроса за „стоманените мускули“ съм напълно съгласен с вас. *(Излизат заедно с Лилия.)*

П о п о в. Андрей, когато отпочинеш, ще бъде необходимо понякога да обикаляш из фабриката, за да се запознаеш с машинарията, а главно — с двигателя и котлите.

А н д р е й. Добре. Мисля, че утре или други ден ще мога да почна.

П о п о в. До заминаването на Романов ти ще бъдеш негсв заместник, а отговорност за всичко ще поемеш след тази дата.

А н д р е й. Добре.

П о п о в *(към Сираков)*. Сега, Сираков, ти ще отидеш в канцеларията и там ще приготвиш изложенията по злополуката. При себе си няма да допусках никого. Трябва също да редактираш в духа, в който ти казах, показанията на свидетелите работници.

С и р а к о в. Разбирам. Господин директоре, не е излишно да ви доложя. . . *(Поглежда Андрей.)*

П о п о в. Мсже да говориш всичко пред него.

С и р а к о в. Като че ли Боев насъсква работниците. Нещо негодуват за злополуката. . .

П о п о в. Кой ти каза това?

С и р а к о в. Хе-хе-хе, аз имам хорица, конто. . .

П о п о в *(като на себе си)*. Ако той не беше толкова способен, ако производството не вървеше с него тъй добре. . .

С и р а к о в. Аз само тъй. . . долагам. . .

П о п о в. Сега остави това. . . аз зная. Прибери всички книжа и иди в канцеларията.

Чува се отвън автомобилна сирена.

А ти, Андрей, почини си и можеш да обикаляш. *(Гледа го.)* Здрав си. Нищо ти няма. *(Приближава се до Андрей и го тупа по рамото.)* Само малко си бледен. . . Ще се поправиш. *(Излиза.)*

Сираков прибира книгата в папка. Пауза.

А н д р е й. А вие, какво? . . . *(Гледа го. Пауза.)*

С и р а к о в. Нищо.

А н д р е й. Чиновник ли сте тука?

С и р а к о в. А че . . . чиновник.

А н д р е й. В канцеларията?

С и р а к о в. Навсякъде . . .

А н д р е й. Професия имате ли?

С и р а к о в. И аз съм техник, само че в едно предприятие на господин Председателя си изгубих ръката при злополука.

А н д р е й. А сега?

С и р а к о в. Сега — нищо . . . работа . . .

А н д р е й *(с презрение)*. Работиш . . . А знаеш ли каква е разликата между тебе и червея?

Пауза. Сираков го гледа учудено.

Когато настъпиш червей и се откъсне част от него, тя пак ще израсне, но твоята ръка — никога!

З а в е с а

ВТОРО ДЕЙСТВИЕ

Чакалия във фабрична амбулатория. Наоколо до стените пейки. В средата — голяма правоъгълна маса и по нея разпокъсани списания и вестници, наоколо ѝ няколко стола. По стените са окачени картини с твърде съмнителна художествена стойност. Сюжети: „Борба с туберкулозата“, „Венерическите болести“ и плакати „Пази чистота“ и други. Вдясно — прозорец. Вляво — врата, която води за приемната на лекаря. В дъното — голяма двукрила врата, напълно отворена. През нея се виждат рафтове с медицински потреби.

До самата врата от външна страна, в ъгъл, има телефон.

І р а б о т н и к (60 г.). Та свири, казваш, а!

ІІ р а б о т њ и к (25 г.). Свири.

І р а б о т н и к. Силно ли?

ІІ р а б о т н и к. А че... силно. Тука. (*Сочи гърдите си.*)

І р а б о т н и к. Май че не е силно, ама си се изплашил. Много се плашите сега младите. А ние през войната...

ІІ р а б о т н и к (*прекъсва го*). Какво вие през войната? Ти да си, та няма да се плашиш, а? Така било то! Войната... Остави я ти нея... Тогава е било друго...

І р а б о т н и к. Чакай бе, момче! Виж го как хвърква! Ама дее... Дай на човек две думи да каже...

ІІ р а б о т н и к. Яд ме е, че само брътвиш.

І р а б о т н и к. Защо да брътвя? Чакай да ти кажа, пък тогава... През войната беше то. Един студ, студ, да плювнеш, плюнката на лед пада, на парчета...

ІІ р а б о т н и к. Е, чак толкова... Чул си го отнякъде.

И р а б о т н и к. Не вярваш, а? Какво си видял ти, момче — нищо. Още две косъмчета имаш под носа си. . . Та тогава нещо взе и мене да свири в гърдите. Ама свири, ти казвам — хармоника! Престане ли французино да боботи с артилерията, съберат се момчетата в землянката и викат: „Хайде, бай Младене“. . . Седна аз на средата, а те около ми и. . . слушат. Хеле, имаше едно даскалче: „Бай Младене — кай, — ти пари трябва да взимаш за музиката.“ Забоботи пак артилерията, а то се обажда: „Виждаш ли — кай — французино ти плеска ръце.“ Един вид бравос ми викат, разбираш ли?

И р а б о т н и к (*смее се*). Измисляш ги, ама хубаво ги измисляш. А французите ти ръкопляскат, а? Много пък далече се е чуло.

И р а б о т н и к. Че защо, може по безжичния да слушат хората. Ама какво съм седнал да ти разправам, ти не знаеш какво е това „безжичен“. Така, момче. . . Няма нищо — за една седмица ми мина.

И р а б о т н и к. А мене от пет месеца е и не минава.

И р а б о т н и к. От пет месеца? Тогава — не знам.

И р а б о т н и к. Мъчно ми е, не мога понякога място да си намеря. Имам детенце. . . Завърна се в къщи и то запротяха ръчичките: „Татко. . . татко. . .“ (*Съвсем с мъка.*) Едва бръщолеви. . . Искам да го целуна, а не ми дават.

И р а б о т н и к. Не дават ли?

И р а б о т н и к. Не дават.

И р а б о т н и к. Кой не дава?

И р а б о т н и к. Докторите. . .

И р а б о т н и к (*със съчувствие*). Тюуу — зверове!

И р а б о т н и к. И като си помисля, че ще трябва да го оставя. . . На кого? . . . С какво ще живеят? . . .

И р а б о т н и к. Е де, е де, виж го къде отиде. За това не мисли. Млад си, като на куче, дето е казано, ще ти мине. Аааа, таквоз. . . за това не мисли. . . Не струва. . . От мъка човек се поболява. . . Тъй ами, не мисли! . . .

П р а б о т н и к И аз не искам да мисля, ама самò влиза в главата ми. Като муха — пропъдиш я, а тя след малко, ето пак забръмчи до ухото ть.

Влиза III работник. Едър, с кожен каскет и китицата му на едната ръка е превързана грубо.

III р а б о т н и к. Подрали сме, както се вижда. Брей, ама жегга ще бъде днес. . . (*Бърше си челото.*)

I р а б о т н и к. Ба, така, на сянка, както съм тука, нищо ми няма.

III р а б о т н и к. О, бай Младене, ти ли си бе! И ти при доктор на стари години. Какво ти е?

I р а б о т н и к. А че. . . очите, баевото. Не гледат пустите, сълзят и беля ми правят.

III р а б о т н и к. Беля ли?

I р а б о т н и к. Онзи ден надзиратело ми каза да боядисам сто и петдесет парчета червен цафтиян. Хубаво, ама от пусто недоглеждане първите шест парчета съм боядисал сини и чак после се усетих. После — разправия, колкото си искаш. Така е то, когато човек не доглежда.

III р а б о т н и к (*смее се*). Голяма работа! И тях няма да ги хвърлят.

I р а б о т н и к. А бе то — така е, ама нà. . .

III р а б о т н и к. Не се коси, ние няма да я оправяме.

I р а б о т н и к. Ти какво, за ръката ли си дошел? Какво ти е?

III р а б о т н и к. Натъртена е нещо.

I р а б о т н и к. А че докторът ще ти помогне ли на натъртено?

III р а б о т н и к. Все пò разбира той.

I р а б о т н и к. Разбира, вятър! Аз от баба си още зная — на натъртено — лук. Лучец, лучец на натъртено. Така да знаеш. Турни кълцан лук, пък после, ако не мине, магаре ми кажи.

П р а б о т н и к (мълчи, умислен до това време). Ти все знаеш.

И р а б о т н и к. Зная зер. Сега, което зная — зная.

П р а б о т н и к. А за очите си цяр не знаеш, ами при доктора си дошел?

И р а б о т н и к. Е, то за очите е друго. И на тях им знам цера, на монте очи.

Ш р а б о т н и к. Хайде де, какъв е?

И р а б о т н и к. Младост.

Вторият и третият работник се смеят. Влизат IV, V и VI работник.

VI работник е с патерица. Единият му крак е превързан.

И р а б о т н и к. Не сме били само ние за доктор.

IV р а б о т н и к. Не бой се, лека-полека, както върви, по цяла смяна ще идваме.

V р а б о т н и к. Трай, че иде докторът с онова куче. . .

Ш р а б о т н и к. Че какво, като иде, за него сме дошли я. Него чакаме. Или да я оправят, или. . .

VI р а б о т н и к. Икономии ще ни правят на наш гръб. . . Ех, няма ли и ние да ги впрегнем един път. . . да ги видя аз как се вдига ос, тон и половина, с дванайсет души. . . Да видим тогава чин крака ще се счупят. „Не си внимавал — казва — и затова си го счупил.“ Не съм внимавал ли? О-ооо, да видя аз тогава! . . .

И р а б о т н и к. Стига бе, момчета, сами на белята в устата влизате.

IV р а б о т н и к. А така сме цъфнали.

Влиза Сираков.

С и р а к о в. Много пък болни днеска.

И р а б о т н и к. Всеки по нещо си има, господин Сираков. Аз. . . таквоз. . . за очите.

С и р а к о в. Не можахте да разберете, брей, не можахте. Сега сме във форсмажор — един като липсва, цялата работа куца.

VI работник. Ти да не искаш на носилка да ни носят във фабриката?

Сираков. За тебе не казвам. *(Към II работник.)* Ти пък защо си дошел?

II работник. Аз си знам защо. Не ме закачай, че както ми е причерняло. . . Мене сваят ми се вие, а той взел да ме разпитва. Аз си знам защо. . .

III работник. Ти по-добре си иди и не се бъркай. Никой от добро не идва тука. Какво, ще ни плашиш с директора ли? Казвай на когото си искаш, но не ни закачай.

Сираков *(омекнал)*. От добро не разбирате, та човек да ви продума. Кой ви закача? Все искате като началство човек да се отнася с вас. А само за надници плачете. Не може така. Форсмажор сме. Трябва да се бърза. Поръчки има.

V работник. Като има поръчки, та на баща ти парите ли ще пропаднат?

Сираков стон в неловка поза.

Лекарят *(показва се на лявата врата)*. Първият поред.

I работник. А че комай аз съм. *(Излизат заедно с лекаря.)*

IV работник. Остави го бе, той, човекът, с това прехраната си вади.

V работник. Нека я вади, само че от сиромашкия залък понякога пресяда.

Сираков. Как сте се наострили. . . Като оси се разбърмчахте.

VI работник. И как ще се разбърмчим!

Сираков. Зная аз кой ви дава тия фитили. Мъти ви главите онзи, механикът Боев, ама на добър край няма да ви изведе. Вие ще пострадате. Мене какво ми е? И аз — работник като вас. Опичайте си ума, че лошо ще стане.

III работник. От това по-лошо де?

Сираков. Мъти се тя някаква, ама де да видиме. . .

VI работник. А бе ти над чужди мъртви защо плачеш? Гледай тебе да ти е топло, пък нас ни остави. Твоите сълзи ние ги знаем. Едно ще ти кажа: да не съм те чул друг път за Боев да си казал нещо, ни лошо, ни добро, че зъбите ти избивам. Ти на този човек краката не си достоен да целунеш, разбираш ли?

V работник. Той без риза ще умре, а ти и тези от гърбовете искаш да смъкнеш.

Сираков. Аз нищо не искам, аз... така — за ваше добро ви приказвам. Ваша воля. Като не искате да ме слушате, много ви здраве. *(Излиза.)*

III работник. Какъв е мазен, когато види дебелия край.

VI работник. Почакайте, всички мазни ще станат.

II работник. Колко пари ми струва, когато мене няма да ме има вече...

VI работник. Не е така. Ако само за душите си гледате, да станем като този скот. Ти дете имаш. За него не мислиш ли? То няма ли да живее по-нататък? Няма ли и то да работи? А на Боев какво му липсва? Получава си хубави пари, ама пак се бори.

III работник. А младият инженер? Баща му директор и пак ръмжи.

IV работник. Наистина това момче не мога още да го разбера. Много човешки се носи. С Боев постоянно се разправят. Обикалят, гледат машините... Някак не по служба се носи.

VI работник. Механикът веднъж ми разправяше: „Честно момче, малко са — казва — такива.“

III работник. Да го няма Романов, той ще ги оправи, ама...

V работник. Какво ще ги оправи бе, така се оправя то. Като бил син на директора, та ще го гледат за черни очи. Господ да е, щом им мъти водата, ще го изгонят.

IV работник (*към VI*). Онзи ден, когато ти пострада, чух го да гълчи Лалов: „Ти да не мислиш, че като си взел по-малко хора, голямо чудо си направил? Хем крака си счупил — казва — на човека, хем оста си побил. Сега — казва — една надница няма да стигне само да я шлифоваме.“

Отваря се лявата врата. На нея се показват I работник и лекарят.

I работник. Казвам му на това момче (*сочи II раб.*), че зная цяр за монте очи, а то се смее. Та, за очила — през време на работа, може. Ама за иначе, за постоянно — не си маскаря аз лицето на стари години. Така. Хайде сега, със здраве. (*Излиза.*)

Лекаря т. Втори поред. (*Става II работник и мълчаливо влизат в приемната.*)

V работник. Какво му е, та е толкова оклюмнал?

IV работник. Гледа си хала човекът.

VI работник. Няма да го бъде. Казват „кротката“ го е хванала здраво.

III работник. При тия миризми. . .

Съвсем близо се чува парната свирка на фабриката, която дава три последователни сигнала. Една минута вцепенение.

III работник (*с ужас*). Какво? . . .

IV работник. Колко пъти свири? . . .

V работник. А? Колко пъти? . . . (*Изведнъж.*) Три пъти!

VI работник. Злополука! . . . Пак ли? . . . Еее-ех, пак ли, пак ли? . . .

Лекаря т (*влиза*). Колко пъти свири? . . .

VI работник (*мрачно*). Три пъти. . .

Лекаря т. Защо свири? . . . Не трябваше да свири. . . Само тревожи работниците. . . Не трябваше да свири. . .

VI работник. Нека... нека... Да чуят... Нека чуят...
Ех, братко мой, Боев... Братко мой, иде ми да те целуна...
Свири, свири... нека чуят, нека се събудят...

IV работник. Кой ли е? Чин ли дечица ще плачат?

VI работник. Това не е важно. Днес е той, утре ти,
други ден аз и така нататък. Докато не почне отначало, от-
ново, съвсем отново... Ех, новото, братко...

Телефонен звън. Докторът отива в стаята, която е в дъното. Чува се
гласът му: „Ало... да... Тежко?... Безнадеждно... Коремната об-
ласт?... Така... да, да, чувам... тогава действително е безнадеждно...
Ще видим... Сигурно най-много половин час... Чакам.“ Отново влиза
на сцената. Все още се чувства вцепенен.

III работник. Сега какво?...

V работник. Нищо, човекът ще си умре и фабриката
за кожи ще продължава да работи.

II работник (*излиза от приемната и си облича
палтото*). Ще умре ли той, господин докторе?

Лекарят. Да, за нещастие, както изглежда, случаят
е тежък.

II работник. За него по-добре... Наведнъж... Аз
си имам едно детенце... Завърна се в къщи, а то запротяга
ръчичките: „Татко, татко...!“ (*Със страшна мъка*.) А не
ми дават да го целувам...

Влиза Андрей развълнуван.

Андрей. Убиха... още един убиха!...

Лекарят. Господин инженер, моля ви... Да, действи-
телно нервите...

Андрей (*прекъсва го*). Не нервите, не нервите, го-
сподин докторе, а тука (*сочи гърдите си*) боли. Хора са това,
а не скотове... Не нервите!...

Лекаря т. Помислете, има работници. . .

Андрей. Какво от това? Тях повече ги болн. . . Мислите ли, че тях ги не боли повече? Но има много. Те знаят къде отиват. Знаят кои са виновни. Има много. . .

VI работник (*възторжено*). Има!

Влиза Попов.

Попов. Момчета, вие си идете. . . Нешастие. . . Неприятно е, но какво да правим — случва се.

Лекаря т. Да, следобед пак ще преглеждам. Сега ни е необходимо спокойствие. . . За негово добро. . .

VI работник. Та какво ни лъжете само? Преди малко сами казахте, че няма да остане жив, а сега. . .

Лекаря т. Да, да, само че аз още не съм го прегледал, нали?

VI работник (*към останалите работници*). Хайде, сега няма какво да приказваме. Да си вървим, пък после. . .

Излизат бавно и неохотно всички работници.

Попов. Андрей, какво щастие е, че ти от утре встъпваш в длъжност и не носиш още отговорност!

Андрей. И това ти наричаш щастие?!

Попов. Все пак. . . Нали ме разбираш? Иначе отговорностите щяха да легнат върху тебе и пред официалните власти твоят кредит може би, как да кажа, би се намалил.

Андрей. Един човек е унищожен като животно, а ние ще разрешаваме тактически задачи. Срамота!

Отвън се чува сподавен шум: „По-полека, внимавайте на ъгъла.“ Друг глас: „Дръж по-леко де, целият си се схванал, като вол вървиш.“

Лекарят (*излиза през дясната врата. Вън се чува гласът му*). Не оттука, през другата врата, направо в приемната. . . Така, внимателно.

Чуват се окхания на пострадалия: „Ей, Иване, Чапраз, ти нож нямаш ли? . . . Секач? . . . Убийте ме, беее, убийте ме. . . А бе вие сърца нямате ли? . . . Убийте ме, беее. . . Не мога повече. . . Еееех. . .“ Заглъхва

А н д р е й. Чуваш ли?

П о п о в. Страшно. . . И как ли боли?

А н д р е й. Боли. . . Знаеш ли, иде ми да ѝ драсна една клечка кибрит. . . или като тогава — една бомба, но не малка — така — всичко да пръсне, от основи. . .

П о п о в. Кой е виновен тук? Счупил се е шмиргелът и туйто. . .

А н д р е й. Кой е виновен? Без виновен не може. Все има някой, има първопричина винаги.

П о п о в. Още по-добре. Нека виновният е един, а не цяла фабрика.

А н д р е й. И ти искаш да го търсиш?

П о п о в. Разбира се.

А н д р е й. Добре. (*Отива на телефона и застава близо до вратата в дъното.*) Ало. . . ало. . . Канцелария, канцелария. . . вие ли сте, господин Сапунджиев? . . . Дайте ми механика Боев. . . да, свържете ме направо с неговия телефон. . . Благодаря. . . Чакам.

П о п о в. Какво мислиш да правиш!

А н д р е й. Ще търся виновния.

П о п о в. А ако няма виновен? Ако виновният сега умира? (*Сочи вратата вляво.*)

А н д р е й. Обикновено така става. Мъртвият не може да говори, виновният има пари и обществено положение, а истината затрупват с камъни и пръст. (*Телефонът звъни, Андрей отива.*) Вие ли сте, Боев? . . . Преди малко. . . есте-

ствено, ще започнем. . . Донесете ми парчета от счупения шмиргел. . . да, да, и книгата за материалите. . . тя е в шкафа. . . дясното чекмедже. . . Щях да забравя — и офертите за покупката на шмиргелите. Колкото може по-скоро. (*Връща се.*)

П о п о в. Мислиш ли ти, Андрей, че толкова лесно може да се намери виновният?

А н д р е й. Не е никак мъчно. Преди всичко това е система. Не е лесно само да се накаже.

П о п о в. Да, да, дори така да е. Тогава? Имало е хиляди случаи, когато моята съвест на прям моряк се е бунтувала страшно. Но. . . нищо не може да се направи. Ние всички сме в един кораб, може би според твоите млади очи гнил, плесенясал, пълен с плъхове, и сме се впуснали с него в далечно плаване. . . Да се изчистят плъховете друг изход няма, освен да запалим кораба. . . А наоколо е море. . . няма бряг. . . По-хубаво ли е да изгорим ние, Андрей, или по необходимост да оставим плъховете?

А н д р е й (*с болна ирония*). А Бранд, татко, какво ще стане с твоя Бранд — „с разветите ккси от бурята, в момента, когато преминава фиорда“?

П о п о в. Да. . . Бранд. . . (*Тъжно клати глава.*)

А н д р е й. А за плъховете — имаш право. Аз нищо не мога им стори. Аз — сам. Но техният живот е застрашен, защото корабът все пак ще пропадне, защото милиони чакат неговата гибел! И ако вам се струва, че няма бряг — лъжете се, — има бряг! . . . Но вашите очи са много стари и не виждат, и не искат да видят.

Чува се гласът на пострадалия: „Докторе, дай ми някакъв бяс бе, отрова ми дай. . . Ооох!“

П о п о в. Не мога да понасям повече. Нека дойде Рсманов, нека той се разправя, нека той слуша. Не мога да из-

държам тези погледи. Ти видя ли как ме гледаха работниците? Искам ли аз. . . Нещастие. . . А ти, Андрей, внимавай. Той, Романов, ще оправи всичко. Не бързай.

Влиза Боев, облечен в дочени дрехи. Мълчаливо поздравява Попов.

Боев (*към Андрей*). Ето, господин инженер. Всички парчета не могат да се намерят.

Попов. Защо са ти тези неща?

Андрей. Търся виновния.

Попов. Искаш да кажеш — инженер Романов?

Андрей. Точно така. Още по-рано го запитях за разликата по отношение на оборотите. Той се засмя и отвърна: „На практика не всичко е така гладко, както на теория.“

Попов. Не разбирам.

Андрей. На шмиргелите, които се употребяват в тази фабрика, е написано, че се допускат максимални обращения хиляда и осемстотин, а на осите ние имаме две хиляди и петстотин въпреки крайно нестабилните стативи.

Попов. И ти искаш да обвиниш инженер Романов?

Андрей. Не само това. Гадното тука е, че аз подозирам гешефт.

Попов. Гешефт?!

Андрей. Да, така ми се струва. (*Вади от джоба си малка лупа и наблюдава няколко парчета от шмиргела.*)

Пауза.

Попов. Стига, Андрей! Не забравяй, че благодарение на него ти от утре заемаш неговия пост.

Андрей. Тогава какво — да си затварям очите?

Попов. Не да си затваряш очите, но да не пламваш.

Андрей. И когато в тази фабрика има убийци?

Попов. Убийци?!

Андрей. Този човек там е убит с предумисъл от инженер Романов.

П о п о в. Не е възможно! . . . Какво искаш да кажеш? . . . Чакай, Андрей. . . Не бързай, ти много бързаш. . . Защо не идва той? . . . Къде е Романов? Ще отида. . . Внимавай, не бързай с изводите си. Той ще ти докаже. . . Аз ще го извикам. . . *(На излизане.)* Андрей, не бързай! . . . *(Внушително.)* Андрей, не бързай! . . .

А н д р е й. Та това не са шмиргели, а боклуци.

Б о е в. Още не мога да разбера нищо.

А н д р е й. Не разбирате? За мене е ясно — инженер Романов, за да реализира икономии, вместо шмиргели е доставял боклуци. Инженер Романов е знаел, че тези шмиргели не отговарят на оборотите, и ги е поставял. . .

Б о е в. Гадове. . . *(През зъби.)* Онзи човек лежи с раздробен стомах. . .

П а у з а.

Андрей разглежда офертите и книгата за материалите.

А н д р е й. Виждаш ли, виждаш ли? Аз имам право. . . *(С болка.)* Имам право.

Боев се навежда над книгата.

Той даже не се е постарал да се прикрие. И защо? Кой ще го следи? . . . Всеки си има свой отдел и граби. . . Една взаимна, мълчалива компенсация. В офертите имаме две марки за парче, в книгата за материалите — триста и осемдесет лева. Къде е разликата? За мито ли? Това е смешно.

Б о е в. И сега ще дойде звездите да ми сваля. Гад! . .

Л е к а р я т *(влиза)*. Къде отиде господин директорът?

А н д р е й. След малко ще дойде.

Л е к а р я т. Пострадалният почина въпреки всичките ми усилия да спася живота му.

Б о е в. Какво са вашите усилия, докторе? „Въпреки всичките ми усилия“. . . Ако от една страна режем, от друга наддаваме, разбира се, нищо няма да излезе. „Усилия“. . .

Лекарят. Вярно, вярно. . . Но кой е крив? Случило се е. . . *(Отива на телефона)*

Боев. Знам как се е случило. Може и друго да се случи. . .

Лекарят *(на телефона)*. Ало, канцелария. . . Съобщете на господин директора, ако е там, че работникът почина. . . Нека уведоми властите *(Отива направо в приемната.)*

Боев. Какво мислите да правите?

Андрей. Естествено, ще изложа в съда това, което виждам.

Боев. Та кой ще ви вика в съда?

Андрей. Лесно. Ще накарам семейството на пострадалия да заведе дело.

Боев. Но вие, господин инженер, не знаете ли, че обикновено в такъв случай нищо не излиза.

Андрей. Зная. Вие имате право. Донякъде това е донкихотство, но не мога да мълча.

Боев. Те ще ви изхвърлят.

Андрей. Зная. Но да въведе нов порядък във фабриката, те пак няма да ми позволят, защото не е в техен интерес. А така поне на работниците ще се отворят очите.

Боев. А вие?

Андрей. Какво аз? Аз съм един, а те са много.

Боев. Така, така. . . Чакайте, вие, значи, искате да се жертвувате? А бихте могли да седите тука и да получавате заплатата си. Бихте могли така, по линия, да наследите завинаги онази гад Романов. Знаете ли, аз съм груб човек. . . Много съм страдал и нежности в устата ми стоят като коприва, но вие, вие сте ми брат!

Андрей. Боев, нека бъдем братя!

Боев. Ще им кажа аз, всичко ще им кажа. И да видиш как те обичат с простите си души, ще видиш, Андрей. *(Гледа го с любов.)* Нали не ми се сърдиш, че те наричам така? Какви братя сме, ако приказваме като на бал? Ако те уволят, ние и стачица можем да им направим.

А н д р е й. Слушай, остави това. . . Има работи, които ти не знаеш. Как ще живея аз по-нататък, когато в бащиния ми дом ще настъпи такава паника? По-хубаво е да си замина. А стачка. . . има хиляди други причини. . .

Б о е в. Причини вярно има. Но стачица ще им направим ние, братко, ей тъй на — от солидарност. А причини вярно има и тях ще сложим, най-важно — тях, а после — нека привикнат. . . току-така без практика не може.

А н д р е й. И не им казвай. Тука няма никаква моя жертва. (*Сочи вратата.*) Тя е там, тя е обща и усилията трябва да бъдат общи.

Б о е в. Добре. Има кога да поговорим за нашето поведение. А сега на най-главното, на практическата част. Ако Романов узнае твоите обвинения, няма да допусне тези неща (*сочи парчетата и книжата*) да влязат в съда в такъв вид.

А н д р е й. Моите обвинения не се базират само върху тях. Ами тази язва в котела и превишеното налягане? Ами трансмисиите, които се люлеят като паяжина? Ами липсата на вентилатори?

Б о е в. Дявол да го вземе, но всичко, което казахте, може да влоши положението на Романов и да осигури живота на работниците, съмнително, разбира се, но към процеса не се отнася и затова ние трябва да запазим тези неща.

Отвън се чува оживен разговор.

Б о е в. По-тактично е да си отида. Довиждане, Андрей. Иначе може да предугадят. (*Ръкуват се.*) Да бъдем силни. (*Излизайки.*) А стачица ние ще им направим. . . Аз отдавна мисля. . .

А н д р е й (*прибира парчетата и книжата*). Сега започва. Това е началото.

Влизат Романов и Попов.

Романов. Що за страх, драги колега? Изплашили сте се? (*Смее се.*) Страшно нервна е сегашната младеж.

Андрей. Не се смейте, господин Романов! Там лежи един човек, мъртъв, с разкъсан стомах от шмиргелови парчета.

Попов. Как, той умря ли?

Андрей. Да, умря!

Романов. Разбира се, разбира се, това е друго... Трябва да се отнасяме с уважение към мъртвите.

Андрей. А към живите? Ако ние се отнасяхме с уважение към живите, сега той нямаше да бъде мъртъв.

Романов. Странно е това желание да трупаме всичко върху нашата съвест.

Андрей. И вие наричате това „желание“? Хъмм!... „Желание“!... Но не разбирате ли, че нещата се налагат в случая мимо нашето „желание“? Вие не чувствувате ли, че той оттам крещи страшно: „Убийци, убийци!“...

Романов. Еее, ето ти и халюцинации.

Попов. Да, да, халюцинации.

Андрей. Вие не чувате ли как жена му, децата му крещат всички заедно вкъщи: „Убийци, убийци, убийци!“...

Романов. Как, вие и това ли чувате?

Попов. Но те още може би не знаят.

Андрей. Вие не чувате ли как от фабриката тежко, като удар на чук, всички работници повтарят под ритъма на машините: „Палачи, палачи, палачи!“...

Попов (*с ужас, като ехо*). „Палачи, палачи, палачи!“...

Романов (*иронично*). И ти ли се поддаваш на халюцинацията?

Попов. Аз?... Не. Но това е така страшно... Като че ли той действително чува... Някога там, в морето, когато беше много тихо, през нощите, някой от екипажа казваше, че чувал виковете на удавените в далечината. Отначало всички се смеят, но след пет минути до един стоим без-

мълвни и слушаме. . . Няма нищо и все пак напругаме слуха си. Страшно е, нали?

Романов. Страшно! И ти се страхуваш? Според мене не е мъчно всичко да се уреди. И защо това чудовищно надуване на нещата? Каква пслза?

Лекаря т. (близа). Вие тука ли сте, господин директоре? Аз ви тселефонирах в канцсларията. Той умря.

Романов (малко раздразнено). Да, чухме вече.

Лекаря т. Но какво съм виновен аз, господин Романов, та ми се сърдите? Пслжих всички усилия и въпреки това. . .

Романов (прекъсва го). Никсй не ви казва, че не сте пслжили усилия.

Лекаря т. Знаете ли, открих, че тсй мирише слабо на алксхсл.

Андрей. Как, как?

Попов. На алкохсл?

Романов. На алксхсл? Истина ли тсй мирише на алкохол?

Лекаря т. Да, на ракия.

Романов (мисли за момент и после лицето му се озарява). Чккйтс! На ракия?. . . А защо, дявл да го вземе, не ми казахте с ще отначгло, няма не знаете, че е по-важно от това, че е умрял?

Андрей. Тюуу, що за мерзост, инженер Романов!

Романов. Не ми бъркай!. . . Чакайте!. . . Сега аз съм в твсрческа хипнса. . . Значи, тсй мирише на ракия?

Лекаря т. Да, мирише слабо.

Романов. Не е вярно! Тсй мирише силно на ракия! Господин дсктсре, мъртвият ви пациент мирише нетърпимо на ракия!

Лекаря т. Но тсй мирише слабо, господин инженер.

Романов. Не! Сега аз чувствам оттука (гледн пронично Андрей), че тсй мирише нетърпимо. (Към лекарн.) Вие навярно имате хрема?

Лекаря т. Възможно е, възможно е.

Романов. Вие изпълнихте бляскаво своята задача. Идете си сега и пригответе книгата, отиасящи се до вашата длъжност за случая.

Лекаря т. Добре, господин инженер. *(Излиза.)*

Романов. Разбирате ли вие какво е творческа треска? Навярно когато ваеете, изпитвате нещо подобно. Сега аз ще ви дам един урок. *(Отива на телефона.)*

Попов. Какво мисли да прави той?

Романов. Ало. . . Ало. . .

Андрей. Нима не разбираш?

Романов. Ало, ало. . . дявол да ви вземе! Не се обаждат. Ало! . . . Ах, сволоч такава! Ало! . . . Да, вас. От псловин час звъня и никой не се обажда. Навярно спите там всички. . . Не ме интересува. . . Веднага разпоредете да дойде при мене, да, тука, в амбулаторията. . . притежателят на отсрещната кръчма. . . Дявол я знае каква е. . . Да, „Кожарски работник“. Нека дойде веднага. Разбирате ли какво значи веднага? По-добре Сираков нека го извика. Веднага! *(Връща се.)* Сега ще видим! . . . *(Самодоволно.)* Творческа треска! Ха-ха-ха-ха. . . творческа треска.

Андрей. Самодоволствието ви е лошо, много лошо. Дори не мога да го нарека иначе освен цинизъм.

Попов. Андрей!

Романов. Цинизъм! Ха-ха-ха-ха. . . Цинизъм!

Андрей. Да, цинизъм.

Романов. Виесте много щедър в епитетите. Цинизъм. . . Не, това не е цинизъм, драги колега, а изобретателност или кой знае какво друго, но в никой случай цинизъм. Ето преди малко вие седяхте безпомощен, просто като дете, и не знаехте какво да предприемете.

Андрей. Разбира се, безпомощен. Да възкресявам мъртви аз не мога.

Романов. Та кой ви е казал, кой е искал от вас да възкресявате мъртви?! Вие не сте тука с Христовъта мисия,

я да се грижите за машините и да защищавате фабричните интереси в техническо отношение. Аз съм уверен, че по първия пункт вие сте великолепен. Не по-лошо от мене познавате всяка машина. Но достатъчно ли е само това? Не. Не е достатъчно да знаете диаграмите по шума на машината.

А н д р е й. А вие какво искате?

Р о м а н о в. Малко познавате интимния живот.

А н д р е й. Така ли мислите? Аз имам достатъчно опити от миналото, оттогава, когато бях стажант, оттогава, когато едно парче вмирисано месо беше по-сладко от всякакъв котлет. . .

Р о м а н о в (*прекъсна го*). Да, може би, може би. . . Но у вас има, изглежда, излишна съвест, а това е вредно. . . Съвестта за нас, колега, е лукс, както е бил лукс в онова време за вас котлетът. Виждате ли, животът е устроен тъй, че всеки трябва да изпитва лишения.

П о п о в. А колко би било хубаво, ако съществуваше някаква пълнота, едно равновесие. . . Тъй — и съвест, и котлети. . .

А н д р е й. Не е възможно.

Р о м а н о в. Да, наистина това е невъзможно.

П о п о в. А защо?

А н д р е й. Нима не разбираш, че сега е невъзможно?

Р о м а н о в. Животът е устроен така. Лишения всеки трябва да търпи. Аксиома е. . . (*Погледът му случайно пада на прозореца.*) Ай, дяволът, как кара! . . . Като вятър. . .

П о п о в. Кой е?

Р о м а н о в. Жорж. Впрочем той ще се издигне. Убеден съм, че нему ще върви. (*Гледа часовника си.*) Още го няма този дяволски кръчмар.

П о п о в. Жорж е добро момче и има зад гърба си цяло състояние.

Р о м а н о в. У него няма нито следа от вашата сантименталност, а то е добър залог.

А н д р е й. Нима у мене има сантименталност?

Р о м а н о в. Дори в твърде голяма доза.

А н д р е й. А мене ми се струва, че нямам нито следа от тази прсказа.

П о п о в. Защо пък прсказа?

Р о м а н о в. Тси много правилно се изрази — същинска прсказа. Ако аз съм се поддавал на такива чувства, знаете ли, досега да съм полудял. Но вие сте млад. Вичко ще се изпари. Във ваш интерес е. Да се отстраняват пречките за мене е страст.

А н д р е й. Да се отстраняват пречките за мене е нужда.

Р о м а н о в. Добре, както искате го наречете, все едно. Тогава защо не отстранявате? Един човек бил убит. Какво искате? Защо не прескочите трупа му и не вървите напред?

Чука се на вратата.

П о п о в. Влез!

Влиза Кръчмарят.

К р ъ ч м а р я т. Добър ден. *(Бърше си лицето.)* Брей, топло, брей. . . Небето се е нагрляло като връшник. Малко като сърза човек — остави я. . .

Р о м а н о в. Ела, ела насам.

К р ъ ч м а р я т. Идва при мене господин Сираков и ми казва: „Бягай — казва — при инженеру в амбулаторията.“ Две крачки място, а замирисах от пот като пор.

Р о м а н о в. Бай. . . *(Гледа Кръчмаря.)*

К р ъ ч м а р я т. Коста, Коста.

Р о м а н о в. Така, бай Коста. Викаме те по една работа при нас и вярваме, че няма да се излъжем с тебе.

К р ъ ч м а р я т. Еее, и таз хубава, може ли!

Р о м а н о в. Фабричното управление отдавна искаше да отвори на свои средства някъде наблизо една лавка, но аз

се противопоставих. Където има повече пари, и клиентите са там, нали?

Кръчмарят. Така е, така е. . .

Романов. Тази работа я разтурихме. Нека, казвам, и хората да преживяват.

Кръчмарят. Хубаво сте направили, господин инженер, а то, какъвто затегнат стана животът, бег знае къде щяха да ни лаят кучетата. Благодарим.

Романов. Ти не можеш да отречеш, че имаш полза от фабриката.

Кръчмарят. Ааа, да пази господ, сега каквото е право — право е.

Романов. Добреее. Ами тази сутрин беше ли при тебе Арсо Македонца?

Кръчмарят. Арсо ли? Умрял бил, казват. Бог да го прости.

Андрей (*внезапно*). Тази сутрин той идва ли при тебе?

Кръчмарят. Той всяка сутрин идваше.

Андрей. Всяка сутрин? Никога ли не пропускаше да не дойде?

Кръчмарят. Кажй го — никога.

Андрей. Пиеше ли? Какво пиеше?

Кръчмарят. Пийне си човекът едно шише ракия и си отива.

Романов (*към Андрей*). Просто красиво е да ви слуша човек. Ето това се казва крачка напред. Като че ли сте бил съдебен следовател.

Андрей (*към Кръчмаря*). И винаги си пиеше по едно шише?

Кръчмарят. Като часовник.

Андрей. Едно шише, казваш. Какво е това шише? Един литър, половин или. . .

Кръчмарят. Да пази господ, петдесетаче.

Андрей (*доволен, към Романов*). За мене това е достатъчно, колега.

Романов (*мъчи се да прикрие яда си*). Слушай, бай Коста, тази сутрин да е пил случайно повече?

Кръчмарят (*гледа учудено*). Не е, господин инженер. Аз мудадох шишенцето, помня като сега, изпи го и си излезе човекът.

Романов. Остави сега тези работи. Аз утре заминавам за по-дълго време. Струва ми се, че имам при тебе някакъв дълг.

Кръчмарят. Дълг? Та вие никога не сте влизали в моята кръчма.

Романов. И таз добра! Никога? Я си спомни! Аз имам да уреждам с тебе доста голяма сметчица, как си забравил?

Кръчмарят. А че... не помня такова нещо, господин инженер.

Романов. Ти да не мислиш, че за някакви хиляда и двеста-триста лева ще се черня? Или за това, че съм защитил интересите ти пред фабричния съвет, та трябва да ми ги простиш? (*Смее се.*)

Кръчмарят. Не е там работата бе, господин инженер, ама не помня.

Романов (*изважда портфейла си и го разтваря. Кръчмарят гледа алчно парите*). Вземи. (*Подава му няколко банкноти.*)

Кръчмарят. Брей, толкова да съм изкуфял!... Как съм забравил!... Ама аз не помня и да съм сънувал такова нещо.

Попов. Вземи де, щом ти казва инженерът, значи, така е. Никой не си дава парите на вятъра.

Кръчмарят (*взима парите*). Дума няма бе, ама не мога да се начудя. Изглупял съм аз, изглупял — ето какво.

Романов. Бай Коста, ти си забравил, че имам да ти давам над хиляда лева. Не е ли възможно също така да си забравил колко шишенца ракия е изпил тази сутрин Арсо Македонца?

Кръчмарят. Ех, всичко става, хора сме...

Романов. Защото, ако всеки консумира у тебе само по едно шише ракия, къде ще ти излезе краят? Тогава по-добре да отворим фабрична лавка.

Кръчмарят. А сега де! Какво приказват! Все някак поминуваме.

Романов. С толкова малко шишета?

Кръчмарят. А че... може и повече да са били.

Романов. Тъй — пет, шест...

Кръчмарят. А че както обичате — може и седем, осем.

Романов. А напи ли се Арсо?

Кръчмарят. Не беше пиян човек.

Романов. *(подава му друга банкнота)*. Да не би да не си забелязал? Сигурно съвсем слабо е залитал.

Кръчмарят *(взема банкнотата)*. Той че залиташе — залиташе, ама аз си помислих да не е сънен човекът.

Романов. С една дума — пиян беше. Пиян, но само набито око може да го забележи, нали?

Кръчмарят *(смига лукаво)*. Така.

Романов. За кръчмата си сега не се бой. Всичко е наред. Ти ще потвърдиш това, което каза, ако стане нужда; нали?

Кръчмарят. Само... толкова... да не отида зад решетката, господин инженер?

Романов. Не се бой, шом съм аз с тебе, и правдата е с нас. Няма от какво да се страхуваш. Хайде сега, иди си гледай клиентите. Казаното — казано.

Кръчмарят. Само, което сме говорили, тука да си остане. Ако научат работниците, ще ме изядат с парцалите.

Романов. Може ли, не сме деца!

Кръчмарят. Хайде със здраве. *(Излиза.)*

Романов *(към Андрей)*. Що за приумица имате? Мислите ли, че няма да се справя? О-ооо и още как! Нима една преграда у вас не създава импулс да я преодолеете?

Нима искате да минете по линията на най-малкото съпротивление? Вие за кого се борите, за мъртвите ли? (*Сочи вратата вляво.*)

А н д р е й. За кого се боря? За живите. За ония, които трябва да живеят.

Р о м а н о в. Това сме ние — двигателите на фабриката.

А н д р е й. Не! Това са милионите гниещи в тъмни бордеи, това са хилядите просмукани от минната влага, но отправили очите си към едно огромно слънце. . .

П о п о в. Андрей, Андрей, какво говориш, Андрей?! . . .

Р о м а н о в. Остави го. Нека се изкаже, нека изхвърли от себе си този психологически баласт. Не виждаш ли, че това е нервно разстройство, последствие на злополуката?

А н д р е й (*с яд*). Не е никакво нервно разстройство!

Р о м а н о в. Но вие сами се издавате. Ето — и гласът ви. . . Разбира се, особено на един млад човек не може да не влияе такава картина: разкъсан стомах, кръв, парчета шмиргел. . . Но практичната част не е трудна, нали? Винаги парите могат да създадат здрава опора. Човекът пиян. . . движение, обращение. . . едно невнимателно натискане и. . . прас. . .

А н д р е й. Стига, инженер Романов! Нима мислите, че някой ще повярва на тази мръсна история? Нима. . .

Р о м а н о в (*прекъсва го*). Еее, ето пак нерви! Безусловно ще ни повярват там, където трябва.

П о п о в. Андрей, съобразявай се! Внимавай! Ти избухваш като взрив. Романов утре заминава. При някое друго положение ти не ще можеш да контролираш нервите си. Какво ще стане тогава?

Р о м а н о в. Какво ще стане ли? Или ще си запретне ръкавите и ще създава „мръсни истории“, както сам той се изразява, или ще пропадне. Едно от двете. Друг изход тук няма.

А н д р е й. Не, лъжете се, инженер Романов. Има един друг изход.

Попов. Друг?

Андрей. Да. Да запалиш един пожар в душите на хората, който ще освети техния път.

Романов. Оставете настрана облаците. Действително чак сега разбирам, че у вас скулпторът много пречи на инженера. Аз утре заминавам. . .

Андрей (*прекъсва го*). Няма да заминете утре.

Попов. Защо да не заминете?!

Романов. Как няма да замина? Или забравихте моите бърбери, паспортите. . .

Андрей (*прекъсва го*). Нима забравихте онзи, който лежи там?

Романов. Е, та какво?

Андрей. Докато не се разгледа делото по неговото убийство, аз няма да поема длъжността.

Романов. То е от общ характер и е работа на прокурора. Ако той иска. Какво ви интересува вас? Какво дело?

Андрей. Делото за убийството на този човек, което ще заведе неговото семейство.

Романов. Тука не съществува такава практика.

Андрей. Тогава аз ще я въведа.

Романов (*с ярост*). Тогава. . . вие ще си отидете.

Андрей. Да, ще си отида.

Влизат Елена, Жорж и Мира.

Елена. Не ви ли пречим, господа?

Романов. Да пречите? Защо? Ние вече си привършихме работата.

Попов. Елена, ти какво търсиш тука? Нима тази атмосфера е за твоите нерви?

Елена. Не трябва ли всички да вземаме участие в нещастieto на другите?

Жорж. Срегнах госпожата и тя ме помоли да я придружа.

М и р а (*стои нерешително до вратата*). Бих искала да поговоря с господин Попов.

П о п о в. С мене?

М и р а. Не, с Андрей.

А н д р е й. Добре, сега, след малко. Почакайте една минута.

Ж о р ж. Знаете ли, господа, госпожата има една чудесна идея, която приемам от все сърце.

Е л е н а. Не зная вне как намирате, но аз искам да окажем един акт на внимание, тъй да се изразя, на пострадалото семейство.

А н д р е й. Ти ли искаш това, майко?

Е л е н а. Разбира се. Ако устроим един бал в полза на пострадалите? . . .

Ж о р ж (*към Андрей*). А вне ще декорирате салона в черно. Един вид, траур, нали.

Е л е н а. Ууу, Жорж, черно! . . . Но как ще се чувствуват присъстващите, какво ще бъде тяхното настроение? Сякаш в гроб. . .

М и р а (*не може да се владее*). Андрей, ти ще си отидеш, нали? . . . Нали ще си отидеш, Андрей? Ръждата. . . „Освободеният човек“ . . . няма ще пропадне „Освободеният човек“?

Р о м а н о в. Госпожицата, изглежда, днес е свирила много нервна музика?

П о п о в (*погледът му от по-рано е спрял на прозореца*). Кой е този младеж, дето тича насам?

Гледат всички.

М и р а (*като че ли си припомва*). Кой е този младеж? . . . Ах, това е неговият син, синът на убития! . . .

Р о м а н о в. Ето ти сега излишни сцени. (*Отваря лявата врата*.) Дскторе, идва синът на умрелия. Моля те, преведи го през другата врата. . . По-скоро, моля. . .

Е л е н а. Не мога да понасям такива трогателни сцени.

Отвън се чуват стъпки. Гласът на доктора: „Тука, тука. . . елате отсам“...

Друг глас: „Къде е той? . . . Жив ли е? . . . Кажете ми, жив ли е? . . .“

Пауза. Същият глас пронизващо: „Татко, татко!“ . . . Ридания.

Е л е н а. Бедно момче. . .

А н д р е й (*бавно*). Един благотворителен бал за пострадалите.

З а в е с а

ТРЕТО ДЕЙСТВИЕ

Обстановката на първо действие. Вън бавно се смрачава. На сцената осветлението е слабо.

Л и л и я. Стъмва се, а още ги няма.

М и р а. Навярно съдът е имал и други дела.

Л и л и я. А как ме е страх, как ме е страх. . .

М и р а. Защо се страхуваш? По-рано н аз се страхувах, боях се, че и той ще ръждява като нас. Сега вече вярвам в него.

Л и л и я. Не виждаш ли, че за мене с мъчно, невъзможно дори да приема Андрей така. . .

М и р а. Как?

Л и л и я. Чист, но в изгнание. Скулпторът, който руши всичко, което не му харесва. Или онзи Андрей — останал завинаги при нас, но примирен. Братът Андрей.

М и р а. Да. . . Да. . . Разбирам.

Л и л и я. Осем години бе изгубен за нас. И сега. . . А как мислиш, не може ли все пак да остане?

М и р а. Не може. Сега там, в съда, той се прощава с всички.

Л и л и я. Прощава ли се? Толкова ли скоро? Нима ти мислиш, че толкова скоро?

М и р а. Да. Ако не отстъпи от себе си, той сега се прощава.

Л и л и я. Мира, а „Освободеният човек“? Недовършен ли ще остане той?

М и р а. Сега него довършва там.

Л и л и я. Там, него?

М и р а. Довършва го не с чук и длето, а с живо дело. Той се саможертвува за онези, чийто бунт е възплътил в „Освободеният човек“.

Л и л и я. Саможертвува. . . А ние? . . . А нашата болка?

М и р а. Ние ще изкупваме. Знаеш ли, срамувам се от себе си. Някъде дълбоко в мене един глас казва: „Бих искала да остане, нека остане.“ Нищо не съм му казала за това, но страшно ще бсלי, когато си заминеш. Но какво да правя? Иначе не може. Немислимо е. Тсй трябва да заминеш, защото „Освободеният човек“ би бил само едно пусто обещание.

Л и л и я. Мира, Мира. . . и ти ли се бориш със себе си?

М и р а. Тук няма никаква борба.

Л и л и я. И ти ли не можеш да решиш да заминеш ли той, или да остане?

М и р а. Не, аз отдавна реших. Той трябва да заминеш!

Л и л и я. Трябва. . .

М и р а. Само че. . . как искам преди това да видя „Освободеният човек“. Много ли остава още, за да го довърши?

Л и л и я. Главата е готова.

М и р а. Готова ли е? А какви са очите? Искрят ли? Устремени ли са?

Л и л и я. Устремени.

М и р а. Не мога ли да го видя?

Л и л и я. Не, Мира, той носи ключовете в себе си. Ти знаеш, че напоследък страни от нас, особено от мама и татко. Само мене пускаше понякога в стаята си.

М и р а. Може би случайно днес е оставил вратата отворена.

Л и л и я. Едва ли, едва ли е възможно да остави вратата отворена.

М и р а. Все пак. . . случайно. . . Лилия, моля те, иди виж.

Л и л и я. Но той е излязъл тази сутрин в тъмно и не се е завръщал през целия ден.

М и р а. Аз никога не съм имала щастие, Лилия, може би днес. . . може би сега вратата е отворена. . .

Л и л и я. Добре! Ще проверя, но не ми се вярва. (*Излиза. Говори отън.*) Мира, като че ли лампата в стаята му свети.

М и р а. Свети? Ето, виждаш ли?

Л и л и я (*отън*). Чакай малко. Андрей, тука ли си? (*Пауза*). Андрей! . . . Ах, Мира! (*Тичешком влиза.*)

М и р а (*тревожно*). Какво има? Какво стана?

Л и л и я. Свършено е.

М и р а. Свършено?

Л и л и я. Той си отива.

М и р а. Отива ли си? . . . Толкова ли скоро? . . . Сама преди малко казах, че той сега се прощава в съда, а ето, като че ли за пръв път чувам. Ти откъде знаеш?

Л и л и я. Изглежда, че сутринта е забравил лампата, оставил я да свети. Отивам до вратата и го викам. Никой не се обажда. Чукам — пак никой. Помислих си най-лошото. Тогава погледнах през отвора на ключа. . .

М и р а. Е, какво?

Л и л и я. Всичко негово — прибрано. На леглото — куфарът му и по средата на стаята една дървена колона.

М и р а. „Освободеният човек“?! . . .

Л и л и я. Да, „Освободеният човек“ . . .

М и р а. Свършено е. . . Сега пак ще тръгне по света и в очите на всеки утруден ще търси вярата, ще пробужда светлия поглед на „Освободеният човек.“

Л и л и я. Ще пробужда, а своя живот ще погуби.

М и р а. Ще го раздаде на всички. Ще го разпръсне по четирите посоки, за да го намери един ден — нов, кипящ, разцъфнал живот.

Л и л и я (*отива към десния прозорец*). Не мога вече. . . не мога да издържам. Души ме. . . Защо се бавят? Какво прави

Андрей?... Толкова ли е необходимо?... Може ли да върне един умрял?

М и р а. Мъртвия не може да върне и сигурно не за него се бори в съда Андрей, а за живите. Да, за живите. За онези, които умират в нищета. За децата, чиито бащи са убити от машините, от мизерията, от безсърдечнето...

Л и л и я. Мразя ги аз, страшно ги мразя тия железни чудовища, тези машини, които ядат хората. Лакоми... Ууу, каква хищност! Кръц — схрускат човека като орех. Не е ли ужасно?

М и р а. А знаеш ли, той казва, че машините трябва да бъдат другари на хората.

Л и л и я. Да бъдат другари?

М и р а. Така казва.

Л и л и я. Колко много убити хора... Другари?! Какви другари са те? А къде е предишната романтика? Кой ще ни върне предишната романтика? Къде изчезна тя? В техните търбуси.

Чува се шум на спиращ автомобил, който после отново отминава.

Идат!... Ах, идат!...

М и р а. Не бой се, Лилия. Всичко е преминало вече.

Л и л и я. Сега?... Какво ще говорим сега? Какво ще говорим, погледите ни какви ще бъдат?...

М и р а. Късно е вече.

Л и л и я. Защо гласът ти трепери, Мира?

М и р а. Трепери ли? Навярно... малко ми е хладно. Ще затворя вратата на верандата. *(Отива и я затваря.)*

Л и л и я. А мене ме души. Не е ли от страх, Мира?

М и р а. От страх? За това, че всичко е свършено ли? Тогава каква полза да се страхуваме?

Л и л и я. От страх, че изгубваме нещо, което много обичаме и което вече никога няма да се завърне.

М и р а. За него бсли. . . Но то е нищо пред радостта, че имам вяра, онази вяра, която ми донесе той.

Влизат Елена и Жорж.

Л и л и я. Ти ли си, майко?

Е л е н а. Защо не запалиш лампата?

Л и л и я. Така е по-добре.

Е л е н а. Човек може главата да си счупи. *(Зсипалва я.)*

Ж о р ж. Ааа, госпожице, и вие ли сте тука?

М и р а. За малко. Лилия беше сама и ние приказвахме.

Л и л и я. Къде са другите, майко?

Е л е н а. Сега ще дойдат.

Л и л и я. Ти защо си дойде преди тях?

Е л е н а. Нима намираш това за неестествено? *(Раздразнено.)* Нямам ли право?

Л и л и я. Защо се сърдиш? Не исках това да кажа.

Е л е н а. Защо си дойдох ли? Защото нервите ми се скъсаха. Не можах псвече да изтрая. Чаках заседанието да свърши и веднага избягах. Бих избягала и през самото заседание, но не исках да правя впечатление на обществото. Ах, боже мой, няма ли тука кой да ми даде чаша вода?

Л и л и я. Какво ти е, майко?

Е л е н а. Какво ми е? Питаш още! Мене ми идва да избягам оттука. . . Тсва не е дом, а лудница!

Ж о р ж. Майка ти е много развълнувана, Лили, дай й чаша вода.

Л и л и я. Сега, сега. Не се тревожи, майко. *(Излиза.)*

Ж о р ж. Вярно, госпожо, защо се безпокоите, защо се тревожите? Каква полза? Нищо не може вече да се поправи.

Е л е н а. Ах, Жорж, защо ме успокояваш? Разбира се, че нищо не може да се поправи. И ето кое е най-лошото. Нищо не може да се поправи. . . Хубав дебют! Действително хубав дебют на нашия инженер!

Жорж. Лошото е, че той убива така своето бъдеще, своята кариера, нали?

Елена. Той убива не само своята кариера, той убива нашето име, той убива нашата репутация пред обществото, той убива. . . (Избухва.) Ах, каква дързост!

Лилия (влиза). Ето, майко.

Елена (взема чашата и пие). А, добър син, добър син, няма какво да се каже. . .

Лилия. Защо се тревожиш, майко? Може би Андрей. . .

Елена (прекъсва я). Андрей? . . . Може би Андрей има право! . . . Това ли искаш да кажеш? . . . Стига, стига толкова! Аз съм майка, но в този момент съжалявам, че се завърна. . . А ти мечтаеше, вярваше, че той ще ти донесе някакво слънце. Хубаво слънце ти донесе!

Жорж. И после езикът му! Какъв език! И да поддържа такова обвинение!

Елена. Да обвинява инженер Романов — този, който му даде своята длъжност. Нечувана неблагодарност!

Жорж. Той няколко пъти набляга, че в строгия смисъл на думата във фабриката се вършат предумишлени убийства.

Елена. Като че ли не знае кой е директор на фабриката. Той иска да оплюе собствення си баща. Моля ви се, чули ли сте нещо подобно в приказките?! Син, син е това!

Лилия. Майко, не го хули. Нали ти казваше, че майчиното сърце прощава всичко. Ако пред нас Андрей е сгрешил, ти трябва да му простиш, защото и за него не е било лско да се реши на това. Той си отива, майко. Всичко е прибрано в стаята му. Нима последната му нощ в тази къща ще бъде нощ у врагове?

Елена. По-добре от тебе зная, че майката трябва да прощава. Но всичко има граници. Андрей греши не за пръв път. Нима забравяш, че Андрей греши не за пръв път? Забравяш ли скандала преди осем години? Забравяш ли, че ние му простихме?

Л и л и я. И майчината ли любов има граници? Ти знаеш ли подбудите, които са го накарали да се опълчи срещу нас и да пренебрегне своите интереси? Не разбираш ли, че за него има сигурно нещо по-важно?

Е л е н а. Да разкъсаш нервите ми ли искаш? Това ли искаш? Добре — ти ще успееш. И без тебе той достатъчно се погрижи да ги разкъса. Ние сме лоши, той е добрият. . . Добри щяхме да бъдем, ако ви оставехме да играете по улиците, да тичате боси из калта, да станете уличници. Нали тогава щяхме да бъдем добри?

Ж о р ж. Лили, моля ти се, бъди разумна. Не виждаш ли, че майка ти има право. Отдалече всичко изглежда красиво. Отдалече той изглежда герой. Но защо не бе там да чуеш какъв език държа в качеството на „вещо лице“! Татко е страшно огорчен.

Е л е н а. Разбира се, повери му цяла фабрика и той се отплати. . . Това е моят син, моят син! . . .

Ж о р ж. Татко мисли, че вече няма да може по-нататък да заема тази длъжност Андрей.

Л и л и я. Жорж, ти какво мислиш? Мислиш ли, че Андрей ще се съгласи? Дори баща ти да иска, той ще откаже. Сигурна съм, че ще откаже.

М и р а (*мълчи досега*). Ех, та що за Вавилония! Толкова ли е мъчно да се разбере?! Ако той искаше длъжности, сигурно не би постъпил така.

Е л е н а (*гледа я с ненавист*). Вие знаете ли точно какво той иска, ако, разбира се, изключим най-лошата възможност, че е платен отнякъде?

Л и л и я. Майко!

Е л е н а. Да, така казват всички съвестни хора. Това се говори вече с положителност в обществото. И ако да не бях майка. . .

Л и л и я (*прекъсва я*). Не, ти не си майка! Щом говориш така, ти не си майка! Поне на Андрей не си. . .

М и р а. Може би вие казахте тези думи, защото Андрей днес руши вашето благополучие; защото не можете

да се откъснете от средата си; защото той носи нещо ново, което за едни е слънце, а за вас — черен призрак. Но това не е вярно, не е вярно, разбирате ли? И много лошо е. Ако някога. . .

Е л е н а (*прекъсва я*). Вие забравяте, че сте учителка по пиано, а не по морал. . .

М и р а (*спокойно*). Бих си отишла, но искам да го видя. Искам да му стисна ръката, да му благодаря.

Ж о р ж. Да му благодарите? За какво?

М и р а. За вярата, която ми донесе.

Л и л и я. Убедена съм, че нито една майка в света не е направила сина си мошеник. Колко случаи, когато майчината любов възражда душите на хората! . . . Възражда дори когато са паднали ниско, много ниско. . . Майко, Андрей си отива. Ние сме едни, той е друг. Нека си отиде неопетнен от нас. Поне образа му да запазим чист. И болката, майко, и болката, че не можем да бъдем заедно. А не можем. . . Ние сме сраснали с фотьойлите, с мебелите и мислим, че ни са по-необходими от него. Така и ще си остане. Илюзиите, че той ще вае, удобно настанен при нас, умряха. Нека си отиде неопетнен.

М и р а. И нека вярваме, че той вае заедно с милиони една статуя, която е жива. . . Той е прав!

Е л е н а. Той е прав. (*Съвсем нервно.*) Той е прав, когато ни плюва, а ние не бива да си повдигнем ръката, за да запазим лицето си.

Л и л и я. Но ти не пазиш лицето си, а плюваш Андрей. И то съвсем лошо. Какво всъщност е направил той? Само защото не е съгласен с нас, с нашия егоизъм, от който не можем да се откъснем, трябва ли да му отвърщаме така?

Е л е н а. Нашия егоизъм? . . . Хъммм. . .

Л и л и я. Егоизъм. Защото ние защитаваме себе си, а той — семейството на един убит работник.

Е л е н а. Друго няма с какво да се занимаваш, ами приказваш празни приказки!

М и р а. Според вас празни приказки ли са семейството на един убит работник? Да се защити животът на работниците празна приказка ли е?

Ж о р ж. Нима госпожата не показва с този великолепен бал, че достатъчно състрадава?

М и р а. Да, да... виждате ли... само че Андрей едва ли мисли така.

Е л е н а. По всичко личи, защото днес в съда жената на пострадалия ми върна цялата сума.

М и р а. Върна?

Е л е н а. И само с какво презрение ми подхвърли парите!... Като че ли аз съм просякиня. Простачката, не иска и да зие колко мерви съм изгубила за нейно добро... И това е работничка на Андрей.

Чува се шум на спиращ автомобил.

Ж о р ж. Това са те. Познавам шума на колата.

Е л е н а. Аз просто се срамувам да гледам в очите инженер Романов. Бедният, той пак няма да може да лекува своите бъбреци.

Ж о р ж. Това е цяла трагедия, нали?

Е л е н а. Андрей не се вълнува, неговият алтруизъм тука мълчи. *(Отива към вратата.)* Мария, Мария!

Л и л и я. Искам да избягам... Да се махна.

М и р а. Чакай, заради мене постой, нека дойде Андрей и тогава...

Е л е н а. Мария!

Чува се гласът на Слугинята — „Ида, госпожо.“

Л и л и я. Струва ми се, като че ли от всеки ъгъл дебнат някого да убият...

Е л е н а. Глупости!

Влиза Слугинята.

Слуги н я т а. Заповядайте, госпожо.

Е л е н а. Вземи мантото ми и го занеси в гардероба. Ще вечеряме сигурно по-късно.

Слуги н я т а (взема мантото). Добре, госпожо. (Излиза.)

Чува се гласът на Романов, който постепенно се засилва: „За да настъпи затишие между работниците, друг изход няма. Единственият изход е този.“ Гласът на Попов: „Не разчитай, много съмнително ми се вижда.“ Гласът на Романов: „Добре, тогава кажи ти. Но според мене единственият начин е този. И на мястото на Боев трябва да търсим друг човек.“ Влизат: Председателят, инженер Романов и Попов.

Е л е н а. Заповядайте, господа, седнете. Аз съм съкрушена. Цяла съм разнебитена.

Р о м а н о в (с ирония). Много ни е топло, госпожо.

П р е д с е д а т е л я т. Представете си, и децата започнаха да ни разиграват.

Е л е н а (към Председателя). Вие плашите ли се? Никога не съм вярвала, че вие можете да се изплашите.

П р е д с е д а т е л я т. Да се плаша? Не. Но неприятно е. Разбирате ли, в края на краищата той няма да постигне нищо, но все пак това е една неприятна история. Слъва се, знаете, нормалният ход на фабриката.

П о п о в. Неприятна история.

Р о м а н о в. Най-важното — влияе зле върху работниците.

П о п о в. Застрашени са поръчките.

Е л е н а. Аз, господин Романов, ви съчувствувам. Вие пак няма да можете да лекувате, както изглежда, вашите бъбреци.

Р о м а н о в. Хъм — даа... моите нещастни бъбреци... Вижда се, че ще трябва да почакаат още малко. Впрочем аз съм оптимист.

П о п о в. Съмнявам се, драги Романов. Този път оптимизмът ти, изглежда, е празен.

Романов. Празен? Ще видим! Имам основание да вярвам, че той ще се съгласи. Това са чисто и просто екзалтации.

Председателят. Ако знаех, че е екзалтация, лесно. Мене ми мирише на нещо друго и не ми се правят такива рисковани опити. Не можем ли да найдем най-после друг човек? Защо непременно трябва да бъде той?

Романов. Защото той е добър инженер — едно — и, второ — че ако остане, трябва да отстъпи крачка назад. Тази крачка за мене е най-важна.

Попов. Не вярвам той да отстъпи.

Романов. Трябва да отстъпи на всяка цена. Ние ще направим всичко възможно да отстъпи.

Председателят. Защо сте толкова упорит? Какво преследвате с неговото оставане?

Романов. Реабилитация.

Попов. Реабилитация? На какво?

Романов. Реабилитация на фабриката, реабилитация на дружеството, на мене, на тебе и на вас, драги Председателю.

Попов. Казвам ти, че нищо няма да постигнеш, Романов.

Романов. Ще се опитам.

Председателят. Оставете сега настрана тези игри. Не е нужна тази маневра.

Попов. Искате Андрей да се откаже от показанията си? Нали това значи вашият израз „да отстъпи крачка назад“?

Романов. Да.

Попов. Как мислиш да стане тази работа?

Романов. Ей тъй — чрез пресата.

Попов. Сега вече си прекален оптимист. Андрей по-скоро ще умре, нежели да се откаже от своите показания.

Романов. Ако ние залъжем неговия идеализъм с някои обещания за подобрене положението на работни-

ците, за известни технически реформи, мислите ли, че няма да се съгласи?

Председателят. Вие не разбрахте ли от всичко, което чухте в съда, че той е малко по-практичен, отколкото ви се струва? Не мислите ли, че той познава доста неща зад кулисите?

Романов. Разбирам. Само че аз се надявам на неговия идеализъм. Ясно е, че той иска да направи нещо за работниците. Тази страна ние прекрасно можем да използваме.

Лилия. Вие, господин Романов, искате Андрей да остане и за в бъдеще във фабриката?

Романов. Да, Лилия, и ти ще се радваш, нали?

Лилия. Аз... не зная...

Елена. Пак ли започваш?

Мира. Той няма да остане! Разбирате ли, няма да остане. Искате да го излъжете? Него ли? О-ооо!

Жорж. Госпожицата е влюбена в Андрей.

Мира. Аз ви моля да не отговаряте за мене!

Председателят. Жорж, бъди учтив. Внимавай, не се дръж като дете. (*Към Мира*). Вие не се сърдете за това. (*Към Романов*.) Всички приказки според мене са излишни. Аз избързах, че се съгласих с неговото назначение. Виновни сте и вие, Романов, за тази глупава история с шмиргелите. Но най-голяма вина, директоре, имате вие, защото е ваш син.

Попов. Но какво съм виновен аз за това?

Лилия. Татко!

Попов. Искам да кажа, какво съм виновен аз, господин Председателю, че Андрей постъпи така?

Председателят. До разглеждане на делото имаше достатъчно време и вие трябваше да го разубедите.

Попов. Той никому нищо не е казал.

Председателят. А обвинителният акт?

Попов. Все едно, тогава беше късно. И кой би могъл да го разубеждава него. После... струва ми се, че ако ние

изоставехме онзи кръчмар, ако не си послужехме с него, той нямаше да лудува толкова.

Романов. А какво искаш ти? Чисто и просто да кажем — ето, виновни сме, господа, съдете ни. Това ли?

Попов. Ако шмиргелите. . . (раздразнен), шмиргелите ако не бяха. . . Ех, нима не разбирате! . . .

Председателят. И тази хубава! Нима пред хората? Владейте се малко.

Попов. Да, тези шмиргели! . . . При всяка дума той хвърляше по главите ни от тези шупливи парчета. Да, инженер Романов. . .

Председателят. Директоре, ако вие продължавате, ще си отида веднага и никога няма да стъпя във вашата къща. Аз бях там и слушах. Зная какво той говори. Нашата вина е ясна. Сега е въпросът как да се отървем от това положение, как да респектираме работниците, а не да кленчим.

Романов. Казах ви, нека остане, нека спечелим време. Ще му дадем обещания и докато ги изпълним, раната ще бъде излекувана. Не разбирате ли, че ние трябва да про- такаме. Ще ми кажете — полиция. Не, най-сигурно средство е времето. Иначе още повече ще ги озлобим.

Елена. Аз съм извън себе си. Ах, какъв език, какъв език! Знаете ли, донякъде считам себе си отговорна. Помните, нали, колко настойчиво молах да бъде назначен. Но кой е предполагал, че така ще стане?

Попов. Да, да. . . Кой е предполагал? . . .

Елена. Ние всички мислехме, че той ще остане тука, ще работи и през свободното време ще вае. И как се радвахме! . . .

Попов. И всичко пропадна. . .

Романов. Чакайте, все някак ще го усмирим. Нека той само отстъпи.

Председателят. Ако сега не бе сезонът на производството, много лесно би се наредило всичко. А нам сега ни трябваат хора.

Романов. Да направим в този момент пречистване е невъзможно. То значи да си отидат специалистите най-напред, не се знае за много други. Тогава какво ще правим с поръчките? Нека опитаме това, което казвам, дявол да го вземе, какво ни коства?

Попов. Нищо не ни коства, но се боя, че всичко ще бъде напразно.

Председателят. Ако няма друг изход, нека опитаме да запазим спокойни духовете на работниците, докато изпълним поръчките. После аз зная какво ще правя.

Влиза Слугинята.

Слугинята (към Лилия). Госпожице, господин Андрей ви вика.

Лилия. Той тука ли е?

Попов. Завърна ли се?

Слугинята. Ей сега се завърна,

Лилия. Къде е той? ... Чака ли ме? ... Сега ... сега ще дойда.

Слугинята. Отиде в стаята си.

Мира. Лилия, искам и аз да дойда с тебе. Може, нали? ... Нали може, Лилия? ...

Тръгват Слугинята, Мира и Лилия.

Романов. Ако мислим да предприемем нещо, трябва да говорим веднага с него.

Председателят. Веднага. Госпожиците нека почакаат.

Елена. Лили, вне идете в твоята стая. Занимавайте се там.

Лилия. Какво ще правим там, майко?

Елена. Все едно — каквото искате. Занимавайте се с музика, с каквото намерите за добре.

Лилия. Но аз искам да го видя, майко.

Е л е н а. Зная. Казах ти вече. Ще го видиш после. Сега той има работа.

Л и л и я. Нали няма да му се карате?

Р о м а н о в. О, бъди спокойна, Лили.

Е л е н а (към Романов). Да го извикаме ли още сега?

Р о м а н о в. Най-добре би било.

Е л е н а (към Слугинята). Кажни на Андрей, че го викаме да дойде при нас.

С л у г и н я т а. Добре, госпожо. (Излиза.)

Л и л и я. А ние да останем ли тука?

Е л е н а. Господата имат работа с Андрей и мисля, че сама трябва да се досетиш.

Бавно и неохотно излизат Лилия и Мира.

П р е д с е д а т е л я т. При тази нажежена атмосфера как мислите да започнете?

Р о м а н о в. Ние трябва да бъдем артисти, господин Председателю, и сами да си създаваме атмосфера.

П о п о в. Не отговарям за резултата.

Р о м а н о в. Ти най-много трябва да помогнеш сега. Ти си баща и все имаш над него влияние.

П о п о в. Казах ви именно защото съм баща и вече познавам Андрей, че нищо няма да постигнем.

П р е д с е д а т е л я т. Доколкото можете, най-после — наложете и вие вашия бащински авторитет.

Влиза Андрей.

А н д р е й. Викали сте ме. Не бях дошел, но помислих, че ще си въобразите, какво аз се страхувам. Ако има нещо да кажете, побързайте, защото бързам.

П о п о в. Защо бързаш, Андрей!

А н д р е й. Отивам си. В стаята е опакована моята статуя, ако може, нека остане там, докато имам възможност да я взема

Романов. Защо бързате, няма някой ви гони?

Андрей. Не разбирате ли защо бързам?

Романов. Да, да, разбирам... само че аз не гледам толкова трагично на събитията. Мисля, че някак все може да се поправи...

Андрей. Да се поправи? Какво да се поправи?

Романов. Инцидентът.

Андрей. И тази хубава! Вие наричате това инцидент?

Романов. Както и да е, не е важно, важното е, че аз мисля нещо да се поправи.

Андрей. Навярно това „нещо“ съм аз?

Романов. Как да кажа, отчасти вие, отчасти и ние. Тука въпросът се свежда до един съзнателен компромис...

Попов (*прекъсва го*). Не, не компромис!...

Романов. Който ще има двустранна полза.

Елена. Най-вече ти ще имаш полза, Андрей.

Андрей. Какво точно искате?

Романов. Ние съзнахме, разбираме, че вината не е само ваша. От нея по-голям дял имаме ние. Във фабриката действително има редица несъобразности, по една или друга причина съществуващи досега.

Андрей. И вие го знаехте това от по-рано, нали?

Романов. Да, знаех. Сега да оставим миналото на страна. Вярно е, че има несправедливости по отношение на работниците.

Попов. Ние не можем да бъдем безгрешни, Андрей.

Елена. Тъй както не си безгрешен и ти.

Андрей. Е-е, по-нататък?

Романов. Ние ви обещаваме да подобрим в техническо отношение фабриката, а също и материално да осигурим всеки работник, само че при известни условия.

Андрей. Именно?

Романов. Първо — вие да останете като мой заместник, и, второ, най-важното — да смекчите днешния инцидент.

Андрей. Ако въпросът се свеждаше до инцидент,

лесно. Ако всичко беше една случайност, все нещо би могло да се нареди. Но работата е там, инженер Романов, че между нас има голямо пространство.

Председателят. Но вие все за думите се хващате. Добре, нека махнем думата „инцидент“, която, изглежда, никак не ви се харесва.

Елена. Думите сами по себе си не правят нищо.

Жорж. Ако мене ограждаха с толкова голямо внимание, аз бих се радвал много.

Андрей (към Жорж). Защо искат да ме полюлеят в люлчицата ли? (Към Романов.) Значи, вие искате да направите известни справедливи реформи?

Романов. Да, точно така е.

Андрей. И аз с какво трябва да заплатя за тях?

Председателят. Да заплатите от вас не се иска.

Романов. Нека направим една уговорка. Искам да останете тука затова, защото сте способен, а ние вече сме „бракувани кораби“ или на път за бракуване, както се изразява баща ви. Второ — вие се ползвате с право, разбира се, с известни симпатии от страна на работниците и вашето оставане ще бъде една гаранция пред тях, че действително ще направим подобрене.

Андрей. Да, да... Започвам да разбирам. После?

Романов. От ваша страна ние също ще искаме да направите подобрения.

Андрей. Какви?

Романов. Да подобрите настроението на работниците.

Председателят. Нам е известно, че във фабриката работниците не са съвсем спокойни. Знаем откъде изхождат тези подстрекателства, но искаме да мине всичко без състресения.

Андрей. Тази хуманност е повече заради поръчките, нали?

Романов. Ех, все се закачат. Нека да продължим нататък. На днешното дело бяха като свидетели много работници и това усложни още повече положението.

Елена. Господата казват, Андрей, че ако ти искаш, би могло всичко да се поправи.

Председателят. Да, би могло.

Романов. И то лесно.

Андрей. Лесно?

Романов. Съвсем лесно. Представете си, драги колега, една съвсем дребна работа: малка записчица и в нея най-много десет думи.

Андрей. Само това?

Романов. Дори ако вие не сте разположен, можем ние да я надраскаме и само вашият подпис. . .

Андрей (с ирония). Колко сте добри! За къде ще бъде предназначена тази „записчица“?

Романов. За. . . „Наша дума“.

Андрей. О, за местния вестник!

Романов. Точно така.

Андрей. А съдържанието?

Романов. Вижте какво. . .

Елена. Заради твоите родители няма да откажеш, нали, Андрей?

Попов. Ех, какво общо имат тука родителите?

Председателят. Разбира се, че за родителите си той трябва да направи малка жертва.

Романов. Няма никаква жертва.

Андрей. Така, така. . . В какво се състои работата?

Романов. В „Наша дума“ вие ще смекчите онова, което се случи днес.

Председателят. Само с няколко думи.

Андрей (явно си играе с положението). Какви?

Романов. Ще обясним там. . . или по-право вие ще обясните цялата работа, както ви е удобно. . . С идеализъм, с нерви, с каквото обичате. Ще кажете, че всъщност практически работата стои по-иначе.

А н д р е й. Тъй ли?

Е л е н а. Не забравяй, че правиш добро на работниците.

Ж о р ж. Ако надвиете себе си, ще бъдете техен спасител.

П р е д с е д а т е л я т. Не забравяйте, че съществува и една мълва, която съвсем ще ви обезобрази, ако ѝ се даде по-широка гласност.

А н д р е й (уцудено). Мълва? Каква мълва?

П р е д с е д а т е л я т. Че на вас плащат с чужди пари за днешното поведение.

А н д р е й. Ааа, така ли!

П р е д с е д а т е л я т. Затова избирайте!

П о п о в. Не е вярно! Андрей, нали не е вярно?

А н д р е й. Трябваше да се предвиди и този ход. Трябваше да се предположи. . . Дотам ли стигнахте? . . . Но. . . Отделих много време за шеги.

Р о м а н о в. Какви шеги, колега, говорим ви съвсем сериозно.

Е л е н а. Андрей, защо не искаш да разбереш? Защо си толкова вироглав?

А н д р е й. И ти, майко, мислиш, че мога да извърша тая мерзост?!

Е л е н а. Мерзост?

А н д р е й. Разбираш ли какво искат от мене? Разбираш ли за какво ще им послужи? Да направят кротки своите роби. Те искат да късат спокойно месата им. Да гледат със стръвни очи как тече кръв. . . да се опиват от звъна на парите. . . Няма да сполучите. . . Няма да сполучите, вълци! . . .

П р е д с е д а т е л я т. Ах, вълци!

Р о м а н о в. Но нали ви обещаваме. . .

П р е д с е д а т е л я т. Оставете, Романов, излишно е. . . Напразно отиде честта, която му направихме.

А н д р е й. Чест. . . Чест на убийци!

Ж о р ж. Той е болен!

А н д р е й. Тука всички сте болни. Болни в съвестта. Има една язва в парния котел и ако не намалите атмосферите, ще стане нещо страшно. Един нечуван гръм ще избухне и може би той ще повлече друг, по-страшен след себе си. Вне обричате на риск стотици работници, за да имате производство. А язвата там разяжда и атмосферите напират на всяка шупла всяка секунда. Тази язва е и във вашата съвест. . .

П о п о в (*пресича го*). Андрей, Андрей!

П р е д с е д а т е л я т. Никой до днес не ми е казвал такива думи. Язва в моята съвест? . . . В моята съвест язва? . . . Не, във вашата съвест има язва. . . Неблагодарник, аз издигнах семейството ви. . .

Е л е н а (*прекъсва го*). Не го слушайте. . . Той е полудял! Ах, каква неблагодарност! . . .

А н д р е й (*с болка*). Вярно ли, че той ни издигна, татко? . . . Издигна ли ни той. . . Нищо ли не му заплатихте вие? . . . Не мога, не мога да говоря за това. . .

Е л е н а. Стига, Андрей! . . . Ах, уби ме ти, уби ме! . . .

П о п о в. Какво става тука? . . .

П р е д с е д а т е л я т. Какво става ли? Не знаете ли какво става. Вие допускате в къщата ви да бъдем поругани. Ако не се откажеш от този непрокопсан син. . . Ако не се откажеш, ще трябва да сложа край на досегашната фаворизация.

П о п о в. Да се откажа от Андрей!

Е л е н а. Разбира се, че ще се откажеш! . . .

П р е д с е д а т е л я т. Какъв ще бъде авторитетът ви пред работниците? Може би ще ви се иска да ви говорят на „ти“ и да си човъркат носа пред вас.

А н д р е й. Защо говорите глупости? Кому съм нужен аз тука? Излишни са формалностите — и без това си отивам.

П р е д с е д а т е л я т. Глупости? . . . Аз. . . глупости! . . . Чувате ли? . . . Чувате ли? . . . Аз. . . глупости!

Ж о р ж. Обида на цялото ни семейство, нали, татко?

Председателят. Мълчи, Жорж, не ме ядосвай повече!

На вратата се показват Мира и Лилия.

Казах вече какво искам. Иначе... годежът на Лилия става проблематичен!

Попов. Разбирам ви... разбирам ви... ясно ми е...

Елена. Не, дотам няма да достигнем!

Председателят. Романов, на мнение съм да си отидем. Хайде, Жорж, повече работа нямаме тука. (*Тръгват.*)

Андрей. Намалете налягането, инженер Романов, защото...

Романов (*прекъсва го*). Вие си свършихте мисията, останалото е наша работа...

Лилия (*влиза заедно с Мира*). Жорж, остани, остани, Жорж! Само за малко...

Председателят. Жорж, върви с мен!

Излизат Председателят, инженер Романов и Жорж. Лилия отива към вратата и вика след тях.

Лилия. Жорж, Жорж... (*Плаче.*)

Мира. Защо плачеш? Заслужава ли той да плачеш за него? Ако те обичаше, трябваше да остане.

Лилия. Наистина ли той вече няма да дойде тука?

Елена. Благодарни на брат си за слънцето, което ти донесе.

Андрей. Не се страхувай, Лили, условието на баща му не е тежко. Той пак ще се завърне.

Лилия. А ти, Андрей?... Никога ли ти няма да се завърнеш?

Андрей. Ще се завърна пак.

М и р а. Ще дойдеш ли? . . . Наистина ли ще се завърнеш?

А н д р е й. Ще се завърна. Може би не самият аз, но все пак ще дойда.

М и р а. Да, ще дойдеш. . . Ще бъдеш в бодрия глас на тълпите, пияни от слънцето, което наистина ще свети... (Унесена.) В гръмотевичния звън на ръждясалата верига, която ще се скъса. . . И аз ще те позная тогава, Андрей! . . . Ще те видя в радостния поглед на онези, от които ти взе искрящите очи на „Освободеният човек“!

С л у г и н я т а (влиза). Господарю, господни Сираковиска да говори с вас.

П о п о в. Да говори? Толкова късно?

С л у г и н я т а. Не зная, казва, работата била важна.

П о п о в. Да почака малко, сега не ми е до работата.

С л у г и н я т а. Казва, важно било.

П о п о в. А аз ти казвам, да почака.

Слугинята излиза.

Е л е н а. Защо не го прие, може би е нещо важно?

П о п о в (раздразнено). Важно. . . работа. . . защо? За какво? . . . И все пак, не може! Не може! . . . Така е тръгнало. . . (Вика). Не може! . . . Посоката на инерцията е такава. (Пауза. Потъва в мисли и после внезапно се опомва. Към Андрей.) Е, сега?

А н д р е й. За себе си съм решил.

П о п о в. Накъде?

А н д р е й. По света.

П о п о в. Защо трябваше да хвърляш втора бомба, Андрей?

Е л е н а (веднага след Попов). Неблагодарен син си ти. Отначало ми се стопли сърцето. Мислех си, че ще тръгне някак и всичко ще забравим. Можех да се гордея в обществото, че имам син инженер. А сега? . . . Какво стори? Опетни името ни, сестра си нещастна направи.

Л и л и я . Майко, остави . . . и без това не мога да дишам от мъка. Мъчно ми е, Андрей, че не можахме да скитаме по полето, да слушаме птиците, да събираш силата на свежото поле и после да ваеш . . .

А н д р е й (*отива при нея и я прегръща*). Ах, ако можех така да вая, Лилия! . . .

П о п о в . Не трябваше въобще да почваш работа. Може би тогава нищо нямаше да се случи.

А н д р е й . Сигурно същото би станало.

П о п о в . Ако да можеш някак тъй . . . да останеш, тогава . . .

Е л е н а . Тогава? . . . А Лили? . . . А ние?

А н д р е й . Не, не, помислете само, можете ли вие да издържите това положение? Свикнали сте да живеете така. Аз съм ваш син, но ние сме врагове. В този дом на никого не съм нужен. Вие сигурно, преди да се завърна, живеехте съвсем без тревоги. А сега?

Е л е н а . Ти си виновен. Ти сигурно искаше хората да ни гледат като прокажени. Сигурно искаше отново да се сгромолясаме . . .

П о п о в . Не това искаше, нали, Андрей?

Е л е н а . И ти го защищаваш? Побъркахме се всички в тази къща. (*Към Андрей.*) Ти ни побърка.

П о п о в (*умислен*). Как се промени всичко тук . . . Ти дойде . . . раздруса . . . и си отиваш. Кой има право? . . . Ние или ти? . . . Да останеш ли? . . . Тогава — трета четвърта, пета бомба . . . Защо ни постави на такова изпитание? Ние сме пак, както някога в морето . . . (*Повишава постепенно гласа си и в края се забравя.*) Спокойно . . . гладко . . . Слънцето пече и на душата е леко . . . И изведнъж, съвсем изведнъж, там . . . на хоризонта се изправя черна стена . . . стъмва се . . . и иде . . . иде по-бързо от страха дори . . . иде като тебе . . . Гони . . . Бучи . . . (*Силно и с ужас.*) Деветият вал, деветият вал! . . .

Л и л и я . Татко! Татко!

А н д р е й . Деветият вал? . . . Деватата вълна? . . . Иде

като мене? . . . Не, аз не съм деветата вълна. Аз съм само един предвестник — талаз, една малка вълна, която иде преди нея. Но чува се някъде нейният шум. Шумът на вълната, която бучи. . . На вълната, която иде? . . . Деветият вал! . . . И тогава, татко, „гнилият кораб“, „корабът с плъховете“, няма да удържи нейния удар. Компромисът сам по себе си ще стане излишен. . . Сега довиждане! (*Тръгва.*)

П о п о в (*с болка*). Андрей, Андрей. . .

Л и л и я. Андрей! . . . Братко! . . . (*Плаче.*)

М и р а. Довиждане, Андрей, до деветата вълна.

А н д р е й (*обръща се за последен път*). До деветата вълна! (*Излиза.*)

Лялия тихо ридае. Мира отива до прозореца вляво. Попов е навел глава. Майката Елена нервничи. Пауза.

Е л е н а. Защо умишлено продължавате това състояние?

П о п о в. Какво каза?

Е л е н а. Той каза, че сме врагове. Защо са тези сцени? Няма ли да проникне в обществото нашето поведение?

П о п о в. Ех, стига и ти с твоето общество!

М и р а. Виждам го. (*Пориъисто.*) Виждам го още! . . . (*Отпаднала.*) Закри се зад едно дърво. . . Отиде си. . . Донесе една огромна вяра и си отиде. . .

П о п о в (*като на себе си*). Да. . . отиде си. . .

П а у з а. Чува се продължителен вой на фабричната свирка. За момент погледите на всички тревожно и въпросително се кръстосват.

Е л е н а. Какво е това?

Л и л и я. Защо свирят, татко?

П о п о в. Кажй ми ти защо свирят.

На сцената бързо излиза Сираков, разперил високо ръка.

С и р а к о в. Стачка!

З а в е с а

ПИСМА

[До Богдан Станишев]

Варна

2. VI. 1927 г.

Здравей другарю,

Преди доста време получих твоето писмо, но по ред причини, които ти ще видиш, ако имаш щастие или нещастие да постъпиш в Машинното училище, не можах да ти пиша. Пиша ти сега набързо само да ти се обадя, без да мога да ти изпълня молбата, защото правилниците след 2—3 дена едва ще бъдат отпечатани. Впрочем време има, за това не се безпокой, щом излезнат от печат, ще ти ги изпратя.

Ти как си, как върви V клас? Учи добре уравнения, системи и теореми, защото от тях непременно ще дадат на изпит.

Как е Олга? Тя сега какво прави? Вярвам, че скучае. Поздрави госпожата (майка ти). Поздрави също Олга и Терзиева. Запитай Герасим дали е получавал от мене писмо.

Засега толкоз. След 2—3 дена пак ще ти пиша.

С поздрав: Кольо

[До Атанас Смирнов]

Варна
14 октомври 1928 г.

Др. Смирнов.

Получих писмото Ви от 9 октомври. Идеята не е лоша. Не е лошо да излезат на показ младите сили, защото отделени, все още се чувствава тая боязливост, тая мудност, с която се движи по-голямата част.

Аз не мога. Моята работа е по-друга. Аз се намирам в условия малко по-други от тези на един гимназист. Самият живот, начинът, по който подготвят тука бъдещия човек, съвсем не разполага към творчество. Но при все това аз ще работя. Най-голяма пречка за неучастието ми във Вашия сборник ще бъде материалното ми положение, което се налага от няколко месеца. Сега не 700, а 7 лв. нямам.

Повторно изказвам моето съжаление, че не мога да участвам във Вашия сборник. Приятно ще ми бъде, ако имате време да ми съобщите за хората, които ще поместят нещо в него. Нека делото Ви се увенчае с успех!

С хиляди привети от мен и Черно море
Н. Вапцаров

До Райна Вапцарова

9. IV. 930 г., Русе

Мила сестро,

Ето пролетта е вече минала над върбите, пеперуди пърхат с пъстрите си крила над главите ни, когато работиме

всеки на своя мотор, и бягат. . . ние сме в масло, ръцете ни не са чисти, както на другите, миришеме на бензин, челата ни са погорели, младостта ни е заключена. . .

Чета твоето писмо и мисля: че все пак ти не си толкова нещастна, че в него тъгата е украсена неволно с романтизма на твоите 18 години. Чета и се радвам, че е така, радвам се, че все пак си по-малко нещастна, даже и никак. Ето иде Великден. Ще се съберете всички, завърнали се от разни градове. Колко радост ще има в игрите ви и щастие ще бъде всеки нов трепет. Този път аз няма да си дойда. Държи ни тук една властна любовница, притиска ни до гърдите си — ние сме в плен всеки на своята машина. О, как пулсира нейното сърце!

Аз те моля, сестро, пиши ми за всичко, което се е случило сред вашите среди през тази ваканция, и аз ще чета в някой кът далече от нея твоето писмо, защото тя е прекомерно ревнива.

Пишеш ми за твоята мъка, за силата, която те вика да станеш артистка, и за делничността на бъдещия ти живот, за твоя живот и този на всички момичета.

Това може да те успокои: та нали ще се очаква едно развиване на Банско, нали там правят салон, е какво повече?! Ще се събереме хора — „сбъркали своите професии“ — и ще направиме това, което можеме. Та изкуството не се заключава в рекламата и големината на сцената (ти помниш артистката от „Портрета на Дориан Грей“). То ще бъде като средство за едно себеудовлетворение. Е, това не е ли прекрасно?

Сега друго.

Ти какво правиш, готвите ли нещо за Великден? Малката Илиева как е? Тука се запознах с една г-ца, която й много прилича.

Борко как е, поздрави го и му кажи, че непременно ще ви пратя снимките за Великден.

Поздравя г-н Балев и г-жа Настева и вече няма да ти пиша, че лампата в каютата угасва.

Целува те
брат ти

4

[До Йонко Вапцаров]

12. X. 1930 г., Варна

Мили текьо,

Ето вече една седмица, откакто съм на практика в миноносците. Тебе са ти разправяли за тях, така че аз да ти опишам живота тука би било неуместно. Но нищо не ме тревожи. Действително през тези четири години ние се променихме толкова много, че когато се обърнеме назад, не можеме да се познаем. Аз съм добре. Свободното време е действително малко, така че не остава на човек време да се види накъде е. Даже време за писма не ни остава и тази вечер ти пиша като караулен началник през свободните часове. Борис как е? Да гледате да се занимава добре, защото тази година ще има решаващо значение за него, мама ми пише, че искал да постъпи в машинно училище и оттам да стане офицер. Тази работа не е така лесна, както мислите, първо, защото трябва да покаже много добър успех, за да стане офицер, и, второ, защото условията се измениха доста в училището и не зная дали ще остават вече от него офицери. Отначало сигурно ще му се види трудно в София, защото основата, която ни даваха там, беше доста слаба, но после, вярвам, ще се оправя, защото той е способен. Да гледа най-много на математика и литература — те ще му трябват най-много. Амн ти какво нареждаш за преместването? Ще ли се местим и кога? Защо не ми пишеш?

По случай сватбата на царя отука отиват около 40 души моряци в Италия. Щяха да изпратят нас — учениците, — но няма кой да остане на машините.

Говори се, че ние с миноносците ще заминем за Цариград да посрещнем някоя италианска ескадра, но кога и с пълна сигурност не може да се твърди.

Повече няма какво да ти пиша. Много здраве на Борис и Щъркелов.

Пиши ми непременно.

Аз ти писах няколко писма в Банско, но чак преди 2 седмици получих от мама писмо, с което казва, че си бил в София. Парите получих.

Целува те син ти: Никола

5

[До Елена и Йонко Вапцарови]

10. III. 31 г., Варна

Мили родители,

Никога не съм отбягвал вашите съвети, никога не съм се отричал от тях, но тогава, когато вземат една форма на повиши към загиващ, не бих могъл нищо друго да сторя, освен да ги взема за обидни, или пък с известен резерв.

През цялата ваканция ми тежеше ужасно обстоятелството, че вие имате много нещо да ми кажете, но не смеете. Предпочитате да остане само между вас, не избистряте и по този начин се дохожда до едно съвсем криво разбиране. Ти, майко, навярно получи отговора на I-вото ти писмо и знаеш какво мисля.

Аз съм добре. В града ни пускат седмично само един път.

На идване взех от София 2 чифта чорапи и една кърпа за лице. Ето вече минават 2 месеца, изпратете ми малко пари. Онези ги изтеглих.

Целувам ви
Никола

6

[До Йонко Вапцаров]

19. IV. 31 г., Варна

Мили текьо,

Получих парите, които ми изпратихте с моряка и тези със записа, после така също и козинака. Съобщиха ми, че още нищо не е решено за Запасната школа, но това „не е решено“ никак не ме успокоява. Имам да взимам две практики — ръчна и дизел.

От миноносците подлежа на смяна от 1 август и тогава за най-важната практика — дизел мотори — ми остава само един месец, когато най-малко трябва 4 месеца.

Моля ти се, пиши или самият ти, или пък някой друг, който не би му отказал, на капитан Стателов, да ме изпратят от 1 май в Учебния арсенал на ръчна работа. Сам не бих искал да се нареждам така, но изглежда, че повечето си нареждат по този начин практиките. Побързай, че от първи май ще се разпределят смените.

Всичко е в интереса само на практиката ми, вярвай, че не клинча.

Адресът на Стателов: кап. I р. Б. Стателов, началник на Морска учебна част.

Целува те
Никола

[До Йонко Вапцаров]

30. IX. 31 г., Варна

Мили текъо,

Не зная дали си вече в София, не зная дали въобще не си променил решението си да заминеш от Банско, защото нямам никакъв отговор на моето писмо.

А може би мълчанието ви да е някакво наказание, защото аз ви създадох доста грижи напоследък. Грижи. . .

Не мога да се ориентирам — кой е правият, вие ли, или аз, обществото ли, или аз. Особено там обществото е имало твърде малко право. Не, не обществото, а тези, които го представляват.

Знаеш ли, винаги ми е правило впечатление, че там повечето от недоразуменията се обуславят на едно мълчание. Тези хора мълчат и събират „факти“, вадят заключения, правилни и неправилни, създават един нравствен портрет на човека, портрет-карикуатура, и после забиват нож в гърба на същия човек и за оправдание показват този портрет на „широкото общество“, като че ли искат да кажат: „Ето това беше той, заслужава ли да живее?“

И вие се страхувахте да не ме осъди това общество. Трябвало аз поне да се крия от него.

Не така! Няма нищо да скрия. Няма никога да угоднича на хората, само да им се харесам. Никога. Пък ако ще това да коства цялото ми щастие.

Какво искаше това общество от мене? Благоприличие ли, или както го нарича — обществен морал? Тези ли, които дорн са изгубили някъде понятието „морал“?

Отидохме в Пирин. Казали ни бяха да отидем, а ни приеха някак като че ли натрапени. Аз не можех да се поставя, като че ли съм функция на някакви хора, вземащи постове,

и останах. Но аз запазих мярката си и ако не ми беше жал за това момиче, бих искал един медицински преглед и бих заплюл всички по мазните морди. Какво друго да ти пиша? Сега само това ми тежи. Тежи ми.

8

[До Йонко Вапцаров]

26. IV. 32 г., Бургас

Др. текьо,

Вече съм на път. Днес пристигнахме в Бургас, а навярно утре сутринта ще бъдем в Цариград.

Получих телеграмата ти още в събота, но за съжаление парите до вчера не бяха пристигнали. Взех пари от един бивш мой възпитател — лейт. Цанев, — обещавайки му, че щом се завърна, ще му ги дам. Затова парите (те навярно днес са вече във Варна) нека останат във Варненската банка, за да мога, щом се завърна, да му ги дам.

Аз съм много добре. Ще ви се обадя от няколко места.

Сега целувам всички в къщи

Никола

9

[До Михаил Пешев]

19. IX. 1932 г.,
Кочериново

Др. Пешев,

Пред вас като че ли излязох в една твърде гадна роля — в ролята на лъжец, — пред тебе и пред Дервишев.

Но, вярвайте, в един такъв момент на многолики чувства, на прощаване с другари човек може да бъде разсеян. И ето аз не само че не бях забравил да отнеса в клуба ръкописите, но и бях с убеждението, че ги бях оставил. Една такава гибелна разсеяност. Едва преди един месец ги намерих между записките си и останах поразен от себе си и от обстоятелството, че съм останал пред вас в твърде лошо осветление.

Макар че не държа какво ще мислят хората за мене, все пак на вашето приятелство държа твърде много.

Поздрави Дервишев

С поздрав от полите на Рила

Вапцаров

P. S. Прощавай, че ти пиша така набързо, обстоятелствата са такива.

Н. Вапцаров

10

[До Елена Вапцарова]

29. IX. 32 г., Кочериново

Мила майко,

Има дни от живота на човек, когато той нито се радва, нито тъжи. Налегнала го е една особена пустота. Дълбоко — някъде в подсъзнанието — става някаква борба. Но външно като че ли всичко дреме.

Такива приблизително дни изживявам и аз. И как бих ви писал, когато в действителност няма какво да ви пиша. Усещах някакво разочарование — разочарованието на всеки младеж, встъпил от началото в живота. Не ме ли разбрахте най-сетне? Можех ли да ви пиша само обикновена хроника без риск, че ще избухна, без риск, че ще ви опиша положението

си с по-черни краски, отколкото е в действителност, изфорсирано благодарение на нетърпеливата младост, на нейното вечно непокорство, на нейния нестихващ бунт? Че вие трябваше да ме познавате достатъчно, за да разберете, че току-така не ми се пише, не е в природата ми.

Стана ми мъчно, че текъо е рекъл — не пише вече, защото не му трябват пари. А не е ли имало случаи и когато бях в училището, въпреки че по 2—3 месеца не съм получавал пари и при все това не пиша? После, напразно се е ядосвал, че не си гледам работата, а чета реферати. Работата си гледам съвестно. Но не мога иначе. Освен работа ми трябва и нещо друго. Освен хляба си, който изкарвам, трябва ми и друг хляб. За мене е невъзможно да се огранича до положението на една машина, която само работи и поглъща своята определена доза пара. После той понякога не проверява нещата и обвинява. Говорил ти беше за моята реч във Варна, че това било робска черта и т. н., без да знае какво всъщност съм говорил, как съм обвинявал, справедливо или не. А после, когато му казали, че направила голямо впечатление, сам се радва.

Сега съм добре. Замествам на една от машините един колега, който си отиде в отпуска. Когато се върне, ще видим къде пак ще ме турнат. Ще чакам по-добри дни. Да видим колко ще си изпълнят думата.

Райна защо не се обади? Нека пише.

Ще чакам отговор.

Целувам — тебе, текъо и Райна
Никола

Бойка Вапцарова и Никола Вапцаров

[До Бойка Димитрова]

12. X — 32 г. Кочериново

Бойя, мое внезапно щастие, моя песен, прозвънила, отлетяла далеч зад полите на Битоша и оставила ехото на един неумиращ спомен да се носи в сърцето ми на плавни, топли вълни.

Бойя, ти знаеш ли колко те обичам? Бойя, спомняш ли си за човека, чиято душа се стреми към слънцето, а е вpletена в мрежата на фабрични комини, на дим? Спомняш ли си за човека, който жадува просторната свобода, а душата му е заключена в ритъма на машините?

Спомняй си, Бойя. . . спомняй си. . . и той ще ти даде цялото си сърце, пълно с непрозирна мъка и копнеж за щастие и вечна красота.

Спомняй си за човека, който те обича напук на всички злоезичия, напук на хорската злоба, защото любовта в него е толкова светла и велика, че ще победи шепата „другари“ — шепата дребнавци, които искат да опетнят едно светло начало. Не им вярвай! Не вярвай в тяхната злоба! Защото злобата руши, а не създава, обичай ме. . .

Аз тъй странно се привързах към теб, толкова силно и всеотдайно. Изпраших те онази утрин, онази траурна утрин, и струваше ми се, като че ли ще умра от мъка, нещо студиено беше залегнало в гърдите ми.

Понякога си мисля: „Ами ако тя не ме обича, ами ако тя се лъже, че ме обича?“

И действително — кажи ми защо ме обичаш, Бойя, кажи ми, искам да знам. . . Ах, да, щях да забравя да те питам — след като си отидох от Струма, те присмиваха ли ти се, той помъчи ли се отново да те уверява, че аз съм въжеиграч, че аз те лъжа.

Знаеш ли — през цялото време тази мисъл не е излизала от главата ми и страшно беше ми мъчно, ако те са надрацили твоята ефирна душа.

Боя, виж какво — ще те моля, ако имаш някаква снимка, изпрати ми я по-скоро. Искам да те имам. Нали ще ми изпратиш?

Сега стига толкова. Часът е три през нощта. Машината ритмува една тъжна поема. Ти навярно спиш и в съня си се усмихваш, както винаги — далечно и хубаво. В тази усмивка е въплътено може би моето щастие.

Спи. . . в тиха притома, душата ми те целува.

Кольо

P. S. Чакам отговор. Пиши дълго и всеотдайно. „Мариус“ остави. Ще го намериме, когато дойде в София.

По-нататък ще ти кажа коя книга да ми изпратиш.

12

[До Райна Ванцарова]

24. X. 32 г. Кочериново

Мила сестро,

Пиша ти и вместо обида от твоето писмо някаква радост ме лъхна, някаква радост, тъй рядка тука под сянката на фабричните комини. Защото колкото и да ме клеймиш в него, чувствавам в тебе един неугаснал копнеж за светлина, една скръб за загубената истина, един бунт срещу този, в когото си вярвала.

Но все пак — ти не си права. Още като че ли си твърде малка, за да съдиш с такъв тон. Защото ти виждаш нещата съвсем във форсирано осветление. После, виновен ли съм аз, че ти си ме мислила за необикновен.

Не за пръв път говорим с тебе на тази тема. И като че ли до голяма степен моят трагизъм се включва, че повечето хора ме мислят за необикновен, а аз самият много добре съзнавам моята ординерност и това ме терзае. После заставаш на една съвсем неправилна база за необикновените хора. Те били много силни и не се разочаровали от живота. Помисли само колко голяма неправота има в думите ти. Помисли си за Едгар По, за Ленау, за Достоевски, за Яворов и колцина още.

Те са от онези необикновени, които се раждат на векове един път. Помниш ли тяхното разочарование, о, не само разочарование, нещо по-силно — отчаяние. То произлиза оттам, че те в душите си носят съвсем други минове, а светът е пълен с толкова пошлост и нищета. Затова Едгар По се опиваше с опий, за да запази илюзорността на своите прекрасни светове. Всичко това, разбира се, не ти казвам, за да ме смяташ още за необикновен, а за да видиш, че въобще не си права! Не си права и за случая с Анна.

Вуйне, ами ако тя е виновна? Ами ако тя е дала повод? А то е така.

Искала си да дойдеш при мене. Колко бих се радвал. Но мъчнотията не се състои само в моето разклатено финансово положение, но няма де да спиш. В моята стая живеят още трима. Това, което съм ти обещал, ще го изпълня. Само чакай, нека се свързва. Пиши ми нещо по-светло, по-радостно.

Целувам ви всички.
Бакьо ти

P. S. Ако можете, изпратете ми едно козинавче.
Чакам всеки ден да мине текьо. Защо се забави?

[До Бойка Димитрова]

19. I — 33 г.

Кочерново

Чакай, Боя, не отивай тъй далече със своите изводи. Макар че в писмото ти проличава някаква математическа острота в анализа, ти все пак не си на прав път. Защото там, където има любов, логиката не помага нищо. Логиката е безпомощна да обясни повечето прояви на душата. Неспособна е да разключи вратата, зад която грее ту слънцето на неотразимото щастие, ту пъплят облаци на гибелни съмнения и нечовешко страдание. Никога не съм мислил, че в любовта ни ще има само слънце, че любовта ни ще бъде само звучна безгрижна песен. Такава любов дори не искам. Помисли колко безцветна би била тя. Помисли колко ординерна, колко пуста щеше да бъде. Една такава любов на монотонно „щастие“ е възможна само за хора, лишени от чувствителност, лишени от тънкия усет за това, което е хубаво и лошо, за това, което е красиво и грозно, за това, което е възвишено и низко. Не искам да кажа, че умишлено трябва да търсим дисонанси в любовта ни, за да бъде тя разнообразна. Животът сам ще постави пред нас хиляди проблеми, които всеки за себе си ще разреши по своему. И после нашите индивидуалности ще се сблъскат, за да ги обобщят. В тази борба на обобщаване, в тази непреривна трансформация на единия и на другия е за мен най-висшият процес в любовта.

Искам щастието ни да бъде опустошително като пожар, за да може след това да се вземе в нови форми. Искам мигновения!

Помисли за любовта на Лаура и Петрарка, колко щастлива и нещастна е била тази любов. Помисли за Едгар По и Нели, помисли за Лора и Яворов.

Така искам аз, Боя. Ще вървиш ли подире ми? Ще вървиш ли, Боя, или се плашиш? Вярвай ми и никога няма да се разкайваш. Не си въобразявам, че аз съм Петрарка, но ти можеш да бъдеш Лаура, защото тя е обикновена жена. Не си въобразявам, че съм Яворов, но ти можеш да бъдеш Лора. Ти можеш да бъдеш едно светло вдъхновение. Ако бъдеш Лаура, Нели или Лора, не значи, че ще свършим трагично като тях.

И най-малко сега имаш основание да мислиш за трагизъм. Нали аз те обичам, Бойл? Какво повече искаш? Ето, изминаха едва 4 дена и душата ми болно ридае за теб.

Възкръсват в паметта спомените ни, възкръсваш усмихнатата — гъвкава и стройна. Възкръсваш понякога и укорна, и недоволна. И ми става чудно как съм можал по-рано да живея без теб. Не мога да разбера с какво можа да впримчиш тъй здраво човека. . . и се радвам, че не мога да разбера.

Защото любовта не може да се анализира.

И тъй, Боя, любовта не може да се разбере, отговарям на въпроса ти, но тя се чувствава.

Ето цялото същество е изпълнено с някакви ефирни вълни. Леко ми е. Струва ми се — да разпери ръце, ще литна.

Може би това е проекция на мосто въображение, но горе чувствавам, че душите ни се сливат със симфонията на красотата, обкръжени с ореола на безброй светлини.

Целувам те тихо, за да не прокудя усмивката ти —

Кольо

[До Бойка Димитрова]

23. V — 33 г. Кочериново

Мила Бойя,

Отвънка е звездна нощ. Сигурно сега в полето има много аромат, много злак и младост. Аз пак съм при машината. Въпреки че прозорците са огромни, пролетта не е надникнала през тях. И затова тук няма нито злак, нито младост. Но душата ми се носи сега над зелените пиви, загледана в звездите. Звездите — огнено-жадните очи на невидими сини птици, политнали в небето. Настроението ми е обхванато като че ли от нежните сънни мрежи на някаква приказка. И приказка тази нощ ще ти разправам. Нямах нищо против, нали?

Ако те отегчават, ще ми кажеш и аз друг път няма да ти разправам приказки. Впрочем тя не е никак интересна, но не зная защо искам да ти я разкажа.

Приказка без край

Роден бил човек в полите на една голяма планина, където звездите сияели необикновено и върховете като че ли опирали в небето. Може би затова останала жаждата у този човек, през целия живот, към необикновената светлина и необятния простор на небето. Във висините се реели свободни орли. Той (или по-право „то“, защото бил още дете) ги гледал с часове, унесен в неутолимия копнеж за свободата. Понякога духал планинският вятър и галил непокорната глава на детето, като посел заедно с миризма на смола и чудни фантастични мисли, които детето жадно поглъщало.

[До Елена Вапцарова]

15. III. 34 г., Кочериново

Мила майко,

Бойка навярно ти е писала повече, пък и жени сте, твърде е възможно с нея да се разберете по-добре — това само ще ме радва. Ти, разбира се, предварително си ни извинила, че не сме ти писали по-рано, та кой по-добре от тебе може да ни разбере?

Сега небето ни е ясно и животът — тих, спокоен, такъв, какъвто го искаше ти. Аз съм на работа и ти пиша, а машината шуми — това не е шум, а песен на творчество и сила.

Кажни на Райна да дойде по-скоро. Ние я чакаме.

Изпрати по нея малко шушелки и ябълки, ако има.

После непременно да донесе ловджийската пушка.

Целува ви
Никола

[До Йонко Вапцаров]

8. VIII. 34 г., Кочериново

Мили тєкьо,

Отдавна те очакваме да минеш оттука, дори пръснаха слуха, че си заминал за Банско. Писах ти едно писмо по един мой колега, но не зная резултатите от него, затова пак ти се обаждам.

Въпросът е за Герасим. Той иска да се премести в Горня Джумая на мястото на тамшния д-р Йорданов, който също е съгласен да се премести. Ти познаваш Герасим и неговото

усърдие, така че няма да се изложиш, ако му дадеш протекция. Той е идвал в София, не зная дали се е срещал с тебе. Моля те, направи каквото можеш, ти знаеш с колко здрави другарски връзки сме свързани с него.

Провери също така и ако можеш, застъпи се пред министър Тодоров за Кирил Зехиров. Той има полувисше образование, а го уволняват от финансовото управление Г. Джумая. Независимо от това той е способно момче, счаква изключително на тая заплата и не е провинен в нищо.

Зная, ти ще се разсърдиш, че те задължавам толкова, и аз не бих ти ги препоръчал, ако не бях сигурен в тях; после знай, че щадя повече от всеки името ти и прави това, което ти е удобно. На втория съм кум и не мога да му откажа.

Ние тука сме дсбре. Чакаме те да дойдеш.

Пиша ти чрез „Зора“, защото не зная точно къде си

Целувам те
Никсела

17

[До Йонко Вапцаров]

15. IV. 35 г., Кочериново

Мили тъкьо,

Пиша ти набързо, защото след половин час отивам на работа. Ние сме горе-доле добре. Казвам „горе-дсле“, защото Бойка не е съвсем здрава, но нищо сериозно няма.

Сега по въпроса за квартирата. Шлаймер щял да си дойде на 26 т. м. и ще се измества оттука. Фишеков, както изглежда, ще вземе неговата квартира.

Ако можеш, говори на Балабанов да ни дадат неговата квартира. Изглежда, че напоследък този начин на действие е най-сигурен и се прилага в широки размери тука.

Виж така също и лицата да стане до Великден.

312

Ще те чакаме да дойдеш, ако имаш възможност, за празниците тук.

Много здра[ве] от Бойка на тебе и Щъркелов.

Целува те
Никсла

18

[До Елена Ванцарова]

12. III. 40 г., София

Мила мамо,

Ти ми знаеш табиего и трябва да прощаваш. Много пъти съм ти казвал, че като не пиша, то още не значи, че не обичам. Това е мукастлък, какво да правиш.

Ходя всяка неделя при Борис. Малко му се вижда нагорно в началото, ама ще свикне. Иначе е здрав и не се коси много. Ние сме добре с Бойка, така че не ни бери гайлето.

Дано ти да си добре.

Пусти поройци и я книга издадох, па те няма да кажеш аресували те или не дрънка ни колко лугне в кал.

Много здраве на всички.

Целува те: Никсла

БЕЛЕЖКИ

Никола Вапцаров е издал приживе само една книга стихотворения — Никола Йонков, Моторни песни, София, 1940 г. (В бележките на нашето издание я означаваме с МП.)

След смъртта на поета са излезли следните отделни издания на неговите произведения:

1. Никола Йонков Вапцаров. Избрани стихотворения. Предговор и редакция Христо Радевски. Художник Николай Шмиргела. София, Издателство на БРП (к), 1946. (В бележките го означаваме с Избр. I.)

2. Никола Йонков Вапцаров. Избрани стихотворения. Второ издание. Редактори Борис Делчев. Николай Шмиргела. Художник Стоян Сотиров. София, Издателство на БРП (к), 1948. (Тук го означаваме с Избр. II.)

3. Никола Йонков Вапцаров. Избрани стихотворения. Трето преработено издание под редакцията на Борис Делчев и Николай Шмиргела. Художник Стоян Сотиров. София, Издателство на БКП, 1950. (Тук го означаваме с Избр. III.)

4. Никола Вапцаров. Избрани стихотворения. Редактор Божидар Божилов. София, „Български писател“, 1952.

5. Никола Вапцаров. Избрани стихотворения. Под редакцията на Николай Шмиргела, Петър Динев и Божидар Божилов, София, „Български писател“, 1952.

6. Никола Вапцаров. Избрани стихотворения. Под редакцията на Петър Динев и Божидар Божилов. София, „Български писател“, 1954.

7. Никола Вапцаров. Избрани стихотворения. Под редакцията на Божидар Божилов, София, „Български писател“, 1955.

8. Никола Вапцаров. Стихотворения. Библиотека „Наши писатели“ № 12. Редактор Лилия Кацкова. София, „Български писател“, 1957.

9. Никола Вапцаров. Избрани стихотворения. Редактор Петър Пондев. София, „Български писател“, 1959.

10. Никола Вапцаров. Избрани стихотворения. Редактор Тихомир Тихов. София, „Български писател“, 1959.

11. Никола Вапцаров. Събрани съчинения. Предговор и редакция на Емил Петров. София, „Български писател“, 1959.

12. Никола Вапцаров. Избрани произведения. Библиотека „Писатели, паднали в борбата против фашизма“. Предговор от Христо Радевски. Под редакцията на Веселин Андреев. София, „Български писател“, 1960.

13. Никола Вапцаров. Стихотворения. София, „Български писател“, 1964.

14. Никола Вапцаров. Стихотворения. София, „Български писател“, 1966.

15. Никола Вапцаров. Когато вълната бучи (Деветата вълна). Драма в две части. Сценична преработка Боян Дановски. К-т по културата и изкуството. Централен дом на народното творчество. Репертоар за колективите на художествената самодейност. Театрална библиотека, г. XI, кн. 3. София, „Наука и изкуство“, 1967.

16. Никола Вапцаров. Вяра. Стихотворение (паралелен текст на 29 чужди езика). София, БАН, Институт за литература, 1968.

Досега са излезли и няколко специални издания за деца:

1. Никола Вапцаров, „Влак“, поема за деца. Рисунки от проф. Илия Петров. София, Издателство на БРП (к), 1947.

2. Никола Вапцаров, „Пролет“, стихове за юноши. Подбрал Васил Акъов, рисунки от Симеон Халачев, с предговор от Младен Исаев, София, Детиздат, 1949.

3. Никола Йонков Вапцаров, „Пролет“, избрани стихове за юноши. Съставител и редактор Ганка Димитрова, корица Борис Ангелушев, рисунки Асен Грозев, София, „Народна младеж“, 1953.

4. Никола Вапцаров. „Стремително, смело нагоре!“ Художник Петър Рашков. София, „Народна младеж“, 1961.

5. Никола Вапцаров. „Врабчова сговорна дружина“. Поема за деца. Художник Александър Денков. София, „Български писател“, 1965.

В „Библиотека за ученика“, издавана от „Български писател“, стихотворенията на Вапцаров (предговор от Емил Петров) са претърпели досега осем издания — 1961, 1963, 1964, 1965, 1966, 1967, 1968, 1969, 1970.

Настоящото издание има за цел да представи Вапцаров преди всичко като поет, а също така да разкрне интересите, които той е проявявал в областта на драматургията, репортажа и литературната критика. За първи път се включва тук в съчиненията на Вапцаров и основната част на неговите писма.

За основа на това издание служат текстовете от „Моторни песни“, публикациите в различни вестници и списания и ръкописите на поета. Малкото на брой отделни публикации на Вапцарови произведения се намират във въздържателния вестник „Борба“, 1926 г., литературния вестник „Глобус“, 1927—1928 г. списанието на македонската младеж „Родина“, 1928, сп. „Българска реч“, 1928, Юбилейния сборник по случай 50-годиш-

нината на Морското училище, 1881—1931, сп. „Морски стовор“, 1933, хасковския вестник „Сирена“, 1934, вестник „Кормило“, 1936, вестник „Нова камбана“, 1936—1937, списание „Летец“, 1937, вестник „За нашето дете“, притурка на списание „Железничарски подем“, 1937, списание „Занаятчийска кооперативна беседа“, 1937 и 1941, вестник „Заря“, 1938, списание „Морски преглед“, 1938, вестник „Светлоструй“, 1939, вестник „Завой“, 1940, вестник „Технически глас“, 1940 и 1941, списание „Рибарски преглед“, 1941, вестник „Кооперативна защита“, 1941, вестник „София“, 1941, вестник „Литературен критик“, 1941, вестник „Литературни новини“, Варна, 1942.

При подготовката на текста бяха използвани 15 тетрадки, 6 бележника и отделни машинописни оригинали на стихотворенията.

Най-ранните стихотворения на Вапцаров се намират в пет тетрадки.

Първата тетрадка с кариран листове, инв. № 1711а на Института за литература при БАН. Представява тетрадка по смятане и съдържа най-ранните ръкописи на Вапцаров — 14 завършени и незавършени стихотворения, отнасящи се към периода 1926—1927 г.

Розовата морска тетрадка, инв. № 1711 на Института за литература при БАН. Учениците в Морското училище са се обучавали в специални тетрадки, отпечатани само за това военноучебно заведение. Тетрадката съдържа 22 ранни завършени и незавършени стихотворения, отнасящи се към 1927 година.

Тетрадката с широки редове, ИК № 374 на къщата-музей „Н. Й. Вапцаров“. Съдържа стихотворения, писани в периода 1928—1930 г.

Тетрадката с бели листове, ИК № 374 на къщата-музей „Н. Й. Вапцаров“. Съдържа стихотворения от периода 1930—1931 година.

Синята морска тетрадка, от личния архив на Бойка Вапцарова. Тетрадката има общо заглавие „Скици“. Тук са събрани осем стихотворения, някои от които в повторни варианти. Отнася се към периода 1927—1929 г.

Останалите ръкописи на Вапцаров се намират в следните тетрадки:

Синя тетрадка с надпис „Морска учебна част“, съхранява се в къщата-музей „Н. Й. Вапцаров“, ИК № 378. В нея се намират импресиите „Спомени от миноносците“ и „Импресии от параход „Бургас“. Тетрадката трябва да се отнесе към периода 1931—1932 година.

Тетрадката с реферата „Морето“, ИК № 383 на къщата-музей „Н. Й. Вапцаров“. Съдържа продължение от реферат на тема „Морето“ и ръкопис на стихотворението „Бодри осъмвайте, родни села“.

Тетрадката с речта, произнесена при завършване на Морското училище. Пази се в Института за литература при БАН, ф. 82, инв. № 3243.

Тетрадката с машинописния текст на пиесата „Когато вълната бучи“, Пази се в къщата-музей „Н. Й. Вапцаров“, ИК № 680. Тя е от 1935 г.

Розовата тетрадка, ИК № 373 на къщата-музей „Н. Й. Вапцаров“.

съдържа стихотворенията „Родина“ (Над тебе, Пирин), „Горки“, „Едни спял“, „Зора“, „Събужда се града“, „Епоха“, „Романтика“, „Пушкин“. Тези стихотворения са писани от май 1936 до февруари 1937 година.

Тетрадката от формуляри за картотекиране на работници, ИК № 375 на къщата-музей „Н. Й. Вапцаров“. Тук са написани двата химна („Неспирно наприрай, разраствай“ и „Огромен град със звезден покрив“), първата редакция на поемата за деца „Влак“, детските стихотворения „Тази вечер чичо Яне“ и „Денонощно сняг вали“. Тук се съдържат незавършените ръкописи на други детски стихотворения, от които публикуваме за първи път сравнително по-завършения фрагмент „Тази сутрин, рано-рано“. Тетрадката от формуляри е от периода 1936—1937 година.

Сивата тетрадка, ИК № 364 на къщата-музей „Н. Й. Вапцаров“. В нея са подредени стихотворенията, които Вапцаров е смятал да включи в „Моторни песни“, но част от тях — навярно поради цензурни причини — не е влязла в стихосбирката. Сивата тетрадка е откъм 1939 година и съдържа следните стихотворения: „Двубой“, „Писмо“, „Ще строим завод“, „Песен за човека“, „Горки“ (втора редакция), „Пушкин“, „Родина“, „Огнярнотеллигентска“, „Пролет“ (Гълъбите гукат), „Пролет в завода“, „Романтика“, „Спомен“, „Хроника“ (В заводите „Круп“ днес отливат гранати), „Не бойте се, деца!“, „Песен“ (Във гората враг стаен), „Завод“, „Епоха“ и цикъла „Песни за една страна“ — „Испания“, „Сън“, „Песен на другаря“, „Песен на жената“, „Писмо“ (Майко, Фернандес убит).

Кафявата тетрадка, ИК № 370 на къщата-музей „Н. Й. Вапцаров“. Макар че в нея няма отбелязани дати, по публикациите на творби от тази тетрадка в печата трябва да я отнесем към периода 1939—1940. Съдържа следните стихотворения: „Майка“, „История“, „Крали Марко“, „Илинденска“, „Кино“.

Синята тетрадка, ИК № 372 на къщата-музей „Н. Й. Вапцаров“. Съдържа само един вариант на „Пролет“ (Отвънка ухае на лиляк), който е озаглавен тук „Пролетна“. В нея е направен един списък на стихотворения, които Вапцаров навярно е гласял за своя бъдеща стихосбирка. Ето този списък: „Майка“, „Кино“, „Рибарска“, „Ботев“, „История“, „Пролет“, „Крали Марко“, „След бал“, „Илинденска“, „Не дишаш?“ (Не дишаш, Гриша, влажната земя), „Милиони КѠН“, „И пак е ден“. Текстът на „След бал“ и на последните три стихотворения не е намерен досега. За „Не дишаш?“, „Милиони КѠН“ и „И пак е ден“ не се знае дали са били изцяло написани, но се знае, че стихотворението „След бал“ е било създадено. Синята тетрадка датира от 1941—1942 година.

Тетрадката „Сампа“ се намира в личния архив на поета Младен Исаев. В тази тетрадка Вапцаров е писал в затвора. Тетрадката е принадлежала на Антон Попов. Първите страници са изписани с ръката на Антон Попов, който е учил френски език и тетрадката „Сампа“ му е служила за писмени упражнения. Започвайки от обратната страна на те-

Мотиви
Дж. Гайт

БОТЕВЪ

Идва при мене
задъханъ и потенъ
работникъ
и казва:

— Пишете за Ботевъ!
„За Ботевъ ли?
Съдамъ.
Елате въ срѣда
къмъ седемъ.“

Но его, че срѣда отдавна
премина

навъсенъ азъ пѣскамъ,
и късамъ листата.
Надъ покрива горе
моторигъ
спорятъ
съсъ влажната пролѣтѣ,
въ свѣта
и мъглата.

И нищо не идва.
Безпжната мисълъ
въ главата се мжти.
Въ гърдитъ тревога.
Представамъ да пиша,
захвърлямъ листата,
дълбоко въздишамъ
и казвамъ:
— Не мога!

Събличамъ се.
Лѣгамъ въ леглото.
Заспивамъ.
Но ето пристига
навъсенъ работникъ
и пита:

— написа ли пѣсень
за Ботевъ?
— за Ботевъ ли?
Чакай . . .

„Огрѣватъ звездигъ,
следъ туй на Балкана
излиза луната,
вълкътъ се промъква
и дебне въ скалитъ
и свѣтятъ очигъ му
въ ирака.“

Работникътъ бърчи си
челото

и пита:

Безпжната мисълъ
въ главата се мжти.
Въ гърдитъ тревога.
Представамъ да пиша,
захвърлямъ листата,
дълбоко въздишамъ
и казвамъ:
— Не мога!

Събличамъ се.
Лѣгамъ въ леглото.
Заспивамъ.
Но ето пристига
навъсенъ работникъ
и пита:

— написа ли пѣсень
за Ботевъ?
— за Ботевъ ли?
Чакай . . .

„Огрѣватъ звездигъ,
следъ туй на Балкана
излиза луната,
вълкътъ се промъква
и дебне въ скалитъ
и свѣтятъ очигъ му
въ ирака.“

Работникътъ бърчи си
челото

и пита:
— това ли е Ботевъ?

— пиши за жетваригъ тамъ,
за теглото,
за чернитъ кърви
що пие земята,
за робската пѣсень
и мжката въ нея,
която люлѣе нивята.
— Какво ще го търсишъ
въ усонтъ,
дето
и хищника днеска не бродѣ?
Не виждашъ ли — Ботевъ?
въ очигъ ни свѣти,
та Ботевъ е тукъ при народа.

— Ти падашъ и Ботевъ ни
казва

„Вдигни го!“
и дай въ ржката му зѣбне.
Подавамъ ржката си,
ти се надигаашъ
и крачине рамо до рамо.

— Това е то Ботевъ.
А ти го осуквашъ.
Та тукъ за осукване нѣма!
Повзри се въ живота
и ето ти Ботевъ
и ето ти цѣла поема.

Н. Йонковъ — Варшавскъ

традката, от последните ѝ листове, Вапцаров е възстановил по памет част от „Дяубой“ — от „Във мината избухна газ“ до края, — „Пушкин“, „Завод“, „Ще бъде стар“, „Анени“; написал е първият куплет на „Борбата е безмилостно жестока“ и цялото стихотворение „Прощално“. Това е последната тетрадка на поета. Стихотворенията в нея са писани през юли 1942 г.

Запазени са и шест бележника на Вапцаров.

Най-ранното тефтерче се пази в Института за българска литература при БАН, ф. 82, инв. № 1713. Тефтерчето е подарено на Вапцаров, тогава ученик в Морското училище, от майка му, която е написала на първата страница следното пожелание: „Бъди крепък и мъжествен; нищо светско да не срути основата на характера ти, в който вярвам, че е добър“.

27/7 926 г.

Майка ти Е. л. Вапцарова

В тефтерчето Вапцаров е написал правилата на дисциплинарния устав в Морското училище и стихотворението „Готови сме“.

Първият бележник се пази в къщата-музей „Н. Й. Вапцаров“, ИК № 369. Съдържа чернови на стихотворенията „Майка“, „Думи“ и „Война“ (Врабчова сговорна дружина). Този бележник навярно предхожда по време Кафявата тетрадка: съдържа чернова на „Майка“, което е написано в завършен вид в Кафявата тетрадка. Навярно е от 1939—1940 година.

Вторият бележник също се пази в къщата-музей „Н. Й. Вапцаров“, ИК № 368. Съдържа един първоначален вариант на стихотворението „Илинденска“ с дата 30. VII. 1940, чийто окончателен текст намираме в Кафявата тетрадка. Тук е написано и недовършеното стихотворение „Дождат дни“.

Карираното тефтерче се намира в Института за литература при БАН, ф. 82, инв. № 1715. Карираното тефтерче е без корица. Съдържа стихотворенията „Имам си родина“, „Хайдушка“, „Елтепска“, „Ще бъде стар“ и три куплета от „История“. Писани са преди излизането на „Моторни песни“ — навярно през 1939 и 1940 година. По-късно, в края на 1941 или началото на 1942 година, е добавено стихотворението „Ще бъде стар“.

Червеният бележник се намира в къщата-музей „Н. Й. Вапцаров“, ИК № 371. Съдържа „Пролет“ (Отвънка ухае на люляк), „Не, сега не е за поезия“ — дата 5. VII. 1941 година — и един препис на „Война“ (Врабчова сговорна дружина).

Синият кожен бележник „Байер“ се пази в Института за литература при БАН, ф. 82, инв. № 1717. Последният бележник на поета. Съдържа: втората окончателна редакция на „Анени“, три строфи от „История“, „Ще бъде стар“, първия куплет от „Борбата е безмилостно жестока“ и „Прощално“.

Материалът в това издание е подреден по следния начин:

1. „Моторни песни“.
 2. Антология — стихотворения, писани след излизането на „Моторни песни“ или по цензурни причини невключени в стихосбирката. Подредени са хронологично.
 3. Стихотворения за деца. Подредени са хронологично.
 4. Проза — статии, рецензии, репортажи, импресии, реч при завършването на Морското училище.
 5. „Когато вълната бучи“, драма.
 6. Писма.
 7. Бележки. В тях отбелязваме библиографски данни, текстоложките различия във вариантите и редакциите на творбите, известните литературно-исторически поводи за написването на отделни произведения и пр.
- Всички означения на редове, стихове и страници се правят по това издание. Правописът и пунктуацията са осъвременени. Отклонения от книжовния изговор са допускани само при римите: вера-химера, теб-хлеб и пр.

МОТОРНИ ПЕСНИ

ПЕСНИ ЗА ЧОВЕКА

Стр. 17. ВЯРА. Отпечатано е най-напред в МП, стр. 5—7. Ръкописът му не е открит. Написано е било направо за „Моторни песни“ и Вапцаров го е смятал за своя идейно-творческа програма. Стихотворението е писано през 1939 година.

Стр. 20. ПРОЛЕТ В ЗАВОДА. МП — стр. 8—9. Ръкописът се намира в Сивата тетрадка.

В МП ст. 16 гласи: „та н и е с и е я ще направим стачка“. Това е навярно печатна грешка, защото в Сивата тетрадка намираме: „та ний за нея ще направим стачка“. Възприемаме текста по ръкописа.

Между МП и Сивата тетрадка има следните разлики: стр. 2 — „ала мотора изруга н а п е р е н“; ст. 4 — „попитай портiera“; ст. 13 — „ще я отлъчиш ли? от въ р н а със насмешка“; ст. 17 — „К ъ д е е скритата причина“; ст. 25 — от въ н к а.

Стр. 22. ЗАВОД. МП — стр. 10—12. Има два ръкописни оригинала: първият се намира в Сивата тетрадка — по него е печатан текстът в „Моторни песни“. Вторият оригинал се намира в Тетрадката „Сампа“ — в затвора Вапцаров е възстановил по памет стихотворението.

Ст. 4 в Сивата тетрадка — „Живот без маска и без грим“; в МП — „Животът без маска и грим“; ст. 15 — В Сивата тетрадка и в Тетрадката „Сампа“ — „И става толкова задушно“; в МП — „И става т о л к о з д у ш н о“; ст. 43 — в Сивата тетрадка и в Тетрадката „Сампа“ — „което т е дели“; в МП — „което г и дели“; ст. 62—63 — в Сивата тетрадка и Тетрадката „Сампа“ — „и ний ще свалим /слънцето при нас“; ст. 64—65 — в Сивата тетрадка и Тетрадката „Сампа“ — „Завод, завод — /с със много дим и горест“.

Непосредствено след излизането на МП стихотворението е препечатано във в. „Завой“, Варна, I, бр. 32 от септември 1940 г., стр. 5, с подпис: Никола Йонков, и във в. „Технически глас“, орган на техниците със средно образование, редактор Л. Стефанов, XII, бр. 251 от 20. IX. 1940 г., стр. 3, с подпис: маш. техн. Никола Йонков.

Стр. 25 СПОМЕН. МП — стр. 13—15. След това препечатано във в. „Технически глас“, XII, бр. 265 от 16. IV. 1941 г., стр. 2. Подпис: маш. техн. Никола Й. Вапцаров. Ръкописът се намира в Сивата тетрадка.

В МП — ст. 19 — „когато шумят“ е очевидна печатна грешка. Димитър Цеков Вълв, колега на Вапцаров в мелницата на братя Бугарчеви в София, разказва следното за повода, по който е написано стихотворението:

„Работата беше тежка. Един от огнярите едва не умря от задушаване.

Често Кольо вършеше работата и на своя помощник-огняр Георги от Саранци, който често се уморяваше. Този огняр се разболя от туберкулоза и за една седмица умря. Като чета стихотворението „Спомен“, струва ми се, че в него Вапцаров е описал точно този свой огняр, който по цял ден мъкнеше коша с въглища и покашлюваше.“ (Сборник Никола Йонков Вапцаров. Спомени, писма, документи. София, БАН 1953, стр. 143. По-нататък това издание ще означаваме със Сб. БАН.)

Съпругата на поета Бойка Вапцарова пише по същия повод:

„И Кольо ми разправи как огнярят, който му носи въглища с кош, плуе парцали кръв от изгнилите си дробове и не може да си почине нито ден, защото няма кой да се грижи за семейството му.

— А да знаеш само какъв прекрасен човек е този огняр! — разказваше той. — Учил е само до четвърто отделение, а е прензпълнен от ненаситна жажда за знания. Навярно той скоро ще умре и за да го отклоня от постоянната мисъл за болестта и смъртта, аз му разprávям какво съм чел и какво съм видял по света. Той слуша с напрегнато внимание, радва се, интересува се, нарича ме с най-нежни имена. Ще донесе въглища, ще бърза да свърши работата, ще дойде тихичко при мене и пак: „Хайде, разprávай. . .“ Очите му горят все по-трескаво, лицето му се облива с едри капки пот, той ме гледа безпомощно и иска да му повтарям по няколко пъти, че ще дочака не само тази пролет, но още много други пролети. И когато аз го успокоявам, огнярят сияе от радост и започва да ми говори за семейството си, за двете си малки деца, като се дави от суха кашлица. А на мен сърцето ми се къса от мъка, щё ми се да разбъни мутрата на тоя проклет живот. . .

Скоро огнярят легнал тежко болен, завели го в болницата и след няколко дни починал. За него Кольо написа стихотворението „Спомен“. Най-напред той нахвърли следните стихове:

*Аз чувствах
как тези зеници се молят,
как страдат,
как тягостно страдат!
Те искаха толкова малка пощада —
до пролет,
до другата пролет!*

(Бойка Вапцарова, Спомени за Вапцаров, София, „Български писател“, 1952, стр. 107. По-нататък това издание ще отбелязваме така — Б. Вапцарова, Спомени. . .)

Стр. 28. РОМАНТИКА. За първи път отпечатано в сп. „Летец“, месечно илюстрирано списание на Дирекцията на въздухоплаването, г. V, 1936—1937, кн. 4—5 (1937), стр. 8. Втора публикация в МП, стр. 16—17.

Първата редакция на стихотворението се намира в Розовата тетрадка, откъдето е отпечатано в сп. „Летец“. Втората редакция се намира в Сивата тетрадка и съответствува на текста в МП.

В Розовата тетрадка ст. 11 гласи: „които пеят в ъв небето синьо“; стихът „прелитат над зелените полета“ тук има друга редакция: „над малките села и градовете“.

Със стихотворението „Романтика“ Вапцаров е спечелил конкурса, обявен от сп. „Летец“ за написване „оригинални художествени произведения с въздухоплавателен сюжет“. Н. Г. Данчов е бил член на комисията за конкурса като представител на Писателския съюз. В комисията са участвували още Георги Михайлов, юриконсулт при Дирекцията на въздухоплаването, и Васил Кулеф, летец, представител на списанието. Ето какво пише по този повод Н. Г. Данчов: „Най-послед след редица заседания, някои от които бяха доста продължителни и оживени, решихме, че между разказите няма достатъчно добри, и единодушно се съгласихме да препоръчаме за награждаване поемата „Самолети“ и стихотворенията „Романтика“ и „Вихър“. Ст 114 творби — само 31. Но бяхме уверени, че не сме сгрешили в избора си и че препоръчваме работи, които наистина заслужават да бъдат отличени.“

След решението си всички бяхме нетърпеливи да узнаем кои са техните автори. Това не беше мъчно. Върху всеки ръкопис стоеше мото. Намирахме веднага запечатания плик със същото мото, а в плика се даваше не само името, но и адресът на автора.

„Самолети“ беше на Н. Марангозов — София.

„Романтика“ от Никола Вапцаров — София.

„Вихър“ от Вл. Владимиров — София („Христо Смирненски и Никола Вапцаров в спомени на съвременниците си“, стр. 456—457).

Стр. 30. ДВУБОЙ, МП — стр. 18—23. Там е пропуснато повторението на стиха „Навред съм аз!“. Ръкописът се намира в Сивата тетрадка, където ст. 13 гласи: „Сега не шочваме, нали?“, а ст. 17 има следния вид: „от дълги дни сме с п л е л и здраво“. В Тетрадката „Сампа“ е възпроизведен точно текстът от стиха „Във мината избухна газ“ до края.

Преди да отпечата „Двубой“ в „Моторни песни“, Вапцаров го е чел пред свои близки приятели. „Върху него се водиха дълги спорове — свидетелствува Б. Вапцарова. — Мнозина от слушателите не искаха да приемат стиховете:

Извергът,

мерзкия стрелец
закри следите си

завчас.

Ти спомняш ли си тоз подлец?

Това бях

аз.

Кольо обясняваше, че човекът, за когото говори в стихотворението, не е комунист, а изобщо човек от капиталистическия свят. От него не могат да се искат най-добрите качества, той изпитва жестокостите и несправедливостите на съвременното общество. Това общество изражда хората така, че създава от тях и подлеци, които са способни да убият дори родния си брат. Той казваше:

— Центърът тук е в страстния спор и в жестоката борба на човека със стария „разкапан, озлобен живот“, в неговата светла вяра, че двубоят ще завърши с победа над тъмните сили на живота:

Тогаз

на твоят място

дружно

ще изградим със много пот

еден живот

желан

и нужен,

и то

какъв живот!

(Б. Вапцарова, Спомени. . . стр. 118.)

Стр. 35. ПИСМО (Ти помниш ли. . .). Първата редакция на стихотворението е отпечатана във в. „Сирена“, независим обществен седмичник, излизаш в Хасково под редакцията на Марин Латинков. Администратор на вестника е бил съученик на Вапцаров от Морското училище Кольо Василев, комуто е посветена първата редакция на стихотворението. Василев е поканил Вапцаров да сътрудничи във вестника, където в бр. 8 от 26. IV. 1934 г., стр. 3, се появява стихотворението „Писмо“, подписано: Николай Боен.

За втори път, вече основно преработено, стихотворението е напечатано в МП, стр. 24—27. Ръкописът на тази редакция се намира в Сивата тетрадка. Там има следните различия: ст. 11 — „където в гаснещата вечер“, стр. 16—18:

*Опомнихме се. Късно. Бяхме вързани
жестоко. Като някакви животни
в клетка, светкаха очите жадно;*

ст. 45 — „тя пъплеше в кръвта и виеше с закана“; ст. 61 — „за мен е в с и ч к о минало — неважно“.

Сравнението между първата и втората редакция на „Писмо“ показва колко много е израснал художникът Вапцаров за три години. Ето изцяло първата публикация на стихотворението във в. „Сирена“:

ПИСМО

На К. Василев

*Ти помниш ли морето и машините
и трюмовете, гълци със вечерен мрак?
И този див копнеж по Филипциите,
по едрите звезди над Фамагуста?
Ти помниш ли поне един моряк,
нехвърлил жаден взор далече,
където всякоя надежда пуста
умира в гаснещата вечер?*

*Ти помниш ли мятената раздяла
и как заплухме времето на „старите“?
Една звезда в простора бе огряла —
ний бяхме вече част от пролетаршите,
родени в щурм, под гръм и барикади,
зовящи в бой денят на свободата!
Познавахме ликът на нищетата,
другарю мой, а бяхме толкоз млади!..*

*Сега е нощ. Машината ритмично
припява някаква бунтовна песен;
и сякаш че в сърцето ѝ челично
на искрен гняв се пламъкът разгаря.
Отвън плющят на черна нощ завеси,
от север иде вятър буревестен
и в пътя си преградите събаря. —*

извършаше глава надясно, навеждаше очи надолу, намръщваше се и произнасяше с особена мъка: „По Беласица телени мрежи. . .“ Голям кичур от кестенявата му коса падаше върху леко набразденото му с бръчици високо чело“ (Сб. БАН, стр. 166).

Твърдението на М. Сматракалев относно последния стих от „Земя“ се потвърждава и от един екземпляр на „Моторни песни“, който Вапцаров е подарил с автограф на близкия си приятел Светослав Обретенов. В този екземпляр, който се пази у сестрата на Обретенов — Люба Обретенова, — последният стих — „По Беласица телени мрежи“ — е написан на ръка, а стиховете „Поена с кръв [и разлюляна] в метежи“ са зачертани. . . Поправката е извършена с ръката на Светослав Обретенов по указание на автора, както твърди Люба Обретенова.

Съпругата на поета Б. Вапцарова също така много добре помни, че „Земя“ е завършвало със стиха „По Беласица телени мрежи“.

В рецензия за „Моторни песни“, отпечатана във в. „Завой“, бр. 30 от м. юли 1940 г., стр. 6, Д. Митрев цитира края на стихотворението „Земя“ по следния начин:

*Поена с кръв
и разлюляна в метежи?
По Беласица телени мрежи. . .*

Тук възстановяваме последния стих в текста на стихотворението „Земя“.

Стр. 50. ПЕСЕН (Над горите над Пирина). Отпечатана най-напред във в. „Светлоструй“, седмичник за просвета и култура, редактиран от писателя Димитър Добрев, XI, бр. 7 от 25. I. 1939 г., стр. 1. Подпис — Никола Йонков. Оттам е препечатана в МП, стр. 42—43, без промени. Ръкописът на това стихотворение не е намерен.

Стр. 52. ИМАМ СИ РОДИНА. За първи път е отпечатано в МП, стр. 44. Ръкописът му се намира в Карираното тефтерче, което се съхранява в Института за българска литература при БАН, ф. 82, инв. № 1715. В ръкописа стихотворението е без заглавие. Там има следните различия: в ст. 2 думата „сутрин“ е зачертана; ст. 3 — „н о щ е м светят звездни полюлеи“; ст. 4 — „н денят ги сутрин краде“ — е зачертан; ст. 6 — „на стрехите с е н к н т е поел“.

Стр. 53. ХАЙДУШКА. За първи път е напечатано в МП, стр. 45. Ръкописът е в Карираното тефтерче, където стихотворението е без заглавие.

Стр. 54. ЕЛТЕПСКА. МП, стр. 46. Ръкописът е в Қарираното тефтерче. Там стихотворението е без заглавие и вторият куплет има два варианта. Първият гласи:

*А доле, доле, в тъмното подножие,
тревожно и злъхано,
притисната в скали и клек,
като човек
приказва с мене.*

Глазне. . .

Вторият вариант:

*А доле, притиснала водите,
притиснати в скали и клек,
като човек приказва с мене Глазне.*

Първият стих на този втори вариант е имал първоначална редакция „А доле скрита във полите“.

В ръкописа: ст. 5 — „ще дойда аз“ е зачертан; ст.14 — „к а к тя всеки пътник пита простодушно“; ст. 16 — „А аз мълча, мълча, мълча и слушам“. След ст. 16 са зачеркнати следните два стиха:

*Над елите мъгла дими,
бучат далечни водопади. . .*

Ст. 18 има следната редакция: „събаря (оттатък) облачни грамади“.

ПЕСНИ

Стр. 55. ОГНЯРОИНТЕЛИГЕНТСКА. МП — стр. 49. Там стихотворението завършва така:

*Честно ще умра
като работник,
честно ще умра*

Ръкописът се намира в Сивата тетрадка. Там е пълният текст на стихотворението, двата последни стиха от което са били съкратени

по цензурни съображения. Във всички екземпляри, подарени от Вапцаров с автограф, след многоточието е прибавен ръкописно стихът „за свобода“ . . .

Стр. 56. ЛЮБОВНА. МП — стр. 50. Ръкописът не е намерен, В МП, ст. 6—7 поради печатна грешка е изпуснат пред думите „фабричните“ и „залеза“ предлогът в и куплетът гласи така:

*Аз виждам тоя смут дар
сега фабричните колони,
на запад залеза или
в небето тъй спокойно сиво.*

В подарените с автограф книжки поетът е наанял предлога.

Възприема се текстът от Избр. I, стр. 102, където печатната грешка е отстранена.

ПЕСНИ ЗА ЕДНА СТРАНА

Стр. 57. ИСПАНИЯ. Това стихотворение не е било включено в МП, понеже е било изхвърлено от цензурата. Както във всички предишни издания на Вапцаровите стихотворения, така и тук ние включваме „Испания“ в „Песни за една страна“, понеже в ръкописите на поета — в Сивата тетрадка — испанският цикъл започва тъкмо с тази творба.

За историята на стихотворението в цензурата Б. Вапцарова пише: „Сега оставаше да се реши най-тежкия въпрос — да мине през игленото ухо на цензурата. С тази работа се зае Георги Караславов. Най-напред той занесе всички стихотворения в цензурата, но там, като ги прочели, отказали всякакво разрешение. Тогава Караславов промени тактиката. Започна да носи през няколко дни по едно стихотворение на различни цензори, като употребяваше цялото си красноречие, за да спечели тяхната благосклонност. В разстояние на повече от един месец той успя да получи разрешение за всички стихотворения от сбирката „Моторни песни“ с изключение на стихотворението „Испания“. Караславов прибегна до всевъзможни маневри, но цензорите бяха неумолими и не позволиха отпечатването на това стихотворение“ (Б. Вапцарова, Спомени. . . стр. 159).

Стр. 60. СЪН. МП — стр. 53—54. Ръкописът се намира в Сивата тетрадка — там стихотворението е втора творба от цикъла „Песни за една страна“.

Ст. 24 в ръкописа гласи: „Въздъхна, после каза уж сърдито.“

Стр. 62. ПЕСЕН НА ДРУГАРЯ. Стихотворението е отпечатано за първи път във в. „Заря“, редактиран от Кръстьо Станчев, XVI, бр. 4941 от 19. II. 1938 г., стр. 6, със заглавие „Малка песен“ и подпис Никола Йонков. Втора публикация в МП, стр. 55. Ръкописът се намира в Сивата тетрадка, където „Песен на другаря“ е трето стихотворение на цикъла „Песни за една страна“.

Във в. „Заря“ ст. 11 гласи: „Т р е т и грабна ръчната граната“, а ст. 19 — „Колко б н х се радвал, Фернандес.“

Стр. 63. ПЕСЕН НА ЖЕНАТА, МП — стр. 56—57. Ръкописът е в Сивата тетрадка: четвърто стихотворение на цикъла „Песни за една страна“.

В МП ст. 22 поради очевидна печатна грешка гласи: „легнала във нашата стая“.

Стр. 65. ПИСМО (Майко, Фернандес убит). МП — стр. 58—61. Ръкописът е в Сивата тетрадка: пето стихотворение на цикъла „Песни за една страна“.

В МП стих 21 — „ала скръб и там горчива“ — е навярно печатна грешка. В ръкописа ст. 21—22 гласят:

*ала скръб и там лици
и сълзи, сълзи не спира т. . .*

В ръкописа има още следните различия: ст. 36 — „една истина в живота“; ст. 72 — „тази в е с т ще го различи“; ст. 76 — „ако не щ о той усети“.

Написването на „Писмо“ (Майко, Фернандес убит) Б. Вапцарова отнася към времето след разгрома на революцията в Испания. На един кинопреглед тя и Вапцаров видели испански бежанци, които се отправят към френската граница. „Гледката беше покъртителна — пише Вапцарова, — в безкрайна сива колона вървяха окъсани старци, жени и деца с малко багаж в ръцете и едва влачеха краката си към север. . .“

Когато се прибрали след филма, Вапцаров казал на жена си:

„— . . . В тази върволица от бежанци има не само страдащи и отчаяни хора. В този жив поток аз видях и сурови, набръчкани лица, и очи, които блясваха от гняв, омраза и надежда. Особено силно впечатление ми направи лицето на една млада жена. . . Тя тикаше детска количка, вървеше и гледаше пред себе си със стиснати устни. Върху ней-

ното уморено и почерняло от прах лице се четеше несломима твърдост. Това лице казваше: „Ние загубихме сражението, моят любим другар е убит, но вие жестоко се лъжете, ако мислите, че сте ни псбедили. Аз, обикновената жена, ще продължа делото на своя мъж!“

Според Б. Вапцарова оттук започва замисълът на стихотворението (Б. Вапцарова, Спомени. . . стр. 145—146).

АНТОЛОГИЯ

Стр. 71. ПРОЛЕТ (Пролет моя, моя бяла пролет). За първи път стихотворението е публикувано след смъртта на поета в Избр. I, стр. 107. В Тетрадката с бели листове, съдържаща ранни стихотворения, писани в периода 1930—1931 г., се намира следният вариант на стихотворението:

*Пролет моя, бяла пролет,
още неживяна, непразнувана,
само в зрачни сънища сънувана,
как минаваш ниско над тополите,
но не спираш тука своя полет.*

*Пролет моя, моя бяла пролет,
аз не помня твоите тихи вечери —
тъй жадувани и толкова далечни;
ето ме сам със мойта горест
и духът ми пак лишен от полет.*

*Пролет моя, слънце неогряло. . .
Още пазя кръстчето на майка ми,
гледам и очите си изплакани
и със него искам да халосам
образът си в мойто огледало.*

Русе

Ръкописът на стихотворението от 1933 г. е запазен върху отделен лист за писмо. Върху ръкописа с чужд почерк е написана датата: „Дупница, 1933 г.“ (коментар към Избр. III).

Стр. 72. ЕДИН СЛЯП. Напечатано за първи път в Избр. I, стр. 54—55. Ръкописът се намира в Розовата тетрадка и е датиран: „Кочериново, 36“.

В Кочериново на една вечеринка Вапцаров е декламираше „Един сляп“, обявявайки, че е написано от „поета Бородин“ (вж. Б. Вапцарова, Спомени. . . стр. 96).

Повод за написването на тази творба са дали разговорите на поета с русите емигранти, които са били на работа в кочериновската фабрика. „Емигрантите живееха отделно, почти не дружеха с българите — пише Б. Вапцарова. — Но те уважаваха Вапцаров и водеха дълги беседи с него. . . В повечето случаи темите бяха за майсторите на великата руска литература и понякога лоялно спореха върху съвременното развитие на Русия“ (вж. Б. Вапцарова, Героите в поезията на Н. Вапцаров, сп. „Септември“, г. XII, 1959, кн. 12, стр. 131).

Стр. 75. ЗОРА, СЪБУЖДА СЕ ГРАДА. Напечатано най-напред в Избр. I, стр. 56. Ръкописът е в Розовата тетрадка. Стихотворението е написано през юли 1936 г., когато Вапцаров е бил безработен и в много тежко положение. В края на юли умира детето му Йонко. Художникът Борис Ангелушев дава 500 лв. на Вапцаров за погребението. . .

Стр. 77. ЩЕ СТРОИМ ЗАВОД. Избр. I, стр. 47—48. Ръкописът е в Сивата тетрадка. Там ст. 16 — „ни крачка назад“ — е зачеркнат.

Стр. 80. ГОРКИ. Първата редакция на стихотворението е напечатана във в. „Кормило“, г. I, бр. 39 от I. VII. 1936 г., стр. 4. Подпис — Никола Йонков. Заглавие — „На Горки“. Тази редакция е взета от Розовата тетрадка, в която стихотворението има подзаглавие „По случай смъртта му“ и дата „1936 г.“

Втората редакция, която печатаме, се намира в Сивата тетрадка.

В Розовата тетрадка и в „Кормило“ след стиха „блестяха очите“ следва краят на стихотворението:

*Сега
жестока вест
прелита от Хамерфест
до пясъците на Сахара,
от Токио
до Огнена земя;
като тайфун
нахлува в минните галерии. . .
Живота пак притиска
с лапи от чугун,
но днес не ще изгубим
своят вяр.*

Стр. 84. ЕПОХА. Избр. I, стр. 111—112. Има два ръкописа: първият се намира в Розовата тетрадка с дата „ноември 36 г., София“, вторият е в Сивата тетрадка. В музея „Н. Й. Вапцаров“ се пази и един машинописен препис на „Епоха“, направен от Вапцаров.

В Розовата тетрадка: ст. 26 — „на своята стара л ъ ж а“ и предпоследният стих — „стоманна, кипяща епоха“.

Стр. 86. ПУШКИН. Първа публикация във в. „Нова камбана“, директор Лазар Поповски, редактор Трайчо Доброславски и редактор на културната страница Георги Караславов, г. I, бр. 246 от 27. II. 1937 г., стр. 4, подпис: Никола Йонков.

Първата редакция на стихотворението се намира в Розовата тетрадка с дата „февруари, София, 1937“. Ст. 60 тук гласи: „ц и т я р а твоите стихове“.

Втората редакция се намира в Сивата тетрадка. Точно по тази редакция е възпроизведен текстът и в Тетрадката „Сампа“.

В Розовата тетрадка и в „Нова камбана“ липсва текстът, включен между „Но ето днес — трудът задружен. . .“ и „Сега е друго, ето нѝ“. Липсва и финалет на стихотворението — от „Едно момиче от колхоз. . .“ — до края.

Стр. 89. ХИМН (Неспирно напирай, разраствай). Избр. I, стр. 109. Ръкописът се намира в Тетрадката от формуляри. В къщата-музей „Н. Й. Вапцаров“ се пазят и два машинописни преписа от това стихотворение, което с мото „1937“ е било представено на конкурса, обявен от списание „Сердика“, орган на Софийската община, за написване на най-добра поетична творба за столицата.

Стр. 90. ХИМН (Огромен град със звезден покрив). Избр. I, стр. 108. Ръкописът се намира в Тетрадката от формуляри. В къщата-музей „Н. Й. Вапцаров“ и от това стихотворение има два машинописни преписа, единият от които е бил приготвен за конкурса на списание „Сердика“ — това се вижда от поставеното мото „Прогрес“.

Стр. 91. ПРОЛЕТ (Гълъбите гукат). Избр. I, стр. 105. Ръкописът е в Сивата тетрадка. В Тетрадката с бели листове намираме първите две строфи на стихотворението. Там ст. 3—4 гласи: „и обронват своите хубави пера“, а ст. 7 — „и все пак ще с е т я“. Означено е мястото, където е написано стихотворението — Русе. Вероятно тази творба е написана през 1930 г., когато Вапцаров е бил на стаж в Русе.

Стр. 92. ХРОНИКА (В заводите „Круп“ днес отливат гранати). Избр. I, стр. 110. Ръкописът се намира в Сивата тетрадка.

Стр. 93. НЕ БОЙТЕ СЕ, ДЕЦА. Избр. I, стр. 41—43. Ръкописът е в Сивата тетрадка.

Стр. 96. ПЕСЕН (Във гората враг стаен). Избр. I, стр. 103—104. Ръкописът е в Сивата тетрадка.

Актрисата Магда Колчакова помни следния край на това стихотворение:

*Във гората мрак студен
и юнак лежи във мрака.
Утре ще настане ден
и ще пият за юнака.*

Б. Вапцарова също така помни този вариант на „Песен“.

Този поетична творба е написана след изборите за народни представители в началото на 1938 година. Повод за написването ѝ са дали гоненията срещу комунистите и антифашистите по време на тези избори (вж. Б. Вапцарова, Спомени. . . стр. 147).

Стр. 98. ДОКЛАД. Избр. I, стр. 69—75. Ръкописен оригинал не е запазен. Оцелели са два машинописни текста, на един от които (къща-музей, „Н. Й. Вапцаров“, № 14) поетът на ръка е добавил четиристишието:

*И ти се опитай да спориш
със мене.
Та аз за секунда, за миг
ще те смажа.
Аз чувствам горещите думи на
Ленин:
„Прав е другарят Вапцаров“ — ще каже.*

Ъщо така на ръка е прибавен и стихът „Сметалото млякнало“.

Върху гърба на втория машинописен препис поетът е записвал въпроси и впечатления от обсъждането на стихотворението в Македонския литературен кръжок. Този препис е даден на Б. Вапцарова от Иван Пейчев през 1947 година. Ето бележките на Вапцаров: „Не струва, усуквам, послушайте. Много интимност лъха от тези думи“; „I. Войната

в Китай ли? — Обяснението е по-доле. 2. Не струва. 3. Натурализъм — да псувам. 4. Усуквам — от терминологията на кръжока. 5. По натурализъм. 6. За манекерността.“ Встрани с мастило има записан адрес: „Странджа 52 (Колего)“. Това е адресът на Коле Неделковски (IV. 1912—2. IX. 1941), участник в Македонския литературен кръжок, поет, автор на стихосбирките „Мълнии“ (1940) и „Пеш по света“ (1941), загинал в антифашистката борба у нас.

„В стихотворението са предадени мислите, които Вапцаров е развил в доклада си при учредяването на Македонския литературен кръжок през есента на 1938 година“ — казва другарят на поета Кирил Николов. Това се потвърждава и от думите на Михаил Сматракалев: „Докладът беше извънредно интересен. Той коренно се различаваше от слушаните дотогава от нас доклади в тайните събрания, конференции и заседания. Вапцаров бе написал работата си оригинално, с душа, с майсторство. Това не беше обикновен доклад, а една сърдечна изповед, една другарска покана за изпълнение на свещен дълг към нашия народ. . . По-късно той написа стихотворението си „Доклад“, в което тези основни идеи бяха изразени в прекрасна художествена форма“ (Сб БАН, стр. 160).

Стихотворението е писано през 1939 година.

Стр. 107. ДУМИ. Избр. I, стр. 113. Ръкописът се намира в Първия бележник.

Стр. 109. МАЙКА. Избр. I, стр. 95. Ръкописът е в Кафявата тетрадка. Там последният стих е незавършен: „че падна убит като. . .“ В Първия бележник обаче, където се намира една чернова на стихотворението, последният стих гласи: „Че падна убит като стачник.“ В Първия бележник стр. 4 има следната редакция: „и след туй провери в в К а м ч а т к а“. След ст. 4 стои:

*Иди провери. Но защо във степта,
но защо ще се лутаиш в Ямайка?*

Стр. 113. ИСТОРИЯ. Избр. I, стр. 44—46. Ръкописът се намира в Кафявата тетрадка. В Карнираното тефтерче са записани първите три куплета от „История“ и следните две строфи:

*Не ще ни впишеш ти,
история,*

*ний бяхме прости хора
от фабрики и
канцеларии*

*от фабрики и
канцеларии
ний паднахме,
но не за царя.*

В Синия кожен бележник „Байер“ поетът е написал в затвора три куплета — първия, третия и още един, който гласи:

*За простата човешки драма
место едва ли ще достигне,
но гледай ти да не сбъркаш само
поне и главните интриги.*

Стр. 116. КРАЛИ МАРКО. Стихотворението е отпечатано за първи път във в. „Кооперативна защита“, орган на Съюза на приятелите на кооперацията, вестник за кооперативни, обществени и културни въпроси, редактиран от Никола Исаяев, г. XIII, бр. 12 (461) от 25. X. 1941 г., стр. 2. Подпис — Никола Йонков. Ръкописът се намира в Кафявата тетрадка.

Стр. 117. ИЛИНДЕНСКА. Избр. I, стр. 84—85. Ръкописът е в Кафявата тетрадка.

Първите варианти на стихотворението се намират във Втория бележник. Единият вариант е озаглавен „Илинден“ и има следния вид:

1. *Илинден?! Не искам да пиши,
заряда е малко,
заряда не стиги.*

*Излишно. И жалко за книгата,
ако такава прекрасна тема
в куплети и рими нацвъкаш,
иди и свърши със живота навреме,
от доблест, от ярост и мъка.*

*Илинден?! Това е вълна, на която
не виждаш зеления гребен,
и ако здраво не стискаш греблата,
комай че е свършено с тебе.*

2. *Илинден — то значи да хванеш нещата
дълбоко от самия корен.*

*Сега ще пиша агитки,
и то защото са нужни,
и заедно с всички герои в борбата
да правя със по-жива песен история.*

*А някак отгоре-отгоре — така
да хванеш и после да пуснеш,
ех, братчета мои, бих могъл и аз
да правя такова изкуство.*

3. *То мога и аз да отчитам.*

*То започна така:
то започна макар
някак си много наивно.
През полето на Сяр
преминава река
и се влива в морето лениво.
Над полето звезди,
над полето простор,
над полето небето е чисто,
а отгоре ѝ мост
със железни зъби
е захапал
реката Ангиста.*

*Ангиста,
небето девствено, чисто,
но детето расте,
възмъжава и
става зъбато.*

4. *По железния път
ни ограбват трудът,
по железния път на Ангиста
нашите сили текат
и житата текат,
и тютюна
със жълтите листи.*

*За шаварите трябват
червени басми.*

*ва харѝ ма —
„опринеки ризи.*

*И се прожъква с локомотив
калосан, красив бандитизъм.*

*Но раята търпи, но раята се моли
и си казва: „Божия воля“.*

5. *На Ангиста гръм.
Като малко дете
тишината проплаква и мъква.
Детето засуква топлата гръб
на народната мъка.*

*И детето едрее, и детето расте,
възмъжава и става зъбато
и започва като всяко възбуяло дете,
разбира се, с атентати.*

6. *На хиремите времето.
Разгром (тежко и тълпо)
и после стихна, както стихва буря,
ама лазура не огря
и слънцето се не усмихна. Почнаха. . .*

Встранн от текста поетът е изписал отделни думи: „пвѣкаш“, „мѣка“, „шушукат“. В ст. 3 на 4 строфа след „пѣт“ е зачеркната формата „се отгича“; последните два стиха на 4 строфа са зачеркнати; в ст. 1 на 5 строфа след „Ангиста“ е зачеркната думата „взрив“; в ст. 4 на 5 строфа след „засуква“ е зачертан предлогът „от“; в ст. 6 на 5 строфа след „детето“ е зачертан глаголът „расте“; в ст. 8 на 5 строфа след „всяко“ е зачертана думата „революционно“.

Във Втория бележник има още един вариант на стихотворението, който е много близък до редакцията в Кафявата тетрадка и е датиран — 30. VII. 1940. Тук има само следните различия: ст. 1 — „Вината е не наша“; след ст. 34 следва: „и паднаха с песни във метежи и /те умряха честни“ (вторият стих е зачертан); след ст. 37 — „опека на протектората“; ст. 37 — „Не хленча аз, че буря ги отбрули“; ст. 40 — „а ти, на pewno ти си. . . Кольо Карев“. Вместо последните три стиха в този вариант четем:

*Искаме свободна! И не щем,
не щем протекторати.*

Стр. 119. КИНО. Отпечатано за първи път във в. „Литературен критик“, г. I, бр. 6 от 27. II. 1941 г., стр. 5, подпис: Н. Йонков-Вапцаров. Ръкописът се намира в Кафявата тетрадка.

Конникът на Крум — става дума за десетлевова монета от онова време с изображение на Мадарския конник.

Лъвът на „Метро“ — една ревяща лъвска глава е емблема на всички филми, произведени от американския филмов тръст „Метро Голдуин Майер“.

Стр. 122. ДОХОЖДАТ ДНИ. Избр... III, стр. 158. Ръкописът се намира във Втория бележник. Стихотворението е незавършено.

Стр. 123. СЕЛСКА ХРОНИКА. Избр. I, стр. 58—59. Ръкопис не е запазен. В Избр. I стихотворението е напечатано по един машинописен препис, приложен към делото, по което Вапцаров е бил обвинен, че „писмено е подбуждал със съдържанието на стихотворението към вражда, омраза и престъпление спрямо отделни слоеве и класи от населението и към установената власт“.

През есента на 1940 г., когато Съветският съюз чрез дипломатическия си пратеник Аркади Соболев предлага на българското правителство да се сключи пакт за ненападение между двете славянски страни, Вапцаров е изпратен в родния си край с партийно поръчение да агитира в полза на пакта. Тогава той написва стихотворението „Селска хроника“, което е инкриминирано, а авторът му — подведен под отговорност за „противодържавна дейност“. Интерниран в Годеч, похъсно Вапцаров е оправдан от съда, за което много са помогнали показанията на писателя Светослав Минков.

Ето какво си спомня Димитър Зайков за повода, по който е написано стихотворението, и за неговото разпространение в Пиринския край: „Наблюдавайки разговорите на хората по кръчмите, кафенетата, по мегданите както в околията, така и в Банско около съветското предложение, Вапцаров написа стихотворението „Селска хроника“ и го прочете на комитета (комитет за ръководене акцията по събиране на подписи). Ние всички го одобрихме и решихме да се размножи в повече екземпляри и да се разпространи на ръка на доверени хора. В Банско стихотворението бе размножено приблизително в около 100 екземпляра, в Разлог в 200 екземпляра и пр. Стихотворението има голям успех и изигра силно мобилизираща роля в събирането на подписи“ („Вапцаров пред съда“, ръкопис в Института за българска литература при БАН, ф. 82, инв. № 184).

Стр. 125. РИБАРСКИ ЖИВОТ. Отпечатано за първи път в сп. „Рибарски преглед“, орган на Българския рибарски съюз, редактирано

от Георги Зашев, г. XI, 1941, кн. 5, подпис: Никола Йонков. Ръкопис
няма.

Стр. 128. ПРОЛЕТ (Отвънка ухае на люляк). Избр. I, стр. 106.
Ръкописът е в Червения бележник.

Един по-ранен вариант на стихотворението със заглавие „Пролет-
на“ се намира в Синята тетрадка. Там първият куплет е, както в Чер-
вения бележник. Подир него следва:

*Дори през бензинните пари,
през пластове сиви ята
тя иде. Вратите отваряй*

*Та все ли така ще преминеш
живота си в мъка и труд*

*Ти имаш любима? — Обичай!
Ти вярваш в живота? — Добре!
Подай си ръката челична —
отвънка е пролет! Здравей!*

Към текста от Червения бележник, който приемаме за последен,
прибавяме последния куплет от текста в Синята тетрадка, защото Вап-
царов е смятал да го постави като завършек в окончателната редак-
ция на творбата. С този куплет е завършило стихотворението и в из-
пълнението на артистките Магда Колчакова и Иванка Димитрова, които
са декламирали „Пролет“ още приживе на поета.

„Беше краят на месец май 1941 г. — пише Б. Вапцарова. — Кольо
беше прекарал инфлуенца и се чувствуваше на оздравяване. Седеше на
леглото срещу отворения прозорец, поемаше жадно свежия въздух
и се радваше на слънцето.

— Боя, подай ми бележника и писалката — каза той. — Искам
да напиша нещо. Моля ти се, остави ме сам.

След известно време той ме повика и ми прочете стихотворението
„Пролет“ (Отвънка ухае на люляк) — (Б. Вапцарова, Спомени. . . стр.
211—212).

Стр. 130. БОТЕВ. Запазена е шпалга със стихотворението „Ботев“
от „Ботйов лист“ на Врачанската студентска корпорация „Околчица“,
1941 г. Тук даваме факсимиле от тази шпалга, която се пази в къщата-
музей „Н. Й. Вапцаров“, ИК № 701. В статията „Срещи с Вапцаров

(Как беше написано стихотворението „Ботев“)“ д-р Ем. Андреев и проф. Л. Шиндаров разказват (в „Литературен фронт“, бр. 15 от 4 април 1968 г.) как е било поръчано от тях стихотворението. Поръчката е била направена в кафене „Средец“; „Вапцаров ни изслуша внимателно и за момент, сякаш скъсал връзката с нас, каза:

— За Ботев ли?

Ние разбрахме, че той е вече решил да се отзове на молбата ни, и за да не изпуснем този миг, допълнихме:

— Да, да, за Ботев и за студентите! За да подхожда на листа за 2 юни. . .

— Добре, добре. Елате в сряда. Ще се постарая. — И като докосна леко ръцете ни, подсказа, че е време да се разделим.“

Шпалтата на стихотворението „Ботев“ е минала през врачанската цензура, за което свидетелствува печатът: „Врачанска областна полицейска инспекция.“ Поставена е дата: 27 май 941 г., и резолюция: „Свободно“. По-късно обаче се е намесила полицията и „Ботйов лист“ излиза без Вапцаровото стихотворение.

Бойка Вапцарова си спомня, че когато Вапцаров е писал „Ботев“, той не е имал пред вид само едно издание, а се е надявал, че все някъде стихотворението ще може да бъде промъкнато през цензурата.

В това издание за първи път публикуваме стихотворението „Ботев“ по запазената шпалта от „Ботйов лист“, Враца, 1941 г., подпис: Н. Йонков-Вапцаров.

За първи път стихотворението е печатано във в. „Литературен фронт“, г. III, бр. 37 от 31 май 1947 г., стр. 1, по машинописен текст, даден на редакцията от Б. Вапцарова. В сравнение с шпалтата от Враца тук има следните различия: ст. 2 — „навъсен и потен“; ст. 11—12 — „Навъсен, /оставям листата“; 16 — „със нас“; ст. 37 — „след туй на небето“; ст. 41 — „и светят звездите във мрака“; ст. 59 — „Ти падаш и Ботев ми казва“; ст. 67 — „За усукване нищо тук няма“.

В коментара към Избр. III намираме следната критична бележка: при препечатването на стихотворението в „Литературен фронт“ „своеволно и неоправдано са направени някои значителни поправки: . . . А з п ъ ш к а м (провинциализъм) заменя аз о т м а х в а м, а з о т с т р а н я в а м. От тази критична бележка може да се съди, че редакторите на Избр. III са разполагали с друг, втори машинописен препис, в който вероятно се е намирала и известната редакция на 41 стих — „и светят зъбите му в мрака“.

Стр. 133. НЕ, СЕГА НЕ Е ЗА ПОЕЗИЯ. Избр. I, стр. 114. Ръкописът се намира в Червения бележник, датиран: „5. VII. 1941“. Стихотворението е писано в Годеч, където по това време Вапцаров е интерниран след активното си участие в Соболевата акция.

В ръкописа има следните различия: в ст. 6 вместо „снаряд“ първоначално е стояла думата „гърмеж“, която е зачеркната. След третото четиристишие е зачеркнат стихът „И политат. Къде? Неизвестно“. В стих 13 е зачеркнат изразът „в простора“ и е прибавено „далече за-дружни“

Стр. 134. ХРОНИКА (Отвсякъде врази). Стихотворението е публикувано за първи път във в. „Работническо дело“, XXVI, бр. 202 от 20. VII. 1952 г., стр. 2 в спомени на Н. Шмиргела за Н. Вапцаров, озаглавени „До последния дъх боец“. В спомените си Шмиргела е използвал показанията на Вапцаров, направени в полицията.

В показанията си за Цветко Радойнов в полицията Вапцаров пише следното за стихотворението „Хроника“: „Радойнов ме запитва как използвам свободното си време. Отговорих му, че по-голямата част използвам за четене. Полюбопитствува и поиска да му прочета нещо от стихосбирката си „Моторни песни“.

Тогава Радойнов ми каза:

— Макар в настоящия момент съдбата на света да се решава с оръжие, едно пламенно написано стихотворение на актуална тема има не по-малко значение от оръжието.

Предложи ми да напиша нещо подходящо. През това време аз мислех постоянно за стихотворението, което трябваше да напиша. Не ме липсваха теми, но аз исках да избира най-близката до сърцето ми. След дълго мислене аз реших да напиша за войната в Македония. И действително написах. Оставих го в бележника, но после го изгорих... Не се страхувах, че ще го забравя. Помня нанзуст всички стихове, които съм писал през последно време.

След седмица Радойнов дойде. Казах му, че съм написал стихотворението. Поиска да го чуе. Аз му процитирах:

Хроника

Отвсякъде врази...

(Стихотворението е приложено на отделен лист — 6. р.)

Радойнов намери, че стихотворението има някои съществени недостатъци. Направи ми забележка, че погрешно хуля целия германски народ, а би трябвало да насоча жилото си срещу фашизма.“

Стр. 135. **ЩЕ БЪДА СТАР...** Избр. II, стр. 145. Запазени са три ръкописа: в Қарираното тефтерче, в Тетрадката „Сампа“ и в Синия кожен бележник „Байер“.

В Қарираното тефтерче ст. 1—2 гласят: „Ще бъда стар, ще бъда в е ч е стар, /ако остана след м е т е ж и т е, разбира се“; ст. 5—6 — „И както малките деца п р е л и с т в а т, /з а п о ч в а т със картинките от края“; ст. 10 — „мечтите греят в синкава прозрачност“. В Тетрадката „Сампа“ II стих започва с „А по-добре е...“

Ето какво пише Вапцаров в показанията си пред полицията за тази своя творба: „Обещах да напиша друго стихотворение (след като Цв. Радойнов му препоръчал да поправи „Хроника“ — б. р.).

— Поправи същото — каза Радойнов.

— За мене това е по-трудно, отколкото да напиша ново.

Қолкото и да знаех, че в настоящия момент поезията не е само лична амбиция, мен ми стана криво и реших с още по-голяма амбиция да напиша ново. Искях да напиша стихотворение с опростен стил, но няколко дена не можах да попадна на тема. Една сутрин, без да искам, си спомних едва мисъл на Ленин: „Електрификация плюс колективизация — значи комунизъм.“ Тази мисъл ми послужи за изходна база на второ стихотворение, което носеше заглавие „Бъдеще“. Не зная по каква причина края на стихотворението не можах да довърша. Полуци се засечка и аз го изоставих за два-три дни.“

(Според Б. Вапцарова стихотворението „Бъдеще“ — това е „Милиони КВН“.)

В това издание за първи път включваме в основния текст на стихотворението неговите последни два стиха, които намираме в ръкописа — в Қарираното тефтерче.

Стр. 136. **АНТЕНИ.** Напечатано за първи път във в. „Литературни новини“, Варна, редактор Борис Чернев, г. I, бр. 3 от I. III. 1942 г.; стр. 3, подпис — Никола Йонков.

„Антенн“ е последното стихотворение, което Вапцаров е дал да се печата. Той сигурно не го е видял отпечатано, защото на 4 март 1942 година е вече арестуван.

В своята работа „Геронте в поезията на Никола Вапцаров“ (сп. „Септември“, г. XII, кн. 12, стр. 139—140) Бойка Вапцарова пише:

„Қольо дълго време мисли как да разработи и предаде душевното състояние, чувствата и мислите на обикновените хора в тревожните времена, които настъпиха след окупирането на Полша от хитлеристка Германия и бруталното маршируване на фашисткия ботуш по столиците на Европа. Понякога вечер той излизаше да се разтъпче на терасата на

апартамента, в който живеехме. Често го виждах дълго да наблюдава покривите на сградите. Един път го запитях:

— Какво намираш интересно в този градски пейзаж?

Той отговори:

— Виж колко много антени стърчат към небето. Като че градът е напълно спокоен. А тези жици по ефира донасят новини от целия свят. В момента почти никой не спи и тревожно мисли какво ще му донесе утрешният ден.

Тогава той започна да работи върху стихотворенията „Антени“ и „История“.

Първоначалният ръкопис на тази творба ще е намерен. В ареста Вапцаров е възстановил по памет стихотворението в Синия кожен бележник „Байер“ и в Тетрадката „Сампа“. И на двете места вторият куплет е префектиран — тази именно редакция се използва в основния текст на стихотворението. Във в. „Литературни новини“ вторият куплет гласи:

*Ще стрелят във небето електроните
и ще умерват жиците антени.
Ще чуя аз човешкия им стон
и болно ще ми стане мене.*

Стр. 138. ПРОЩАЛНО. Избр. I, стр. 129. Запазени са два ръкописа — единият в Синия кожен бележник „Байер“ и другият — в тетрадката „Сампа“. Разлика в текста няма. И на двете места под стихотворението е поставена дата — „април 1942“. В ръкописите ст. 2 гласи „като нечакан и неискан гостенин“.

В подготовката на Избр. I Бойка Вапцарова е дала на редакторите листчето с последния ръкопис, написан от ръката на Вапцаров, листчето с оригинала — последна редакция на „Прощално“, — и с единствения ръкопис на втория куплет на стихотворението „Борбата е безмилостно жестока“. Христо Радевски си спомня за това драгоценно листче до момента, когато целият ръкопис на изданието е бил предаден на коректорите в Партийното издателство. По-нататък следите на последния Вапцаров ръкопис се губят.

Стр. 139. БОРБАТА Е БЕЗМИЛОСТНО ЖЕСТОКА. . . Избр. I, стр. 130. В Синия кожен бележник „Байер“ и в Тетрадката „Сампа“ намираме само първия куплет на стихотворението, датиран „София, април 42“. Ръкописът на втория куплет на „Борбата е безмилостно жестока“ се е намирал в листчето, което Бойка Вапцарова е получила от своя съпруг в момента на свиждането-прощаване след прочитането на смърт-

ната присъда: 15 часа на 23 юли 1942 година. . . На листчето Вапцаров бил записал часа и датата: „14 ч. 23. VII. 1942 г.“

Последният стих на стихотворението се дава по запазен от Бойка Вапцарова препис, направен от нея веднага след получаването на листчето със „Прощално“ и „Борбата е безмилостно жестока“. Съпругата на поета е направила много преписи, за да могат последните думи на Вапцаров веднага да се разпространят навсякъде. В Избр. I последният стих гласи: „Защото се обичахме.“

СТИХОТВОРЕНИЯ ЗА ДЕЦА

Стр. 143. ВЛАК. Публикувана е само първата част на поемата във в. „Железничарски подем“, г. III, м. юли 1937 г., в приложението „Вестникче за железничарските деца“, урежда Любомир Дойчев, г. I, бр. 7, стр. 3, м. юли 1937 г. Текстът е сверен с първото отделно издание на поемата (1947 г.) и с ръкописа.

В отпечатаната първа част на поемата липсват стиховете от „Машината ѝ говори: /още малко е нагоре“ до „ . . . разберете, мой мили, /нямам сили, нямам сили!“

Пълен ръкопис на поемата не е запазен. Значителна част от него се намира в Тетрадката от формуляри. Там се намират следните варианти, редакционни, поправки:

Шеста строфа от II част има следния вид:

*Чинovníкът вече затваря гишето,
печат е ударен на нашите билети.
Отива тогава във другата стая.
Откача слушалката. (Стихът зачеркнат.)
Звъни телефона, звъни от Драгичево.
— О, ти ли си, здрасти, колега Лисичев.
— Да, тук Владая, Владая, Владая.
Пристигна ли влака?
След малко минути
ще тръгне? — навярно след пет? (Зачеркнато.)
Пусни го навреме,
че тука ще трябва вода да си вземе.
Дочуване, чу ли? Пусни го навреме.*

Седма строфа от II част към края има следния вариант:

*. . . сякаш те разказват гордо
за изминатия път.*

Сякаш песен те нареждат. (Зачеркнато.)
ва работните ръце (Зачеркнато.)
и в сигналите, които (Зачеркнато.)
светят ярко отдалече, (Зачеркнато.)
отдалече той ни гони: (Зачеркнато.)
— *Тук при мене, тук при мен. (Зачеркнато.)*

Началото на осма строфа има следния вид:

А пък главният семафор
двете си ръце размахва. . .

В III част третият стих на първа строфа гласи: „И невлезли, ни подзема“; а третият стих на четвърта строфа — „Да г. видни дет' се вика“. Преди 10 строфа в III част е зачеркнато следното двустичие: „Казват, нимало в града/някакъв си доктор, учен.“

След 16 строфа текстът има следния вариант:

Тя машината е също
като всеки жив човек
и затуй сега се мръщи
и забавя своя бег.

— *Ще летя във мрака аз*
с триста километра в час!
Що за глупост, що за глупост,
празни приказки говоря!

А когато се захлуля
с колелетата нагоре,
кой тогаз е отговорен?

В 31 строфа, в 5 стих след „умора“ има израз „ни пот“, който е зачеркнат, а в 6 стих след „стрела“ е зачеркнат глаголет „да надмина“; след ст.7 е нимало още един, осми стих, който е зачеркнат: „Аз съм могаща машина!“

В 32 строфа ст. 5 гласи: „Ще вървиш ти тогаз?“ В 33 строфа след ст. 4 са зачеркнати два стиха: „Ей, сега, ако натисна/здрavo твоята спирачка.“ Шести стих от 34 строфа има вариант: „Да направиш с а м о крачка“, а 38 строфа гласи:

Изведнџ сред мъгла и сред дџжд,
там неясно,

*ту угасне, ту просветне
в по-ясно
светлина! Светлина!*

След 40 строфа на III част има зачеркнати два стиха: „И така полета-лека/влакът спира бавно, плавно.“ Вторият стих в 42 строфа гласи: „Виж му простите очи.“ В 3 стих на 45 строфа е направена поправка — вместо „света“ е написано „земята навред“, но я то е зачеркнато; зачеркнат е и следващият стих: „в ден и в нощ, в мраз и пек“.

За написването на поемата „Влак“ дава сведения бившият локомотивен машинист Йордан В. Коларов, при когото Вапцаров е работил 14 месеца като локомотивен огняр:

„Веднъж бяхме назначени в увеселителен влак за Владая. Влакът беше много тежък, локомотивът едвам го влачеше, пещта почти не се затваряше. От влака се чуваха веселите песни и смехът на излетниците. Във Владая Кольо отказа да се разходим, защото искал да пише. Трябваше да потеглим обратно към 20 часа. Към 17 часа се изви страшна буря с проливен дъжд. Към втория кантон влакът беше спрял с взривове и червен сигнал. На линията беше паднала огромна скала и чакъл. Преодолявайки бурята, бдителният кантонер предотврати една ужасна катастрофа.“

Й. Коларов смята, че тъкмо това пътуване през 1938 година е поводът за написването на „Влак“. „След няколко дена — продължава той — Кольо ми прочете ръкописа на детската поема „Влак“, като ме молеше за критика“ (Сб. БАН, стр. 137).

Вапцаров обаче не можал да публикува лесно и изцяло поемата: „... при една среща го намерих доста посърнал и обезсърчен — пише в спомените си неговият съученик Йосиф Рангелов. — Не можел да издаде железничарската поема „Влак“, понеже на всички места, където бе правил необходимите опити, му искали да внесе някои изменения и съкращения в поемата, а той държеше тя да се напечата така, както я бе писал. Желанието му да излезе тази поема на бял свят е доста голямо, дори смяташе да прави опит да я предложи на Министерството на железниците. . . “ (Сб. БАН, стр. 76).

Стр. 156. БАЙ ИВАН. Първа публикация в сп. „Занаятчийска кооперативна беседа“, издание на Занаятчийската професионална и кооперативна банка, в рубриката „Детска кооперативна беседа“, редактирана от Георги Караславов, г. II, кн. 1 от 2. IX. 1937 г., стр. 6, подпис: Н. Вапцаров.

Ръкописът, без заглавие, се намира в Тетрадката от формуляри. Там има следните различия: ст. 1—2 — „Тази вечер чичо Яне/върнал

се съвсем пиян“; ст. 15 — „Спра ли се, и тя се спира“; ст. 19—20 — „И с кръвясали очи,/гледа ме, поглежда и мучи“ след ст. 28 стои:

*Ти си крив, че всеки ден
все пиян си. — Изумен
виното ще те направи —
ще те гонят и сто крави.*

Предпоследната и последната строфа имат следния вид:

*Падах, ставах. Остави я!
Не можах да се скрия,
но нали пристигнах вече. . .
Стрина Кина го пресече.*

*Падах аз и тя с рогата
ме намуши във ребрата.
Кравата не ти е крива,
ти си крив, че се напиваш.*

Последните два стиха имат още един чернови вариант: „Кравата не е двуглава,/а главата ти такава.“

В Избр. III, стр. 161, стихотворението е публикувано по ръкописа.

Стр. 158. ДЕНОНОЩНО СНЯГ ВАЛИ. . . Избр. III, стр. 162—163. Ръкописът се намира в Тетрадката от формуляри. В ръкописа има следните отличия: в ст. 10 е зачертана думата „злочеста“ и вместо „него“ е написано „не зная“; след четвъртата строфа са зачертани три стиха: „Дойде лято. Слънце блесне. /Над зелените гори/ птичките го срещат с песни“; ст. 29 гласи: „сняг едва ли ще вали“; последната строфа има следния вариант, зачертан от автора:

*Празни мисли! Сняг вали
всяка зима. Мисли псето
топла къща да си направи,
щом отвънка замрази.
Но когато дойде пек,
но когато дойде лято,
псето вече го мързи,
псето, знайте, проклето,
страшно много го мързи.*

Стр. 160. ВРАБЧОВА СГОВОРНА ДРУЖИНА. Първа публикация, сп. „Занаятчийска кооперативна беседа“, г. V, кн. 5 от I. II. 1941 г., стр. 6—7, в рубриката „Детска кооперативна беседа“, подпис: Н. Вапцаров. Стихотворението има два ръкописа — единият се намира в Първия бележник, другият — в Червения бележник. В Червения бележник има следните отлики: в ст. 18 — „огладнял“ вместо „изгладнял“; в ст. 19 — „започнал“ вместо „заплакал“; в ст. 33 — „изплеля“ вместо „изпреля“; в ст. 44 — „след туй“ вместо „след тях“; ст. 47 — „би се врабчова дружина“ вместо „би се храбрата дружина“. В Червения бележник липсва строфата, която започва със стиха „А след него — трети, пети“.

Стр. 162. МАШИНИСТ. За първи път напечатано в сп. „Занаятчийска кооперативна беседа“, г. V, кн. 8 от I. V. 1941 г., стр. 6—7 в рубриката „Детска кооперативна беседа“, подпис: Н. Вапцаров. В Тетрадката от формуляри се намира ръкописът само на началните две строфи на стихотворението.

Стр. 164. ТАЗИ СУТРИН, РАНО, РАНО. . . Публикува се за първи път. Ръкописът е в Тетрадката от формуляри. Творбата е незавършена.

ПРОЗА

Стр. 167. ТЕАТЪР И ПУБЛИКА. В. „Нова камбана“, г. I, бр. 132 от 10. X. 1936 г., стр. 4. Подзаглавие — „По повод откриването на театралния сезон.“ Подпис Ник. Вапцаров. Част от черновата на статията се намира в къщата-музей „Н. Й. Вапцаров“, в Тетрадката от формуляри.

Стр. 169. ЗА ТВОРЧЕСТВОТО НА НАЙ-МЛАДИТЕ. Уводна статия на в. „Литературен критик“, г. I, бр. 8 от 12. III. 1941 г., стр. 1, подпис — Н. В.

Стр. 171. „ЛУЛС“ ОТ ХР. РАДЕВСКИ. В. „Нова камбана“, г. I, бр. 246 от 27. II. 1937 г., стр. 4, подпис: Н. Вапцаров.

Стр. 176. „НА ПОВРАТКИ В СЕЛО“. ЛИРИЧНА ПОЕМА ОТ НИКОЛАЙ МАРАНГОЗОВ. В. „Литературен критик“, г. I, бр. 13 от 2. VI. 1941 г., стр. 6—7, подпис: Никола Вапцаров.

Стр. 178. ЕДНА МАЛКА КООПЕРАЦИЯ, ЗА КОЯТО НИЩО НЕ СТЕ ЧУЛИ ДОСЕГА. В. „Кооперативна защита“, г. XIII, бр. 5 от

15. III. 1941 г., стр. 2—3, в рубриката „Нашият репортаж“ подпис: Ни
кола Вапцаров.

Стр. 183. КЛЮЧЪТ НА СУЕЦ. В. „София“, информационен след
празничен вестник, директор Теодора Пейкова, г. IX, бр. 624 от 5. V.
1941 г., стр. 4, в рубриката „Репортажите на „София“,“ подпис: Н.
Вапцаров.

В стила на вестника, според изискванията на тогавашната жур-
налистическа мода, репортажът има следното обширно подзаглавие
„Градът на южните красавици. Мечтата на Бонапарта. Морският град
без флота. Водата възвира от куршуми. Търговия, която носи рискове.
Парче плат, който струва крина жито или бала памук.“

Стр. 187. ЗА СИЛНО ВПЕЧАТЛИТЕЛНИТЕ — ВХОД ЗАБРА-
НЕН. В. „София“, г. IX, бр. 636 от 14. VIII. 1941 г., стр. 4, подпис:
Н. Вапцаров. Подзаглавие: „Сред нощта на тропика, Потайностите
на квартала „Тартюш“. Момичета, които мечтаят друг живот. И тук
под възглавниците се намира томче на Алфред де Мюсе или Шато-
бриан.“ Репортажът е илюстриран със скици на Н. Шмиргела.

Стр. 191. ИМПРЕСИИ ОТ ПАРАХОД „БУРГАС“. За първи път
са публикувани изцяло в „Събрани съчинения“, 1959 г. Част от импреси-
ите са печатани по-рано: „Александрия“ — в книгата на Б. Вапцарова
„Спомени. . .“, стр. 39—40; „О-в Марма“, в сп. „Морски сговор“, Вар-
на, редактор проф. Я. Арнаудов, г. X, 1933, бр. 10 (декември), стр. 4,
със следната редакционна бележка под линия: „По случай годишнината
от загиването на „Варна“ в Мраморно море“. В сп. „Морски сговор“
импресията е озаглавена „О-в Мармара“ и е подписана: Н. Вапцаров.

Ръкописът се намира в Синята тетрадка с надпис „Морска учебна
част“. В ръкописа изразът „великата гръд“ отначало е гласял „огром-
ната гръд“; пред думата „единица“ е зачеркнато определенето „основ-
на“.

Стр. 195. СПОМЕНИ ОТ МИНОНОСЦИТЕ. Налечатани за първи
път в Юбилеен сборник „По случай 50-годишнината на Морското учи-
лище 1881—1931 г.“, Варна, август 1931 г., стр. 172—173, подпис: Никола
Вапцаров, ученик-машинист от Морското училище, сега на практика в
работилницата на Морската учебна част.

Ръкописът се намира в Синята тетрадка с надпис „Морска учебна
част“. Там има следните различия и поправки: след израза „токове
от най-разнообразно естество“ е зачеркнато „а в клетките. . .“; думата
„клетки“ е повторно зачертана и над нея е поставен предлогът „в“; пред
„закона Жул“ е зачеркнато определенето „първия“; вместо „долепени

до кея“ е написано „не сме на брега“. Върху обратната страна на началната корица на тетрадката намираме следния вариант: „Тогава аз те галех като моя любимка, а ти закачливо ме пръскаше по лицето със затоплено от твоята знойна плът масло.“

За участието си в Юбилейния сборник на Морското училище Вапцаров се съветвал със своя съученик Димитър Моллов, който поддържал връзката с комунистическата партия:

„— Знаеш ли, Молски, Савичката (кап. Сава Иванов, организатор на сборника — б. р.) е решил да влезе в подготвяния по случай юбилея сборник с две свои работи. Даже и снимка ми вземаха — ме довери една вечер Вапцаров.

— А ти какво реши? — го запитах.

— Може ли изобщо да се рашава в такава обстановка. Мога само да решавам какво да дам освен марша на випуска, за който вече знаят. Реших ей това да им дам — и ми показа един разказ. — Както виждаш, съвсем безобидно, подходящо за такъв сборник.

— Но Савичката няма да приеме марша. Самият той се изказваше за него, че много миноьорен бил завършъкът.

— Не вярвам, той не знае какво друго има.

Обърнах му вниманието върху факта, че издаването на сборника става сега със средствата на фабрика „Текстил“, и какво може да стане, след като този сборник понадне в ръцете на работници от тая фабрика, а там имаше техници, наши по-стари колеги, които щяха да им го покажат.

— Ти искаш да кажеш: „Ня, всички подкупн с парите си.“

— Не всички, Моряк, поне тебе не, защото те познавам и зная, че по свой почин никога не би решил да влезеш заедно с него в тая книга, но фактът си е факт. Асен Николов дава 50 000 лева за нейното издаване. Той сигурно има някакъв интерес или имат интерес такива като Савичката, Стателов (началник на учебната част), които лакейски подлагат ръце за милостиня.

— Не мога ли да се откажа и следва ли да го направя?

— Не можеш, защото има заповед, а за момента неизпълнението ѝ влече сериозна отговорност. А че не бива, вече е друго. Ти най-последно трябва да печаташ някъде написаното, пък ако ще, и в един сборник, какъвто сега подготвят. На това вече се радвам.

Сборникът излезе с портрета на Вапцаров в моряшка униформа. В него бяха публикувани маршът на випуска и разказът“ (Сб. БАН, стр. 106, спомени на Димитър Моллов).

Разказът, за който става дума, е импресията „Спомени от миноносците“.

Стр. 198. РЕЧ, ПРОИЗНЕСЕНА ПРИ ЗАВЪРШВАНЕ НА МОРСКОТО УЧИЛИЩЕ. За първи път е напечатана с известни съкращения в книгата на Б. Вапцарова „Спомени. . .“, стр. 43—45. Изцяло е поместена в Сб. БАН, стр. 284—287. Ръкописът се намира в Тетрадката с речта, която се пази в Института за литература при БАН, ф. 82, инв. № 3243.

Речта е била произнесена на прощалния банкет по случай завършването на 26 випуск на Морското училище във Варна през месец юни 1932 година (точната дата не е установена).

„За да бъде по-обмислена и подготвена тая реч — нише в спомените си съученикът на Вапцаров от Морското училище Георги Куршумджиев, — повечето другари от нашия 26 випуск се събрахме във втората част на Морската градина. Там си изказахме болките от суровия живот в училището, от неизвестността, която ни очакваше, и Вапцаров също чуши някои свои идеи. Речта не бе написана при това обсъждане, а само бяха очертани точки те, които трябваше да засегне. Вапцаров имаше опора у нас, затова смело и блестящо стана наш изразител на следния ден.

След 2—3 дни почти насила го накарах да я напише, за да я имаме за спомен. Той се противопоставяше, но не можа да отклони увещанията и на другите другари, та най-сетне се затвори в стаята. Занесохме му хартия, цигари и застанахме на вратата да го пазим, докато я напише. Той възпроизведе речта си, написана с молив“ (Сб. БАН, стр. 47. Виж и спомените на Димитър Моллов в същия сборник, стр. 112).

На банкета речта предизвикала голям смут сред началниците, които изказали своето недоволство. След това произшествие другарите на Вапцаров се бояли, че той може да бъде арестуван, затова не го оставяли сам (виж спомените на Кольо Г. Василев, Сб. БАН, стр. 56).

Стр. 203. КОГАТО ВЪЛНАТА БУЧИ. За първи път драмата е публикувана от Камен Зидаров в сп. „Септември“, г. X, 1957 г., кн. 7 (юли), стр. 5—56, с обширна бележка. В нея К. Зидаров съобщава, че като директор на Народния театър веднъж разчиствал бюрото си и намерил пиесата на Вапцаров „Дегетата вълна“. Николай Лилиев, драматург на театъра, дал следните сведения на К. Зидаров: пиесата постъпила в театъра преди 1935—1936 година, преди още Лилиев да е бил драматург на Народния театър. Когато заел тази длъжност, при него дошъл Вапцаров, придружен от някакво друго лице. „Н. Лилиев съобщава на Вапцаров — пише Камен Зидаров, — че той нищо не знае за неговата пиеса, но веднага се залавя и започва да търси в библиотечния шкаф, който е в кабинета му, и наистина намира „Деветата вълна“. Ощегава на Вапцаров да я прочете в най-скоро време и да му каже мнението си. Повторно Вапцаров идва при Лилиев, пак придружен от някой свой приятел, непознат на Лилиев, за да чуе мнението на драматурга.

„Но в това време — казва Лилнев — навлязоха доста хора в кабинета ми, пък и директорът ме извика за нещо и докато се върна в стаята си, Вапцаров вече го нямаше — беше излязъл с приятеля си. Аз го подирях по коридора, по стълбите, но от двамата млади хора нямаше никаква следа.“

След това той предава пиесата на директора на театъра. Дали Вапцаров е викан повторно, дали му е съобщено нещо за съдбата на пиесата му — това не можах да открия“ — пише Камен Зидаров (сп. „Септември“, г. X, 1957, кн. 7, стр. 57).

Бойка Вапцарова си спомня, че лично е занесла пиесата в Народния театър след 9. IX. 1944 г. и я е предала на Боян Дановски, режисьор в Народния театър и близък приятел на Вапцаров.

Когато написал пиесата, Вапцаров я занесъл на Георги Караславов, за да я прегледа. Ето как разказва за тази среща Г. Караславов: „Един ден, преди обяд, на външната врата се потропа — казаха ми, че ме търси някакъв момък.“

Момъкът каза, че иска да говори с мене по някакъв литературен въпрос. Поканих го и той влезе в стаята. . . Момъкът седна стеснително на синия буков стол, подпря се на масата, остави добре подвързан ръкопис и каза просто:

— Нося ви една пиеса. . . моля ви да я прегледате.

След това той ми разправи, че бил работник-огняр в книжно-мукавената фабрика в село Кочериново, че е от Банско и че се казва Никола Вапцаров.

— Много обичам театъра — каза той. — Направих един опит. — И той ме помоли да прегледам ръкописа и да си кажа мнението.

Пиесата имаше някакво „морско“ заглавие — „Деветият вал“ или „Деветата вълна“, не си спомням добре. Пиесата беше написана на машина, чисто, без грешки, прегледана от автора и грижливо коригирана. Имаше мека подвързия и беше изрязана с подвързачески нож. Много ръкописи бях прегледал дотогава, но такъв чист, угледен ръкопис за пръв път ми носеха.“

Караславов обяснил на Вапцаров, че е много трудно да се постави на сцената пиеса с правдива съвременна тематика.

„— Да, това е така — каза замислено Вапцаров. — После добави: — Мене просто ме завладя този сюжет и аз не можах да се отърва от него, докато не го разработих. Ако може и ако заслужава да се играе

някъде тази пиеса, добре. . . — Той повдигна рамене и се усмихна със своята детска добродушна усмивка“ (Георги Караславоу, „Така се раждаше погът, „Срещи и разговори с Никола Вапцаров,“ сп. „Септември“, г. X, кн. 7, стр. 58—62).

За начина, по който е била написана пиесата, дава сведения и Методи Попегергиев от Кочериново:

„Пилешк я, където му падне — между машините, в кафенето, в къщи, често пъти върху коляното“ (Сб. БАН, стр. 126).

Интересът на Вапцаров към театъра не е случаен и краткотраен. Още като ученик в Морското училище той режисира пиеси, които неговите другари играят на различни забави и вечеринки. В Кочериново устройва и ръководи драматичен кръжок, а в София е един от организаторите на Македонския говорещ хор. Мисълта за написване на драма го съпровожда и след опита с „Когато вълната бучи“. През 1938 година той споделя със свои другари, че иска да постъпи като техник в Народния театър.

„Искам да започна да пиша една драма, една истинска драма, но чувствавам се много слаб и несигурен, брат, та имам нужда от общуване и връзка с някои театрални дейци (споменаваше Трендафилов, Масалитинов, Иван Димов, Зорка Йорданова и др.). Ако ми се усмихне щастието да постъпя в театъра, ще имам великолепни условия да работя по-добре върху започнатата драма“ — казва той на Йосиф Рангелов (Сб. БАН, стр. 76—77).

„Тази му мечта не можа да се осъществи — допълва Димитър Вълв, — защото му пречеха Съюзът на техниците, разни кубратисти и бранници“ (Сб. БАН, стр. 124).

Пиесата публикуваме по запазения оригинал в Тетрадката с машинописния текст на пиесата „Когато вълната бучи“. Върху титулната страница е написано: „Никола Вапцаров, Вълната, която бучи. . . драма в три действия, 1935 год.“

ПИСМА

Запазени са около тридесет писма на Вапцаров. Оригиналите им се съхраняват в архива „Н. Вапцаров“ при Института за литература при БАН, в къщата-музей „Н. Й. Вапцаров“ в Банско, във Военноморския музей във Варна, в личния архив на Бойка Вапцарова и в други лични архиви.

Стр. 295. I [ДО БОГДАН СТАНИШЕВ]. Писмото се публикува за първи път. Пази се в музея „Н. Вапцаров“ в Банско.

Богдан Станишев — другар на Н. Вапцаров от ученически години.

Семейството на Йонко Вапцаров е поддържало приятелски връзки със семейството на Крум Станишев, тютюнев експерт в търговската фирма „Консорциум“ — гр. Горна Джумая (Благоевград)

Олга Станишева — по-голяма сестра на Богдан Станишев

Мария Терзиева — учителка в Банско, приятелка на Н. Вапцаров. По това време тя е ученичка в Горноджумайската смесена (бивша Солунска) гимназия.

Герасим Чочев — ветеринарен лекар, приятел на Н. Вапцаров още от най-ранни години.

Стр. 256. 2 [ДО АТАНАС СМИРНОВ]. Писмото е публикувано от Атанас Смирнов — „Непубликувано писмо на Н. Й. Вапцаров от 1928 г.“, сп. „Септември“, год. X, кн. 9, стр. 115.

Смирнов е познавал Вапцаров от младежките списания „Глобус“, „Българска реч“, „Родина“ и др., където е сътрудничел ученикът от Морското училище през 1927—1928 г. „С Никола Вапцаров си разменихме по две писма — пише Ат. Смирнов, — когато той беше ученик в трети курс на Машинното училище във Варна във връзка с поканата, която му изпратих, да участва в ученически стихотворен сборник „Ручей“. Този сборник се издаде под моя редакция през 1928 г. в Казанлък, където бях ученик в VIII клас на Педагогическото училище. . .

Второто му писмо обаче още не съм открил сред неподредените си преписки с наши писатели отпреди Девети септември.“

Стр. 256. 3 [ДО РАЙНА ВАПЦАРОВА]. Публикувано за първи път в Сб. БАН, стр. 255. Оригиналът се намира в Института за литература при БАН, ф. 82, инв. № 1700.

Вапцаров искал да завърши гимназия и да следва литература в Софийския университет. Баша му настоявал да постъпи в Морското училище във Варна — по материални съображения и „за да загрубее, да укрепне физически и душевно“.

„Портретът на Дориан Грей“ — роман от Оскар Уайлд.

Малката Венета — Венета Илиева — учителка по естествена история.

Борко — Борис Вапцаров, по-малък брат на Н. Вапцаров.

Ангел Балев — учител на Вапцаров по пеене, гимнастика и рисуване.

г-жа Настева — Елена Настева, учителка по литература.

Стр. 258. 4 [ДО ЙОНКО ВАПЦАРОВ]. Сб. БАН, стр. 256. Оригиналът се пази в Института за литература при БАН, ф. 82, инв. № 1702.

Йонко Вапцаров (1880—1939). Башата на поета. Учил до втори прогимназиален клас. От ранна възраст става активен борец за освобождението на Македония от турско иго. Смел, буен, природно интелигентен,

той обикаля Пирин и създава сериозни безпокойства на турския аскер. В „Хайдушки копнения“ П. К. Яворов, сам борец за свободата на Македония, описва едно сражение, в което воюва заедно с Й. Вапцаров (виж П. К. Яворов, Събрани съчинения, изд. „Български писател“, 1959 г., т. II, стр. 119).

В спомените си баба Елена Вапцарова пише: „Мъжът ми имаше слабост да дружи с хора, силни на деня, което се отразяваше зле на семейството. . .

Характерът му беше спривав, избухлив и непостоянен. И в партийните си убеждения той беше много непостоянен“ (Сб. БАН, стр. 7—8).

От началото на месец октомври 1930 г. Н. Вапцаров е командирован на практика по парни машини в Морската полицейска служба във Варна — на миноносеца „Дръзки“.

Стр. 299. 5 [ДО ЕЛЕНА И ЙОНКО ВАПЦАРОВИ]. Сб. БАН, стр. 257. Оригиналът се пази в Института за литература при БАН, ф. 82, инв. № 1709.

Елена Вапцарова [по баща Везюва] — 1882—1969. Майката на поета. Родена в Банско в бедно семейство. Завършила двегодишните курсове на Американския пансион в Самоков. Била е учителка в селата Елешница, Костенец баня, Велюса и гр. Банско. След омъжването си през 1909 г. се посвещава на семейството си. Природно надарена, справедлива, българка със силна воля и високи морални добродетели, високо образована за своето време, тя оказва могъщо въздействие върху цялостното формиране на Вапцаров.

Стр. 300. 6 [ДО ЙОНКО ВАПЦАРОВ]. Сб. БАН, стр. 257. Оригиналът се намира в Института за литература при БАН, ф. 82, инв. № 1708.

„Съобщиха ми, че още нищо не е решено за Запасната школа. . . “ — става дума за решението да бъдат изпратени около 10 души от 26 випуск, между които и Вапцаров, да учат в Школата за запасни офицери и като завършат шестгодишния ѝ курс, да бъдат зачислени като флотски офицери. Това решение предизвикало голямо недоволство сред възпитаниците на Морското училище, те бурно протестирали и решението било отменено.

Борис Стателов — капитан I ранг, началник на Морската учебна част.

Стр. 301. 7 [ДО ЙОНКО ВАПЦАРОВ]. БАН. Сб. БАН, стр. 258. Оригиналът е в Института за литература при БАН, ф. 82, инв. № 1703.

Ана Мицва — от Горна Джумая, по това време студентка по право в Софийския университет. През лятото на 1930 г. Вапцаров, отпускар,

се запознава с нея. На нея са посветени няколко ранни стихотворения на поета: „Погребение“, „Драски на моите цигарени кутии“ и др.

Стр. 302. 8 [ДО ЙОНКО ВАПЦАРОВ]. Сб. БАН, стр. 258. Оригиналът се намира в Института за литература при БАН, ф. 82, инв. № 1707.

През пролетта на 1932 година Вапцаров е командирован от учебната работилница в Българско търговско параходно дружество (БТГД). На 25. IV. 1932 г. Вапцаров заедно със съвипусника си Халей Чушков тръгват с парахода „Бургас“ на плаване като стажант-механици.

След това плаване Вапцаров е написал „Импресии от параход „Бургас“.

Стефан Цанев — офицер от флота, възпитател на Вапцаров в Морското училище.

Стр. 302. 9 [ДО МИХАИЛ ПЕШЕВ]. Печата се за първи път. Писмото се пази в оригинал във Военноморския музей в гр. Варна, инв. № 781.

Михаил Пешев — офицер от флота, един от младите мичмани, които съчувствено са се отнасяли към протестите на учениците срещу несправедливостите към тях. С писмото си Вапцаров изпраща и следното стихотворение:

В КУБРИКА

*В кубрика цигарите димят. . .
Седиме тук мъгливи силуети
и търсиме — душите ни са взети. —
Димът чертае мрежа в къдрав път
кат синята повърхност на морето.*

*Един фенер с някаква решетка
едва гори; о, болна светлина!
Та можем ли в тази мрачна
да наидем тука тази обща клетка
на птищата със сините крила?*

*Скръбта гори; цигарите-светулки
проблясват сред тютюнева мъгла.
Обори някой тягостно глава,
а фалните свирят кат цигулки
под вятъра на нашите тегла.*

*Един фенер с някаква решетка.
Разбили бихме маската му за,
та нам ни трябва силна светлина —
да найдем в мрака тази обща клетка
на птицата със сините крила.*

Стихотворението е подписано: Н. Вапцаров. Вдясно от стиховете, напречно на тях, е направен следният надпис: „В знак на дълбока признателност за едно съчувствие, изказано в моменти, когато никой не ни съчувствуваше. Вапцаров.“ След това е прибавена още една бележка: „Това стихотворение ми изпрати Никола Вапцаров от с. Кочериново на 19. IX. 1932 г. Пешев. Мичман II ранг Михаил Пешев.“

Стр. 303. 10 [ДО ЕЛЕНА ВАПЦАРОВА]. Сб. БАН, стр. 259. Оригиналът се намира в Института за литература при БАН, ф. 82, инв. № 1699.

На 7 юли 1932 година Никола Вапцаров постъпва на работа във фабриката на Българска книжна и горска индустрия в с. Кочериново, Дупнишко (Станкедимитровско).

Стр. 305. 11 [ДО БОЙКА ДИМИТРОВА]. Писмото се публикува за първи път. Съхранява се в личния архив на Б. Вапцарова.

Бойка Димитрова — съпруга на поета. Завършила математика в Софийския университет и едногодишна школа при Съюза на българските журналисти. С Вапцаров се запознава на 28 август 1932 година на събора в с. Бараково.

„След няколко дни — пише Б. Вапцарова — получих от него първото писмо (12. X. 1932 г.), чернова от което се намира в една ученическа тетрадка от Машинното училище. На корицата Вапцаров е написал: „За Бойка“. На първия лист от тетрадката той е отбелязал: „4—8. X. 32 г.“ На следващия лист е началото на даденото писмо. С това писмо Вапцаров изпраща и своя фотография с посвещение: „За да остане душата ти завинаги заключена в моята душа. Н. Вапцаров.“

Стр. 306. 12 [ДО РАЙНА ВАПЦАРОВА]. Сб. БАН, стр. 260. Оригиналът се намира в Института за литература при БАН, ф. 82, инв. № 1704.

Едгар По (1809—1849) — американски поет, един от класиците на символизма.

Николаус Ленау (1802—1850) — класик на австрийската поезия.

Стр. 308. 13 [ДО БОЙКА ДИМИТРОВА]. Публикува се за първи път. Пази се в личния архив на Б. Вапцарова.

„Всеки ден ние ставахме все по-близки. Кольо идва няколко пъти в София. Посещавахме Народния театър, художествени изложби, обикаляхме книжарниците да търсим редки книги, говорехме за най-различни неща. Постепенно ние се чувствавахме вече като едно цяло“ (Б. Вапцарова, „Когато милионите възкръсват“, 1961, стр. 81).

Франческо Петрарка (1304—1374) — италиански поет-хуманист, крупна фигура на европейското Възраждане. Неговите прочути „Рими“ (сонети, канцонети и пр.) са родени от любовта му към Лаура де Новес.

Стр. 310. 14 [ДО БОЙКА ДИМИТРОВА]. Публикува се за първи път. Пази се в личния архив на Б. Вапцарова. Последното от осемте запазени писма на Н. Вапцаров до Б. Димитрова.

Стр. 311. 15 [ДО ЕЛЕНА ВАПЦАРОВА]. Сб. БАН, стр. 261. Оригиналът се пази в Института за литература при БАН, ф. 82, инв. № 1706.

На 11 февруари 1934 година Н. Вапцаров встъпва в брак с Бойка Димитрова. Елена Вапцарова пише: „Чудно, сговорно семейство беше Николовото. Те се разбираха и взаимно уважаваха. Бойка запазваше за Никола най-силната храна и когато я запитвах защо го глези, тя ми отговаряше:

— Не го глези, мамо, но неговата работа е такава, че трябва да бре да се храни, а той физически е слаб“ (Елена Вапцарова, „Спомени за моя син“, 1960 г., стр. 145).

Стр. 311. 16 [ДО ЙОНКО ВАПЦАРОВ]. Сб. БАН, стр. 261. Оригиналът се намира в Института за литература при БАН, ф. 82, инв. № 1701.

Кирия Зехиров — юрисконсулт, близък на Н. Вапцаров от студентската компания в Горна Джумая. През есента на 1933 г. Зехиров встъпва в брак с Христина Такеджиева. Вапцаров е техен кум.

В-к „Зора“ — буржоазен вестник с директор Данаил Крапчев, личен приятел на Йонко Вапцаров.

Стр. 312. 17 [ДО ЙОНКО ВАПЦАРОВ]. Сб. БАН, стр. 262. Оригиналът се пази в Института за литература при БАН, ф. 82, инв. № 1701.

Шлаймер — директор на фабриката в с. Кочериново. Полски еврей. През 1935 г. се изселва в Израел.

Димитър Фишекков — администратор във фабриката в с. Кочериново. След изселването на Шлаймер става директор.

Стр. 313. 18 [ДО ЕЛЕНА ВАПЦАРОВА]. Сб. БАН, стр. 262.
Оригиналът се пази в Института за литература при БАН, ф. 82, инв. № 1710.

„Аз си замних и все чаках да ми изпрати книгата със стиховете. И един ден я получих. Беше пакет с няколко книги до всички, които ни бяха близки. Аз четох стиховете, мъчех се да вникна в дълбокото им съдържание. Някъде успявах, но там, където той като пророк виждаше новия живот, за мене беше неясно. Бях сляпа. . .

Дните течлях и вечер, когато уморена подвивах крак край огнището, дето децата някога обичаха да седат, аз вземах мъничката книжка, прелиствах я и умувах върху всяка дума. Стиховете ми бяха скъпи, че пече почти ги знаех наизуст. Но мълчах. На Никола нищо не писах за моите впечатления. Не зная сега защо, но може би чаках да ги разбере, да вникна в тяхната дълбочина и тогава да му пиша. А той е жадувал за моето мнение, той е чакал да го чуе и един ден получих една пощенска картичка от него. . . ” (Елена Вапцарова, „Спомени за моя син“, 1960, стр. 184.)

„Или не дрънка колко лугне в кал“ (диал.) — „Или не звъни колкото царевичен кочан в кал“, прен. — „Няма стойност, не струва.“

СЪДЪРЖАНИЕ

НИКОЛА ВАПЦАРОВ — предговор от Хр. Радевски 5

МОТОРНИ ПЕСНИ

ПЕСНИ ЗА ЧОВЕКА

ВЯРА	17
ПРОЛЕТ В ЗАВОДА	20
ЗАВОД	22
СПОМЕН	25
РОМАНТИКА	28
ДВУБОЙ	30
ПИСМО	35
ПЕСЕН ЗА ЧОВЕКА	39

ПЕСНИ ЗА РОДИНАТА

РОДИНА	45
ЗЕМЯ	48
ПЕСЕН	50
ИМАМ СИ РОДИНА	52
ХАЙДУШКА	53
ЕЛТЕПСКА	54

ПЕСНИ

ОГНЯРОИШТЕЛИГЕНТСКА	55
ЛЮБОВНА	56

ПЕСНИ ЗА ЕДНА СТРАНА

ИСПАНИЯ	57
СЪН	60

ПЕСЕН НА ДРУГАРЯ — — — — —	62
ПЕСЕН НА ЖЕНАТА — — — — —	63
ПИСМО (МАЙКО, ФЕРНАНДЕС УБИТ) — — — — —	65

АНТОЛОГИЯ

ПРОЛЕТ (ПРОЛЕТ МОЯ, МОЯ БЯЛА ПРОЛЕТ) — —	71
ЕДИН СЛЯП — — — — —	72
ЗОРА. СЪБУЖДА СЕ ГРАДА — — — — —	75
ЩЕ СТРОИМ ЗАВОД — — — — —	77
ГОРКИ — — — — —	80
ЕПОХА — — — — —	84
ПУШКИН — — — — —	86
ХИМН (НЕСПИРНО НАПИРАЙ, РАЗРАСТВАЙ) — —	89
ХИМН (ОГРОМЕН ГРАД СЪС ЗВЕЗДЕН ПОКРИВ) —	90
ПРОЛЕТ (ГЪЛЪБИТЕ ГУКАТ) — — — — —	91
ХРОНИКА (В ЗАВОДИТЕ „КРУП“ ДНЕС ОТЛИВАТ ГРАНАТИ) — — — — —	92
НЕ БОЙТЕ СЕ, ДЕЦА — — — — —	93
ПЕСЕН (ВЪВ ГОРАТА — ВРАГ СТАЕН) — — — —	96
ДОКЛАД — — — — —	98
ДУМИ — — — — —	107
МАЙКА (КОЛКО ВСИЧКИ МАЙКИ СИ ПРИЛИЧАТ В СВЕТА) — — — — —	109
ИСТОРИЯ — — — — —	113
КРАЛИ МАРКО — — — — —	116
ИЛИНДЕНСКА — — — — —	117
КИНО — — — — —	119
ДОХОЖДАТ ДНИ — — — — —	122
СЕЛСКА ХРОНИКА — — — — —	123
РИБАРСКИ ЖИВОТ — — — — —	125
ПРОЛЕТ (ОТВЪНКА УХАЕ НА ЛЮЛЯК) — — — —	128
БОТЕВ — — — — —	130
НЕ, СЕГА НЕ Е ЗА ПОЕЗИЯ — — — — —	133
ХРОНИКА (ОТВСЯКЪДЕ ВРАЗИ) — — — — —	134
ЩЕ БЪДА СТАР, ЩЕ БЪДА МНОГО СТАР — — — —	135
АНТЕНИ — — — — —	136
ПРОЩАЛНО — — — — —	138
БОРБАТА Е БЕЗМИЛОСТНО ЖЕСТОКА — — — —	139

СТИХОТВОРЕНИЯ ЗА ДЕЦА

ВЛАК — — — — —	143
БАЯ ИВАН — — — — —	156
ДЕНОНОЩНО СНЯГ ВАЛИ — — — — —	158
ВРАБЧОВА СГОВОРНА ДРУЖИНА — — — — —	160
МАШИНИСТ — — — — —	162
ТАЗИ СУТРИН РАНО-РАНО — — — — —	164

ПРОЗА

ТЕАТЪР И ПУБЛИКА — — — — —	167
ЗА ТВОРЧЕСТВОТО НА НАЯ-МЛАДИТЕ — — — — —	169
„ПУЛС“ ОТ ХРИСТО РАДЕВСКИ — — — — —	171
„НА ПОВРАТКИ В СЕЛО“	
ЛИРИЧНА ПОЕМА ОТ Н. МАРАНГОЗОВ — — — — —	175
ЕДНА МАЛКА КООПЕРАЦИЯ,	
ЗА КОЯТО НИЩО НЕ СТЕ ЧУЛИ ДОСЕГА — — — — —	178
КЛЮЧЪТ НА СУЕЦ — — — — —	183
ЗА СИЛНО ВПЕЧАТЛИТЕЛНИТЕ —	
ВХОД ЗАБРАНЕН — — — — —	187
ИМПРЕСИИ ОТ ПАРАХОД „БУРГАС“	
АЛЕКСАНДРИЯ — — — — —	191
В ОТКРИТО МОРЕ — — — — —	192
МИТИЛИН (ЛЕСВИЙ) — — — — —	193
О-В МАРМАРА — — — — —	193
ЧЕРНО МОРЕ — — — — —	194
СПОМЕНИ ОТ МИНОНОСЦИТЕ — — — — —	195
РЕЧ. ПРОИЗНЕСЕНА ПРИ ЗАВЪРШВАНЕТО	
НА МОРСКОТО УЧИЛИЩЕ — — — — —	198
КОГАТО ВЪЛНАТА БУЧИ, драма в три действия	205

ПИСМА

1. ДО БОГДАН СТАНИШЕВ — — — — —	295
2. ДО АТАНАС СМІРНОВ — — — — —	296
3. ДО РАЙНА ВАПЦАРОВА — — — — —	296
4. ДО ЙОНКО ВАПЦАРОВ — — — — —	298
5. ДО ЕЛЕНА И ЙОНКО ВАПЦАРОВИ — — — — —	299
6. ДО ЙОНКО ВАПЦАРОВ — — — — —	300
7. ДО ЙОНКО ВАПЦАРОВ — — — — —	301

8. ДО ЙОНКО ВАПЦАРОВ	— — — — —	302
9. ДО МИХАИЛ ПЕШЕВ	— — — — —	302
10. ДО ЕЛЕНА ВАПЦАРОВА	— — — — —	303
11. ДО БОЙКА ДИМИТРОВА	— — — — —	305
12. ДО РАЙНА ВАПЦАРОВА	— — — — —	306
13. ДО БОЙКА ДИМИТРОВА	— — — — —	308
14. ДО БОЙКА ДИМИТРОВА	— — — — —	310
15. ДО ЕЛЕНА ВАПЦАРОВА	— — — — —	311
16. ДО ЙОНКО ВАПЦАРОВ	— — — — —	311
17. ДО ЙОНКО ВАПЦАРОВ	— — — — —	312
18. ДО ЕЛЕНА ВАПЦАРОВА	— — — — —	313
Б Е Л Е Ж К И	— — — — —	315

НИКОЛА ВАПЦАРОВ

СЪЧИНЕНИЯ

РЕДАКТОР
ПЕТКО ТОТЕВ
ХУДОЖНИК
КЪНЧО КЪНЕВ
ХУД. РЕДАКТОР
МАГДА АБАЗОВА
ТЕХН. РЕДАКТОР
ЛИЛЯНА ДИЕВА
КОРЕКТОР
ЛИЛЯНА ПОПИВАНОВА

ФОРМАТ 65/92/16: ТИРАЖ 25 100 ЕКЗ.; ПЕЧАТНИ КОЛИ
23; ИЗДАТЕЛСКИ КОЛИ 23; Л. Г. VI 33з; ИЗД. № 3290
ПОРЪЧКА № 200/1971 НА ИЗД. „БЪЛГАРСКИ ПИСАТЕЛ“;
ДАДЕНА ЗА НАБОР 26. VII. 1971; ИЗЛИЗА ОТ ПЕЧАТ
30. X. 1971

ЦЕНА 2.95 ЛВ.

ПЕЧАТНИЦА НА ДВИ — СОФИЯ